

Марта БЕНЬКОВА (ед.)

**Літературна творчість
М. Мальцовской в контексті
сучасної русиньської
літератури**

**Збірник рефератів
з Міжнародного літературного семінара
к недожытым 60-ым народенинам авторкы
2. децембра 2011**

Пряшів 2011

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Literárna tvorba M. Maľcovej v kontexte súčasnej rusínskej literatúry

Zborník príspevkov z Medzinárodného literárneho seminára k nedežatým
60-tým narodeninám autorky
2. decembra 2011

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka:

PhDr. Marta Beňková, PhD.

Redakčná rada:

doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.

doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

PhDr. Marta Beňková, PhD.

PhDr. Kvetoslava Koporová

Recenzent: prof. Dr. Michajlo Fejsa

Technická redaktorka: Bc. Alica Wietoszewová

Grafická úprava: Mgr. Alexander Zozulák

Jazyková redaktorka: doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.

Vydanie prvé

*Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR –
program Kultúra národnostných menšín 2011*

ISBN 978-80-555-0470-4

ПгДр. Марія Мальцовска-Параскова
(5. 5. 1951 – 25. 9. 2010)

ОБСЯГ

Марта БЕНЬКОВА: ВСТУПНЕ СЛОВО	5
Юрко ХАРИТУН: ТОБИ	6
Мірослава ДЗУБОВА: ЖИВОТНЫЙ ЕПІЛОГ МАРІЇ МАЛЫЦОВСКОЙ-ПАРАСКОВОЙ	7

ЛІТЕРАТУРОЗНАТЕЛЬСКА СЕКЦІЯ (ПОЗВАНИ РЕФЕРАТЫ)

Елейн РУСИНКО: НАЙКРАСІША ПРИПОВІДКА.....	12
Василь ХОМА: ОСОБИТОСТИ ХУДОЖНЬОГО ЧУТЯ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ МАРІЇ МАЛЫЦОВСКОЙ.....	23
Andrej ANTOŇÁK: ANALÝZA ÚLOHY A MIESTA EPIZÓDY V NOVELE MÁRIE MALCOVSKEJ ZELENÁ FATAMORGÁNA.....	30
Ivana DŽUNDOVÁ: ŽENA V TVORBE MÁRIE MALCOVSKEJ. TYPOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA ŽENSKÝCH POSTÁV V RUSÍNSKÝCH ARABESKÁCH	42
Валерій ПАДЯК: ІДЕЯ СЛУЖЕННЯ, АВАДЬ «ВЛАСТНА КРОВ» У ТВОРЧИХ РОЗДУМОВАНЯХ МАРІЇ МАЛЫЦОВСЬКОЇ.....	49

ЯЗЫКОЗНАТЕЛЬСКА СЕКЦІЯ (ПОЗВАНИ РЕФЕРАТЫ)

Василь ЯБУР: К ПРОБЛЕМАТИЦІ НОМІНАТИВНИХ ФОРМ І ДЕКЛІНАЦІЇ ДАКОТРЫХ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВЗЯТЫХ СУБСТАНТИВІВ	58
Анна ПЛІШКОВА: НАЙФРЕКВЕНТОВАНІШЫ СЛОВОТВОРНЫ ПОСТУПЫ СУБСТАНТИВНИХ ДЕРІВАТИВ.....	68
Кветослава КОПОРОВА: К ДАКОТРЫМ ФОРМАМ ВЖЫВАНЯ ЧАСОСЛОВ В РУСИНЬСКИМ ЯЗЫКУ	81
Марта БЕНЬКОВА: РОДНЫЙ ДІАЛЕКТ МАРІЇ МАЛЫЦОВСКОЙ В ПОРІВНАННЮ З РУСИНЬСКИМ СПИСОВНЫМ ЯЗЫКОМ.....	90

ВСТУПНЕ СЛОВО

ПгДр. Марія Мальцовска (1951 – 2010), письменка, редакторка, членка Сполку русиньских писателів Словеньска, довгорічна активістка в русиньскім народностнім і культурнім жывоті, високошкольска учителька, лавреатка Літературной премії Александра Духновіча і Премії Словеньского літературного фонду, бы ся того року была дожыла округлого жывного юбілея.

*Ініціатива русиньского языка і культуры Пряшівской універзіты в Пряшові при тій нагоді zorganizовав **Міджінародный літературный семінар к недожытым 60-ым народенинам ПгДр. Марії Мальцовской**, який ся одбыв 2. децембра 2011. Проєкт быв реалізований з фінанчнов підпоров Уряду влады СР – програму Култура народностных меншын 2011 (KNM-1398/2011/1.1.8). Цілем проєкту было представити літературну творчість визначной особности русиньской літературы, яка визначнов міров припомогла розвою народной ідентіты, культуры і языка Русинів.*

Научный семінар быв реалізований в двох секціях: літературознавательській і языкознавательській. В першій секції прозвучали рефераты таких літературознавелів, як: проф. Др. Елейн Русинко (США), доц. ПгДр. Василь Хома, к. н., доц. ПгДр. Андрій Антоняк, к. н., Мгр. Івана Джундова, ПгД. і Мгр. Валерій Падяк, к. н. (Україна). Реферуючіма в другій секції были доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н., доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД., ПгДр. Кветослава Копорова і ПгДр. Марта Бенькова, ПгД.

Віриме, же предкладана публікація буде збогачінём про вишыткых, котры мають інтерес дізнати ся о літературній творчости визначной особности в области сучасной русиньской літературы, ПгДр. Марії Мальцовской. Зарівно хочеме высловити вдячність за фінанчну поміч при выданю зборника і реалізації семінара Уряду влады СР і Катедрі україністичных штудій Торонтьской універзіты в Канаді.

*ПгДр. Марта Бенькова, ПгД.,
авторка проєкту і зоставителька*

Юрко ХАРИТУН

ТОБІ

Марії Мальцовській-Парасковій

Жывот быў
белавым небом Марько
Хмурава хмара
прикрыла го
Жывот быў
книжка втворена
выблідли рядкы
Дівко біла
Ходиш уже
по лучці приповідковій
по русиньскім небі
то манна
або оскомина?
Жывот быў
уже не є
Но вічно будеш жыти ты
і жывот буде звічненый
До Руського Потока зайду
поклоню ся ТОБІ

(Із найновшой збірки Юрка Харитуна *Мої сны*,
Пряшів: СРПС, 2011)

ЖЫВОТНЫЙ ЕПЛОГ МАРІЇ МАЛЬЦОВСКОЙ-ПАРАСКОВОЙ

Мірослава ДЗУБОВА

По тяжкій хвороті 25. септембра 2010 до русиньского неба од нас навсе одышла **ПгДр. Марія Мальцовска-Параскова**, редакторка, публіцистка, писателька, довгорічна активістка в русиньскім народностнім і культурнім животі, високошкольска учителька.

Народила ся 5. мая 1951 в селі Руський Потік (окр. Снина), де выходила першых пять клас основной школы, а далшы штири класы абсолвовала на Основній інтернатній українській школі в Гуменнім. Наслідовала Середня педагогічна школа Клемента Готвалда в Пряшові, Філософічна факулта Універзіты Павла Йозефа Шафаріка в Пряшові і научна стаж в Літературнонаучнім інштитуті Словеньской академії наук в Братіславі. Але перед научнов карьеров в тім часі дала предность старостливости о своїх уж старых родічів і вернула ся назад на выход, ближе к родному краю. Бівшу часть свого активного живота одробила як редакторка українськоязычных періодік, котры в тім часі выходили про Русинів у Пряшові, а то в літературнім часописі *Дукля*, тыжденнику *Нове життя* і часописі *Дружно вперед*. По році 1989 ся стала редакторков першых пореволючных русинськоязычных выдань – часопису *Русин* і тыжденника *Народны новинки*. Попри редакторській роботі паралелно ся формовала як писателька – наперед творила в українськім языку, по році 1989 в русиньскім, і як перекладателька.

Як перша жена-авторка в русинськоязычній літературі была Марія Мальцовска в році 1999 оцінена **Літературнов премію Александра Духновича**, котру каждорічно уділює за найліпшы творы в русиньскій літературі Карпаторусинський научный центр в США, за біографічну книжку **Під русиньскым небом** (1998). За збірку куртых прозаічных творів – **Русиньскы арабескы** (2002) авторка была оцінена премію Словеньского літературного фонду в Братіславі.

Од року 2008 ПгДр. Марія Мальцовска наступила на путь научно-педагогічну – стала ся асистентков Інштитуту русиньского языка і

культури Пряшівської університету, де учила русинську літературу, наступила на п'ятьрічні екстерні докторандські штудії на Філософічний факультет Пряшівської університету і під ведінням професорки ПгДр. Гани Валцерової, к. н., зачала робити над дізертачнов роботом на тему розвою русинської літератури.

Любов к русинському народу і почливість ку корінням своїх предків неперестанно переносила до літературної творчости, з котров зачала уж в часах середнєшкільских, а потім високошкільских штудій. Ангажовати ся про свій народ в літературній сфері стало ся змыслом ей живота, была майстерков писаного слова о Русинах і про Русинів – з акцентом на курты прозаїчны творы, повідкы, новелы, біографічны і автобіографічны новелы.

Марія Мальцовска-Параскова ся народила в селі, котре лежить в чаровнім обятю Буковских верьхів. Называла го „центром світа“ і як ся сама визнала, было бы їй треба ходем пару животів на то, жебы докладно спознала вшиткы камінчікы в черкотаючім потічку, шум Бескіда і спів пташат над ним, не бісідуючі о ёго людех, їх животі, їх судьбах. Простота і щірість сільских людей зачаровала ей душу і сердце до такой міры, же ся стали неперестаннов іншпіраціов ей творів, писаных материньским, русиньским языком.

До року 1990 Мальцовска выдала дві збіркы повідок по українськы – **Юлчина тайна** (1988) і **Поточина** (1991). В році 1994, рік перед кодифікаціов русиньского языка, выдала в материньскім языку книжку **Манна і оскоми́на**, яка в єднім комплеті ведно з далшыма кодифікачныма учебниками і приручниками послужыла як підклад про славностне выголошіня кодифікації русиньского языка на Словакії 27. януара 1995 в Братіславі. Пізніше придала далшы книжки: дітьску **Приповідкова лучка** (1995), **Під русиньским небом** (1998), **Русиньскы арабескы** (2002), **Зелена фатаморгана** (2007). В роках 2007 і 2009 як едіторка приравила на выданя дві части із планованого штиритомного енциклопедічного проєкту **Сто вызнамных Русинів очами сучасників**. Нажаль, немилосердна судьба ей планы – творчі і людьскы – нечекано перервала ...

Окрем уведжених, авторка з редакторьского, умелецького і языкового боку приправила на выданя і книжки других авторів: збірник выбраних поезій Александра Павловича **Русины желаютъ быти Русинами** (1999) заставителя ПаедДр. Івана Русинка, збіркы стишків

Николая Гвозды **Сповідь Русина** (2006) і Маріі Гіровой-Васьковой **Родне гніздо** (2008), выбір з прозы Еміла Кубека **Єдна стріча** (2007). Вызначну часть ей работы творять переклады. Окrem публіцистичных статей – в рамках довгорічної редакторської работы, де перекладала переважно із і до словацького, українського і російського языків, переложыла зо словацького до русиньського языка і дві научны монографії: ПгДр. Михала Поповіча **Федор Корятович – русиньський вйвода** (1993) і Инж. Рудолфа Павловіча **Грекокатолицький священницький род Павловічовых із Шарішского Чорного (1693 – 1900)**, котра в році 2010 была зарівно ей посліднім творивым проектом.

Велика часть літературных творів Маріі Мальцовской была здраматізована і одвыслана в Словенськім розгласі, переложена до словацького языка, укажкы з ей творів ся дістали до школьских учебників русиньського языка і літературы і на декламаторськы конкурзы. Творчость Маріі Мальцовской є выразным вкладом до розвою русиньской народной ідентіты, літературы, културы і языка. Зато їй патрять наша вдяка і почливість.

Послідне збогом сьме Маріі Мальцовскій дали 28. септембра 2010 в ей роднім Руськім Потоці, з яким за цілый свій жывет нігда не перервала контакт. Наopak, ласку к нёму привила і свому мужови Володеві і дітём Володькови й Наталці, де ведно ходили і дакілько раз до рока. Там ся все тішыла, і выдтам ся все вертала повна сил, іншпірації, оптимізму і надії на ліпшы часы. Там є похована на містнім цінтерю – коло своїх родічів і близкой родины, як собі то сама желала. Але вдяка своїм літературным, публіцистичным і научным роботам Марія Мальцовска зістане з нами навсе.

Вічная ей память і блаженный покій!

ЛІТЕРАТУРА

КОРНАЙОВА, Анна: Писательку чарує родный край. In ПгДр. МАЛЬЦОВСКА, Марія і кол.: *100 выznamных Русинів очами сучасників. II. часть*. Пряшів: Світовый конгрес Русинів, 2009, с. 92 – 96.

ЗОЗУЛЯК, Александер: Уж є в русиньскім небі. In *Народны новинкы*, XX, 39, 29. септембра, 2010, с. 1.

Kontaktná adresa:

Miroslava Dzubová

Fakulta humanitných a prírodných vied

**Študentka 3. ročníka ŠP rusínsky jazyka a literatúra – slovenský
jazyk a literatúra**

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

e-mail: miroslava.dzubova@centrum.sk

ЛІТЕРАТУРОЗНАТЕЛЬСКА СЕКЦІЯ
(ПОЗВАНІ РЕФЕРАТИ)

НАЙКРАСША ПРИПОВІДКА

Елейн РУСИНКО

Анотація

В статті презентуємо імпресіоністичний аж суб'єктивний погляд на творчість Марії Мальцовской, в якій авторчина автентичність перебиває вшитки літературні конвенції. Таємну комунікацію між авторкою і читателем поважаємо за мірку успіху її писательського майстрівства.

Ключові слова

Марія Мальцовська, сучасна русинська література, жінська література

Кідь ня попросили, жебы ем написала статю о літературній творчости Марії Мальцовской к ей недожытым 60-ым народенинам, з радостёв ем тоту задачу прияла. Ёй творы ня інтересовали од видання ей першой книжки в русиньскім языку – *Манна і оскомина* в році 1994. В році 1997 ем выступила із презентаціями о тій книжці повідок в контексті постколоніальної теорії на научных конференціях, написала ем о ній тыж статю до часопису *Русин* („Міджі і в просторі русиньской літературы“, *Русин* 5 – 6, 1997). Описала ем, яков вызовы суть Мальцовской літературны творы в конвенціях реалізму і жанру, як поужывають алегорію а сімболы, як розробляють темы, котры суть тіпічны про новы прямованя в літературі персягаючі граніці языка і културы. Мальцовська дале розвинула тоты елементы у своїх літературных творах – в історичнім зображіню жывота тіпічной Русинки у книжці *Під русиньскым небом* (1998), в повідках *Русиньскы арабескы* (2002), в приповідках про діти *Приповідкова лучка* (1995) а наконець і в барз емоціоналнім а зарівно і депрімуючім описі стрічі контроверзных світів – стародавнього, традичного в контрапозіції із сучасным у книжці *Зелена фатаморгана* (2007). В кождім літературнім творі выдвигує русиньскы традиції, в центрі ей позорности звычайно є жена, описує тыж сучасны проблемы кождо-денного жывота, враховано народно-ідентичных.

Кідь ем Мальцовской твір зась читала в процесі писання той статі,

збачіла єм, же мі было затяжко вернути ся к об'єктивній теоретичній позиції, на якій єм стояла, рецензуючі першыраз ей творы. Теперь єм на ей поставы, темы і штїл писаня реаговала емоціональніше, з особным заінтересованєм. Кідь єм ся над тым задумала, усвідомила єм собі, же так реагую зато, бо од того часу як єм читала *Манну і оскомину* першый раз, спознала єм особно Машу – жену, котра тоты творы написала – і же єм ей (холем кус) „прочітала“. При кожій нашій спорадичній стрічі на міжнародных конференціях была весела, сердечна і приятельска. Говорю нелем за себе, але тыж за своїх америцьких колегів. Єден з них собі споминать, же го все ословлєвала „злато моє“. Я собі зась памнятам, як надхнено хвалила Маша мій російський язык, а я ся так ганьбила, же з нєв не знам побісїдовати по русиньскы. Просто, вшыткы ся коло нєй чули добрі. Кідь єм Марії повїла, же перекладам сучасну русиньску літературу до англїцького языка, была повна ентузіазму і охоты помочі. Кідь сьме ся послїдній раз сконтактовали, дала мі поволїня на виданя англїцького перекладу ей повідкы *Материна свічка*. Тішить ня, же ся дізнала, же ей повідка буде видана в англїцькїм языку, ай кідь ся того уж не дожыла. Наслїдком нашої короткой знамости, але міцного зажитку з контакту з Машов, буде моє навернутя к ей творам веце імпресіоністичне як сістематичне, а оцініня ей творів веце суб'єктивне як аналітичне. Самособов, же літературный крітік у мі говорить, же *Материна свічка* є твір аж барз сентіменталный, солодкавый і якобы кліше. Но мушена єм признати і факт, же при перекладі і ревідованю того тексту, што собі выжадовало єго опакowane перечітованя, ня тота повідка все привела к слызам. Авторчина автентичность перебивать вшыткы літературны конвенції, читатель розумить і сам переживать ласку, бой і гляданя змыслу живота; то, чім переходять поставы у творі. Тотa таємна комунікація міджі авторков і читателєм є мірков успіху ей майстровства. Цітат із вступу Мальцовской твору *Під русиньськым небом* пасує на цілу ей творчость: „*Книжка написана щіро, од цілой души, а з таков щіротєв ся усилує о приязень своїх читателів.*“

Хоць єм Машу аж так добрі не знала, голос русиньской жены, котрым ся нам пригварять у своїх повідках, є мі барз близкий. З Машов сьме были ровеснічкы. Хоць сьме жыли далеко од себе, одділены границями многих штатів, є того барз много, што з ей повідок резонує в моїм животі. Окрем універзалной ласкы к родині, псіхічного тиску,

котрый жены чують у своїй кар'єрі, і стіснености, котра приходить з прибуванєм років, зо справованя і поглядів ей героїв чути ясный підтон „русиньскости“. Він споює тых, котры одышли, з тьма, котры зістали. Як кібы єм при словах Марії у творі *Материна свічка* чула свого нянька: „А не же ты нападе сі малёвати воргы? ... Не пуйдеш ід церкви, як чудо. Будуть гварти, же ся паниш.“ Моя мати, котра ся народила в тім самім році як Марія Піптова із твору *Під русиньським небом*, ся зась наісто чула єднак, кідь (подобно як протагоністка) мусила в молодім віці одыйти до міста служыти, жебы могла фінанчно помагати родині. Мальцовской опис інтелігентной молодой Русиньки Ількы, котра ся снажить звладнути нелегкий переход з валалу до міста в творі *Зелена фатаморгана*, оживлює псіхічны проблемы русиньско-америцьких дїтей імігрантів, котры одходять од родин і своїх громад до світа. Є мі ясне, же „русиньске небо“ є сімболічным і географічным концептом, котрый зьєдиняє вшитых Русинів, ний уж жыють будь-де. Може аж на основі опису стражданя з войнових років в дакількох Мальцовской повідках (*Під русиньським небом*, *Материна свічка*, *Таёмна Юлка* і т. д.), собі усвідомиме, яки розлічны суть скушености і погляды на світ Русинів на другім боці океану.

Читатель ся легко стотожнить з поставами Мальцовской нелем вдяка ей розуміню русиньской души, але ай ей глубокому розуміню людської псіхікы і ей способности правдиво ей зобразити. Часто выкреслює жены, котры суть недвижны, несвої ці боязливы, подобно як Антонія у творі *Жупан*, або Василина у творі *Медведко*. Обидві жены боюють із чутєм меншецінности, неспілости і недовіры в свої силы перед своїма ровеснічками і колегынями. Антонія – проста, незавісла жена, яка тяжко робить – є в порівнаню з вертков і веселов, но егоїстичнов колегынёв Танёв нешыковна і мерзена. „Антонія ся давно так не тішыла, як теперь Таня. Властно, она ся не знала тішыти ани з найменшой деталі. В посліднім часі нич ей не было миле. Порожнё в душі – і виытко.“ Доцентка Василина має перед молодов асістентков Зінов респект і задумує ся: „Жебы постаріла? Жебы вже не мала силы? ... Страх перед старобов ей обвив, як гадина.“ Є несподіване, як ся Марії Мальцовській – жені, котра все визерала так енергічно, істо, бесхыбно і была інспіраціов про других – вдало ся так годновірно і правдиво зобразити псіхіку неспілою і сла-

бой жєны. На другім боці суть протагоністы у творах Мальцовской важны і меланхолічны. Часто докладно сондують свою душу і мучіть їх властне сумління. Антонія ся порівнує з нещастніцями, котры приходять глядати ласку до єй інзертной агентуры і просить ся: „*Тадь я така, як они. Чім ся од них одлишую? Нічім.*“ По тім, як ся Василина нерозважно заплете з молодшым колегом, жебы змірnilа свою неспокійность з прибуваючіма роками, і сама Василина каруючім тоном оцінює свою тужбу – пережыти іщі єдну ніч з Романом – як смішну: „*Василина ся страшно заганыбила. Як могла?*“ Хоць на кінцю пригоды Василина сама себе обвинює, Антонії ся подарить поставити проти своїй „мучительці“ Тані і указати свою властну ціну. Жєны у творах Мальцовской знають свою ціну, а тото іщі звєкшує біль, котрый пережывають.

Далшым вынятковым знаком у Мальцовской творах є велика гордость єй протагоністок, хоць в припадї Васиliny то признавать лем в тім, як барз ся єй неуспіх одлишує од єй представ. Мальцовска ся не боїть зобразити еротічны тужбы своїх протагоністок, а робить то гордо і часто. У творі *Росквітнута планка* 100-річна Ганя Поточнякова споминать на свій жывот – повный великой ласкы, але і трагедії. І в єй повіданю ся переплітають з моментами носталгічных споминів моменты здоровой еротікы. Свій смілый позітівный погляд на жывот переносить ай на свою дорослу внучку Мартину, котра зачінає розуміти своєму тілу і дозріваючім емоціям. Посередництвом розповіданя о своїм жывоті даєть Ганя Мартининым розвиваючім ся тужбам хосенны основы.

Моєв далшов облюбленов протагоністков з Мальцовской творів є комплексна, але з незвычайным внутром, постава Насті у творі *Манна і оскомина*. Стала ся з нєй жертва насилного, егоістичного Петра, яка хоче холем раз в жывоті од нєго чути, же єй любить. Настине самопожертвованя з нєй робить тіранізовану жєну, але кідь єй Петро одшмарить, не хоче ся з нєм ожєнити і помочі выховати їх сполочного дїтваку, поставить ся на одпор єму і єго пановачній матери, грозить му судом. По материній смерти приходить Петро за Настєв, жебы ся помірів і прияв єй пропозиції. Настя і дале жыє жертвенно і покорно, але авторка нам говорить, же она „*то так своїм розумом розумить*“, „*взяла на себе тот хрест жывота і добровольно го несе каждый божый день*“. Не жыє непросондованый жывот самоодріканя. Іде

своєв путєв і знає, хто є. З'єдинять ціну старого світа з модернов незалежностєв.

Іщі ай діти в повідках Мальцовской мають знакы вродженой гордості і міцного самоусвідомлїня. Янчо одмітує своїх чеських адоптивних родічів і добрый жывот, котрый му нукають, радше ся вертатъ к своїй облюбленій мамі (*Мамінка*), а Терко – музикант-самоук, украде гуслі, бо є пересвідченый, же єго талант собі то заслужить (*Пукнута струна*). Збірку приповідок про діти *Приповідкова лучка* ілюстровала дівка Марії Мальцовской Наталка прекрасныма малюнками. В тых повідках учіть Мальцовска чітателїв сердечности, скромности, ласкавости і непіддажности а тоты позітивны знакы суть зарівно одказами новодобому світу – учать о толеранції, покорї к жывоту, охранї жывного простору, як і законам подниканя. Елементы модерного жывота додають тым повідкам, засадженим до стародавнього приповідкового контексту, правдиву красу і гумор. У творі *Карпаський медвідь* Іванкова стріча в дїтинстві з медвідєм, котрого домок в лісі ніщать авта і сміть, дасть му в дорослім віці імпульз стати ся надхненим хранителєм жывного простору. Пейко, *Штоковий кінь*, котрый высочіть з облака на пятім штоку, втікаючи перед планым заобходжанєм, захранить ся тым, же му наростуть крыла. Молоды люде в творі *Цап-чародїльник* ся скаржать: „*Тоты люде, што суть днука, інакше думаютъ, як мы, зато нас там не хотятъ пустити!*“ – і вирішать дати старшым рафіновану приучку о толеранції к діавольському цапкови. *Чом пес мачку їмать* учіть о важности законных догод, а то і в припадї повинностей пса к свому панови. Проблемы чоловіка, котрый в основі продав душу діаволови, у творі *Шайрарія і Мадзюрчік* ся вирішать кідь єго діти в цалком нечekanім фінале запропонують неприятельскому робітному чортови цілорічну роботу поштаря намісто сезонной роботи на полю. Гінджібабы і бісїдуючі звірята всаджены міджі здобытки сучасного світа в єй далшых повідках виходять цалком реално. На аудіокасетї, котра доповнює книжку *Приповідкова лучка*, суть выбраны повідкы, котры майстровскы здраматізовали артїсты Театру А. Духновіча в Пряшові і пробудили так зачаровану луку до жывота. Є надміру емоціональне чути красный звучный голос самой Мальцовской – як уводить повідку речінєм: „*Найкрасша приповідка – то є жывот.*“

Жывот, котрый Мальцовска пописує в прозі *Зелена фатамор-*

тана, має од приповідки далеко. Авторка в своїй послідній книжці досягла високу умелецьку уровень, приємно росшырила тему і проглубила думкы. Кідь бы єм мала критічно оцінити ранню творчость Мальцовской, повіла бы-м, же ся даколи схилила к мелодраматічності, розділивши світ на героїв і підлых людей, де тяжка робота є все оцінена а позітивны протагоністы блищать як діаманты на фоні людських руїн з реального жывота. Тото є мімоходом критіка, котра ся односить і к Емілови Кубекови, єдному з облюблених авторів Марії Мальцовской. В обидвох припадах авторы вірять, же алегорія, моралізованя і мелодрама суть зрозумілыма і до якоїсь міры і ефективныма. Кубек писав про русиньских імігрантів в Америці, котры были скоро на самім споді класы робітників і мали в жывоті лем мало можностей. Мальцовска зась писала про Русинів, котры якраз зачали ламати період довгорічного понижованя. Їх віджіня світа як справедливого місця, де Русины можуть быти успішны так, же вкажуть моралну чістоту, є притяжливе і мотивує на сповніня желань. В *Зеленій фатамортані* але Мальцовска охаблять світ моральной алегорії і займають ся реалным жывотом. Зображує поставы, котры суть сивы (не білы або чорны), і бесконечны проблемы, котры ся не піддають фарізейскому напаминанню.

На зачатку повіданя ся представляює Вал – у Мальцовской цалком новий тіп поставы – богата, школована, пышна і самолюбна молода професіоналка з похыбныма моралныма прінціпами. Є в протикладі з Ільков, честнов, але наївнов молодов дівков зо села, котра ламле свою неприязну сітуацію (походить з немастной родини) і вказує потенциал на успіх у великім місті. Далшый розвиток обидвох постав є нечеканий. Ілька ся стає жертвов безоглядного зловжываня, по знасилніню є в тяжи і йде на інтэррупцію. Увірить повірі, же кідь якнайскоріше не буде в тяжи, веце ся дітей не дочекають, стане ся неплоднов. Напланує зато стрічу з бывшым приятелём, котрого зведе. Потім выносить і породить ёго дітину без того, жебы му о тім дала знати. Вертають ся на село к родічам і вирішить выховати свого сына сама. Росповідь є заміряна на одношіня Ільки і ёй сына Сватя. „*Сй Сватё был пупком світа, а кідь глядала прічину в даякім проблемі, віділа го лем в другій особі, не у своїм сынові.*“ Зо Сватя вырастать роспещеный, арогантный, лінивый егоіста, котрый ся часом стане завіслый од марігуаны. Тото є западный, містьскый проблем, котрый

на Ільчин ужас проник і до одлеглого русиньського села. Кідь Ілька стратить роботу і не може купити синуви того, што ся му захоче, Сватє їй вулгарно надавать. Ілька не розумить чом є такый, де зроби-ла хыбу, тадь сын був все на першім містї, все дбала, абы мав вшытко, што она в дїтинствї не мала. Теперь, кідь досягла граніці материнь-ской ласкы, признавать: „*Быв то ей сын, але го не знала... Ілька ся настрашыла, же го перестане любити, же го зненавидить.*“ Часом была примушена закликати поліцію і дати сына на лічїня од дроговой завіслости. Але кідь ани того не поможе, Ілька планує самовражду. А ту ся знову вказує Вал і поправлять в читателєви планый почуток зо своєї поверхности у вступній части твору. Почас вшыткого того страждання винить Ілька саму себе і за жрїдло своєї болести поважує свій грїх – інтєррупцію по знасилнїню. І Сватє винить свою маму, але за інакшу причїну: „*Вшыткому єсь на винї ты, лем ты, бо єсь ня породила!*“ Ілька го загорнула матеріалным богатством. Єдине, што Сватєви не дала, був отець. Ілька собі усвідомить, яка была егоїстїч-на їй туга стати ся мамов і озве ся в нїй внуторный голос: „*Правда, дїтвака єсь привела на світ. З якої причїны? Не было в тім дакус егоїзму?*“

Тема материнства ся в творах Мальцовской обявлять нераз. Постава матери є сентїменталїзована, любов дїтини к матери необмеджена: „*Мати... Єдно просте слово... В нїм – цілый мій світ...*“ (Материна свічка). Наперек тому ся обявлює і неприємне зображїня одношіня матери к дїтинї, як наприклад постава матери в творї *Під русиньським небом*. Мати ся ту поносує на сына, котрый не хоче робити і зачне їй фізїчно нападати, кідь му не дасть грошы. В повіданю **Єдиначок** був Митрик довго обчекованов дїтинов і єго мама, котра го безгра-нічно любить, „*не хоче ніч злого знати о своїм синуви*“. Сын їй то одплачать дешпектом, беспочливостєв, котра часом приведе аж до вражды. Якраз тот темный бік материнства Мальцовска аналізує в творї *Зелена фатаморгана*. Намїсто того, абы просто представила моралне пересвідчїня о негатївних впливах роспещованя дїтей, зоб-ражує в страшных деталях емоціоналны причїны Ільчиной мяг-кости к синуви і єго планым skutкам, фруструючи і болячі реакції на справованя сына і жалостну віру в поліпшаня. Тото їй приносить іщі гіршы почуткы, кідь вшытко выйде нанивіч. Авторка Ільку не су-дить і наперек тому, же їй ситуацію счаси завинив їй егоїстїчний

мотів – виховати дїтвака сама і успокоєвати вшиткы сыновы тужбы. Намісто того ся авторка зосередить на Ільчини почуткы і зображує їх так жалостно правдиво і живо, же ани читатель не має смілости Ілька судити.

Кідь так читам *Зелену фатаморгану*, споминам на другый русинський твір написаний в іншій періоді, котрый ся але займає єднакыма проблемами – *Добродѣтель превышает богатство* Александра Духновіча. Про Духновічовых селян є тыж великов бідов палінка, котру Мальцовска перетрансформовала до модернішого проблему – дрог. В обидвох творах выступлять роспещеный сын, котрый ся знижує к злодійству. В Духновічовім творі Оленин роспещеный сын Федорцѣ вкаже свою недобру властность тым, як мече до дїтей каміня і ударить сусїдового дїтвака. В *Зеленій фатаморгані* ся Святькова спрічність попершыраз вкаже кідь шмарить камінь через сусїдів вигляд і скоро ним засягне жену в хыжи. Олена просто таїть skutky свого сына, затыль што Ілька ся їх снажить высвітлити модерным способом: „Він то не хотів зробити. То ся лем грав. Не познаш діти?“ В песі *Добродѣтель...* честны діти одходять зо села, ідуть до міста і за десять років, по тім, як досягли особны успіхы, ся вертають. Кідь Святько одыйде до Прагы, Ілька є прещастна, же конечно вказав снагу і надїять ся, же там найде роботу. Старать ся якнайліпше го выстроїти на путь, позерать за ним як одходить (подобно як выпроваджають дїтей в Духновічовій песі): „На пробы до світа, як сын того краля із будь-якой приповідкы.“ Кідь одыйде, ей почуткы суть розпорны: „Їй змучена душа была така слабенька, же раз тужыла за сыном, раз собі желала, жебы там дакус довшє побыв і дав ей можность одпочінути од ёго псіхічных тортур.“ На розділ од дїтей Духновіча ся але Сватѣ вертать домів по дакількох днях – замашеный, кострубатый, смердячий од „травы“. Ці то уж было ёго винов або винов модерной doby, не подарило ся му досягнути приповідковий успіх, котрый стрїтив молодых людей в Духновічовій песі. В творі *Добродѣтель...* мама говорить: „Теперь вижу, яка я щастлива, бо Господь ми дал богатство великое в моих дѣточках добрых.“ На розділ од нѣй, Ілька ламентує: „Ах, Боже, кїлько єдна мати мусить вытерпїти.“ Наконєць Духновічовой пєсы одводять злодія Федорця за планы skutky на шыбеніцію, а він зато винить свою маму: „Ваша любовь для мене злость была. ... Ты, мамо,

причина мого нещастя; – иди, не хочу тя видѣти больше.“ Podobно і Сватѣ говорить Ільці: „*Идѣте гет од мене, не хочу вас відіти!*“ В порівнянню з немравнов Оленов є Ілька невиннов жертвов модерного світа, але своїма почутками вини собі сама пририхтує шыбеніцю і одсудить ся на смерть. В обидвох творах ся думкы протагоністів змінять на послідній суд. Духновічів Федор ся кає і обвинює самого себе: „*О, я несчастный! Як страшно отповѣм на страшном судѣ.*“ Ілька собі але ставить вопрос, котрый вещь пасує до сучасной doby: „*Хто заплатить за што?*“

На розділ од Духновічового віджіння світа в 19. сторочу, кідь было легко розпознати добро од зла, жыють поставы Мальцовской у сучаснім світі, де вину і невинну не мож ясно розпознати, де справедливость не приходить згоры і де моральность не є все оцінена. Люде не суть ани добры, ани планы, суть просто людьскы, мають цности, но і важны недостатки. В тім аспекті мож на *Зелену фатаморгтану* позерати як на модерну верзію пєсы *Добродѣтель превышаетъ богатство*. Але є тыж выражінєм незгоды з Духновічовов пєсов, в котрій винить маму і наплігать на абсолютній справедливости. Заключіня Ільчиного повіданя є неісте. В розповіданю Мальцовской хыбить момент справедливости, але чуєме в нїм сочувство, яке є тіпичне про цілу єй творчость. Збачіме то і в далшім єй творі *Під русиньскым небом*: „*Подля мене, каждый чоловік сі заслужить, жебы єго жывот зістав якымесь способом звиченый.*“ Каждый собі заслужить порозуміння і сочувство. Мож выдєдуковати, же почливість к материнству Мальцовскій доволіла сочувати і з неганєбнов мамов Оленов в Духновічовій пєсі *Добродѣтель...* В *Зеленій фатаморгтані* розповідать дію з позиції матери. Ани мамы не суть доконалы. Їх безгранічна ласка їх може привести к хыбам, котры мають даколи, нанєщастя, фаталный допад на їх діти. А што є іщі гірше, модерна доба приносить проблемы, о котрых Духновіч у своїй добі ани не чував і котры наражають на то, до якої міры може мама впливати на свою дїтину і до якої міры дїтина тримле маму в почливости. Про Мальцовску є роль матери достойна почливости без огляду на факт, ці тота мати має або не має хыбы. Вал говорить Ільці: „*Ты єсь в жывоті робила то, што єсь найліпше знала.*“ Правда, то є може тото найліпше, што можеме чекати од будь-кого з нас в сучаснім світі. А наспак,

Ільчине розповідання має вплив на то, же захранить Вал од живота в духовній порожнині.

У творі *Материна свічка* чути нефалошну сентиментальність, таксама як і в творі *Зелена фатаморгана*. Є то дашто, што читатель прямо чує, не є то лем ефект. Успіх новели спрічинив, же Машина передчасна смерть є про читателів іщі болестніша. В часі кідь умерла, ей писательскы способности росли і дало ся чекати, же напише русинський роман. Є нам жаль того, же то не стигла в животі досягнути. Твори, котры нам зохабила, суть вызначны і важны. Так як і она сама была прикладом ласкавости, і ей література є поучінём о емпатії. Пише то і в біографії *Під русиньскым небом*: „Сьме ту дуже куртый час, лем на гостині, а хто по нас прийде, най сі холем спомяне на основі тых рядків, же, реку, была ту така особа, ходила по земли, зіхабила за собов сліды, по котрых будуть ходити ей нащадкы.“ Маша охабила сліды у вшиткых, котры ей познали, а слід, котрый охабила в русинській літературі, є великий.

Вічная ей память.

(Переклад з англійського до словацького языка: *Мр. Ева Едді, ПгД.*, переклад до русинського языка: *ПгДр. Кветослава Копорова і ПгДр. Марта Бенькова, ПгД.*)

The most beautiful fairy tale

Summary

This article presents an overview of Maria Mal'covska's literary work, from her first Rusyn-language stories from 1994 to her final novella *Green fata morgana*. In each of her stories she reveals a profound understanding of human psychology, especially female psychology. The women and children in her stories, who may at first glance seem timid or fainthearted, demonstrate innate pride and a strong sense of self. In her tales for children, Mal'covska teaches traditional lessons of honesty, modesty, kindness, and tenacity, together with lessons for the modern world, such as tolerance, ecological consciousness, and business sense. In her novella *Green fata morgana*, Mal'covska deals with new problems in mother-son relationships, and the story can be understood as a modern retelling of A. Dukhnovych's play *Virtue is More Important than Riches*. In contrast to Dukhnovych, the predominant emotion in Mal'covska is not justice but

compassion, which is characteristic of all her work. In her last work, the author reaches a higher level of artistic accomplishment, an expansion of subject matter, and a deeper intensification of thought.

Kontaktná adresa:

prof. Dr. Elaine Rusinko

Department of Modern Languages

UBC Baltimore, MD 21250

USA

e-mail: rusinko@umbc.edu

ОСОБИТОСТИ ХУДОЖНЬОГО ЧУТЯ В ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРАХ МАРІЇ МАЛЬЦОВСКОЙ

Василь ХОМА

Анотація

У вступній частині говориться про ситуацію по році 1989. В тих умовах перші свої твори Марія Мальцовська опублікувала по українськи. Стояв перед нею запитання, як далі. Спізнала, що читателі не горнуть за творами, написаними по українськи. Вона вирішила, що свої твори буде писати по русинськи. Вказалося, що це було справне і перспективне рішення. Уже далі їй твори з тим пересвідчили і поставили їй на перше місце між її колегами. Її художній рукопис презентовав особливості психологічних обробок, художній типізації персонажів. Проявляється це у виявленні в жіночій душі таких почуттів, котрі свідчать про її щастя, що вони її пережили, але не розуміли його аж *ex post factum*. Це вміння авторки проявляється в її схильності так художньо оформити образи персонажів, що вони предстали перед читачем як художні літературні перли.

Ключові слова

особисте художнє чуття, способи художньої типізації, психологічне зображення почуттів і переживань персонажа, вміння пересвідливо виявити конфліктні ситуації

Як відомо, Марія Мальцовська з самого початку своєї творчості свої художні твори писала по українськи. Не могла повірити, що не була успішною у перших своїх літературних пробах. Вона могла в той смертний момент продовжувати і далі, але не сталося так. Роздумала собі і вирішила, що писати твори по українськи не є актуальним, бо читателі не горнуть. В той час їй літературних проб не об'являли друковані тексти по русинськи, і Марія Мальцовська вирішила писати на своєму рідному мові. Хоча тоді русинський мовний не був кодифікований. Я не знаю, як вона тоді вирішувала на той сміливий крок, але вона не

была сама. Уж перед нёв на тоту путь наступили Александер Зозуляк, Анна Плішкова, не говорячі о Василёви Туркови. Тото саме зробили і їх побратимы Штефан Сухый, Миколай Ксеняк і далшы авторы як Михал Поповіч, Мірон і Ярослав Сисаковы, артiсты театра і дакотры педагогы з тогдышнёй Высокой школы педагогічної. Чісло русиньскоязычных авторів чім далше, тым веце нарастало наперек злобній антипропаганді українофілів.

Я пробовав тогды порівновати українськы тексты прашівскых українофілів з текстами высше уведжєных русиньскых авторів. Хоць українофілы ся снажили зосмішнєвати Русинів і їх тексты, снагы українофілів чім далше, тым веце ся вытрачали з прєсы, бо русиньска громада їх не акцептовала. А то помагало русиньскоязычным авторам зміцнєвати свої позіції. Помагали їм дакотры тогдышні русиньскы організації, котры пропаговали русиньску літературну творчость.

З выслїдків порівнованя уведжєных текстів я постеріг, якы бідны на інформації о Русинах суть українофільскы тексты, прєса і книги. І нєлем то. Українофільськым текстам хыбили свіжы інформації о Русинах. Їх авторы окрем злобы і прямих неправд не мали чім заінтересовати русиньскых чітателїв.

В тій ситуації русиньскы молоды авторы мали выгоду сміло ся презентовати своїма творами, котры заінтересовали русиньску культурну громаду. Літературно ся сміло і одважно проявили майже вшыткы молоды авторы а міджі нима таксамо і Марія Мальцовска. Уж ей першы короткы прозы указали приклад інтересных художніх поступів, котры свідчили о ей художнім талантї. Окрем того ей корешпонденції про прєсу і радіо одкрывали ей пряму заінтересованость до жывота, до стрїч з людми на сєлах, до розвоя культурных акцій і їх приправ. Ёй художні тексты і прєсовы інформації дыхали свіжым повітрєм з русиньскых сєл і містечок. Она тримала руку на пульсі жывота Русинів і была залюблена до своєй роботы. Не раз сьме ся стрїчали при сполочных акціях ці ту в Пряшові, або в окресных містах од Гуменного, Снины, Міджілаборець, Свідника і Бардеєва аж по Братїславу, де сьме ся стрїчали на літературных бісїдах про братїславскых Русинів. Тоты акції мали велику навщівность і шырокий одголос. Кідь на то теперь споминам, то є зато, же нам теперь хыбує ей активність і заінтересованость до русиньскых діл.

В зачатках своєй літературной драгы она уступила од пробы писати

по українськы, бо ся пересвідчила, же русиньска школоповинна молодеж не розумить по українськы і не може прочитати ей книжки в українськым языку. А русинський язык знала до коріня, бо ёго собі освоїла до тонкостей, зато їй было легше і ліпше писати по русинськы. Тым веце, же она жыла в русинській середі з членами своєї родини, з обшырным кругом далшой родини і сільсков громадов родного села. Валальський живот мала як на долони, познала цілый хотарь, домашню звірину, худобу, звычайны роботы дома і на полю почас вшыткых річных сезон. Ніч подобне не познала з української среды. Зато не чудо, же ей ніч не тягало к українському языку. Порозуміла, же познання чужого языка лем подля учебника і словаря є здалека недостаточне про писаня художніх творів.

Роздумовала: возьмийте собі за приклад тзв. українських писателїв з нашого краю. Їх родічі – Русины, шырша родина – русиньска, валал – русинський. А лем єден у валалі – вышколований на Україні. На далшім русинськым валалі тыж подобна сітуація. Деталі способу живота дома в родині по українськы ани єден з таких, што штудовали на Україні, не познать. А чім дале ся посувають з роками, забывають і український язык. То, же може можуть слухати радіо і телевізію по українськы, то никого з тзв. Українців николи і нияк не спасе. Їх язык деградує. Дакотры авторы споміджі них свої творы пишуть «суконным языком». Тым веце, же на їх язык впливають русиньска і словацька среда.

Але перейдийме ку нашій Маші – Марії Мальцовській.

Од зачатку спозоровала, же найблизшым є їй родный материнський язык, глибоке познання якого їй доволять зображати правдивы художні літературны образы о людех зо своєї громады. Бо лем ю познать так доконало, же є schopна о ній розповідати неконечны пригоды. Тым веце, же і на прикладі іншоязычных майстрів пера у світі ся пересвідчувала, же і они свої художні творы писали главно на своїм роднім языку, што їм принесло літературну славу. Таки познаткы собі свідомо освоїла і апліковала в своїй творчости. Упрямила ся на довгий і тырвалый процес познання своєї родной среды од узкого кругу людей, їх особного живота, переживань до шырших односин в тій середі. Вживала ся до способу живота окремых людей, як ся тот способ проявлює в конкретных діях і якый вплив мать на участников. Ближе слідовала русинськы традиції і звычаї, як ся они проявляють в ей селі,

але і далше – в сусідніх селах. З тих познань она мала векшый выбір, жебы з нёго черпала про свої творчі потреби. Тот узел вшитых факторів у процесі русиньской історії вытворив цілый комплекс условій жывота Русинів як окремого народа, котрый ся формовав через близкы і далеке стороча в минулости. Дашто з той довгой русиньской історії могла наша писателька ся дізнати з книжок научных выкумів, але конкретне познання про свою художню роботу она наберала лем властным жывотом, котрый жыла і заживала ведно зо своєв громад, з кругом близких людей, з якими беспосереднє жыла. Од родичів, через родину – близку і далеку, через громаду, в якій ся народила, выросла і дозріла. Зато свій народ познала з автопсії.

Марія Мальцовска як писателька і вцілім як Русинка спознала свій народ якнайдокладніше, бо жыла з ним і міджі ним, переживала ёго проблеми, болі, радости і страсти. Она перманентно їх познавала, жебы в припаді потреби їх могла воплотити до художніх живых людських образів, котры в літературнім творі зажыють своїм жывотом, подобны лем самы собі і все одповідны за свою роботу і за свій жывот, як самостатны і слободны люде, ідентічны самы собі. В тім смері то суть скушености, якы не найдете в творчости тзв. українських писателів на Словакії і їх приятелів історіків. Бо они не интересують ся Русинами. Они в нашій домовині глядають чубатых запорожских козаків, як даких привандрованців. Але на їх жаль, таких на нашій отчизні Господь Бог не сотворив.

Выслідкы здобытых Марієв Мальцовсков познань не дали на себе довго чекати. Проявили ся уж в ей першых конкретных художніх текстах. *Лемже жывот є една річ,...* (як говорить писателька) ... *а художня обробка того жывота – друга... Моє писательске «я» є все на стороні моїх персонажів... все ся ку ним снажу быти «добра» і своїм способом їх хочу охранёвати... Літературный герой? Він выріс на землі, лемже покы ся докопав ку своїй доброті, котру мать закономірно сховану у своїм внутрі, потече много воды і выліс ся много слыз. Так то уж є... Также каждого мого героя, героїню детермінує «наганяня ся» за щастєм. А тото маленьке щастечко може найти в ласці, в родині, в людськім порозуміню, але і у выході сонця ці у трепетаню росы... Тадь Юлка...* (з авторчиной книжки *Юлчина тайна*) ... *глядала щастя двадцать пять років а наконец го нашла, або Настя в росповіданю Манна і оскомины, кільки мусила скусити, покы ся до-*

чекала узнання од свого мужа! І хоць уж было пізно... оплатило ся їй терпіти за тых пару добрых слов од нёго перед смертёв, якы зогріли ей душу і відкрили перед нёв хоцьлем на момент обзор непознаного.

З яков добротов говорить авторка о своїх персонажах в своїх творах. Перед тым, як она о них написала, то много раз передумала і повторёвала собі, як ей «герої» ся поводять і як їх буде розуміти читатель. Не нагодов ся говорить, же автор наперед сам пережыє і прожыє того, што напише в романі або ходем в розповіданю. Так о тім пересвідчиво говорила і писала наша Маша. Уж од зачатку так ей читателі, як і колеґині і колеґове од ремесла прияли міджі себе як принайменше собі рівну. Віділи, же она з каждым новым розповіданём або новелов приносила штось інтересне і нове. Уж сам факт, як Марія Мальцовска позерала на писательську роботу, што єм высше увів цїтатами ей слов, она високо давала собі латку про писательську роботу.

В уведжених высше прикладах, як ей персонажы боюють за своє щастя, не найдеме ниякы саморекламы, лем неустанну снагу робити штось хосенне нелем про себе, але і про круг їй близких особ і шыршой громады. Тот аспект хосенности своєї роботи і як такой препотребной про цілу, повіджме, русиньску громаду є евідентно притомный у вшиткій ей роботі, нелем писательській. На тоту ей особну характерістіку ся все было мож сполягнути. Она ся маркантно проявляла на ей односинах к своїм персонажам. Николи їх не хвалила, не презентовала як добрых в своїх релациях з іншыма людми. Їх позітивны знакы указовала, як ся они проявуют в конкретных реальных одношінях ці в родині, в приятельствах і в їх людських ділах. То ся односить ку вшиткым персонажам ей творів. То є тото ей художнє чувство, котре освячує каждую особу, персонажа може ей найвызначнішого твору, за який я поважаю ей *Зелену фатаморгану*.

Але то ся уж выявило і в ей попередніх творах – як Настя з розповіданя *Манна і оскомина* лем по довшім часі жывота з Петром Пырієм ся пересвідчила, же є щастлива. Бо то він їй повів, якобы з предтухы своєї смерти, же она му была добров женов. То є еден з наглядных прикладів, як авторка нарабляла зо своїм художнім чувством. Оно є притомне при кождім персонажі, але є скрите, невыявлене. Як і в припадї погробу Петра Пырія, коли чує голоса ёго даколишніх фраїрок, як го хвалять. А при тых їх голосах она собі гордо повторює: „АЛЕ БЫВ ЛЕМ МІЙ, ЛЕМ МІЙ!“ Веце прикладів того, як авторка

творчо аплікує і нараблять творчім чутём давать *Зелена фатаморгана*. Персонажу ся видить, же він є щастный, але мине ся дакий час, а намісто щастя перед ним ся обявить привид майже як загробный вияв. На сюжетных періпетіях *Зеленой фатаморганы* читатель ся стрічать з авторьсков гров зо щастём, за котрым прагнуть дакотры персонажы. Але тото щастя фурт перед нима уникать. Даколи ся їм видить, же щастя ся їм уж-уж обявить. Але перейде невелика хвілька або і цілы роки, а щастя – ніт. Оно ся расплынуло як осіння молга.

Але даколи тото щастя нечекано нагряне на персонажа, як гром з ясного неба, коли він го не лем не чекав, але наспак – приправений на трагічний одход зо світа стрічать спасоносно ослободжіня од нещастей, котры го перенаслідовали. Як Ілька, котра уж прямо з мотузком в руках мала намірене десь в обыстю навсе одыйти з того грішного світа! Лемже... Лемже акурат Вал, даколишня ей якобы плана камаратка... покаяла ся і постарала ся о то, жебы Сватё ся обявив з найдженым вітцём на порозі Ільчиного родного дому. Прямо – *Deus ex machina*! Нечекане велике щастя про Ільку, і про каждого з родини маленьке щастечко. Але што з Вал? – То она ся покаяла, як прочітала даколишні Ільчины записки, під їх впливом змінила свій живот од закладу і таким способом ся одвдячіла Ільці.

Авторка ёмно, як в «білых рукавічках» нараблять з «приділінём» по трохы щастя про вшитых, але про каждого «участника» своїм ділом. То є писательске чудо, яке ся му діставать не самособов, але настоятелнов роботов над художніма текстами. Но лем автор, який майстерьскы овладать тото велике і заслужне уміня роздавати щастя, знать го виявити і го розділити «подля» заслуг своїм персонажам. Так ёмно, елегантно, жебы того щастя попробовали многы, але жебы не были опянены, лем слободно ся включіли до колоріту живота як слободны люде. Як приклад того служать художні тексты Машы – Марії Мальцовской.

Specific artistic features of Mária Mal'covská's literary works

Summary

In the presented paper, the author focuses on the literary scene in the 1990s, when Mária Mal'covská was trying to decide in which language to

write her works. Although her first works after the Velvet Revolution were written in Ukrainian, she realised that readers were not really interested in literature written in this language, which is why she decided to write in Rusyn. The subject matter of her work involved the Rusyn environment, which she had known well from birth. The highlight of her artistic writing lies in not following declarative truths or dogmas, but rather her own cognition of the lives of Rusyn people, who she had been bound to from the time she was born. She tried to make her works understandable for her readers. With this goal, she made the characters special by “ornaments” breathing with new cognition and uncovering new beauty for the readers. M. Maľcovská brought the reader closer to the unknown beauties of her fatherland, work and life of Rusyns, people from Carpathian villages. The author also found new views on the lives of Rusyn women, and the way she pictured them attracted the attention of readers as well as critics. Her first works – “Манна і оскомина” and “Материна свічка”, and, later, the more complex biographical short story “Під русиньськым небом” raised the interest of readers and the broader Rusyn public. Nevertheless, Maľcovská’s artistic talent manifested itself most significantly in the psychological short story “Зелена фатаморгана”. The author’s strength lay in that she was able to recast her cognition into art in a multitude of special ways. This is where complicated life processes of whole generations of Rusyns from the Carpathian region are reflected and where all characters of the given short story fight for their happiness. However, only those authors who dispose of that great ability of giving happiness, can also find it and divide it between the characters by their special merits, just like M. Maľcovská could.

Kontaktná adresa:

doc. PhDr. Vasil’ Choma, CSc.

Olivová 13

831 01 Bratislava

e-mail: vasil.choma@gmail.com

ANALÝZA ÚLOHY A MIESTA EPIZÓDY V NOVELE MÁRIE MAĽCOVSKEJ ZELENÁ FATAMORGÁNA

Andrej ANTOŇÁK

Anotácia

V príspevku venujeme pozornosť výstavbe novely Márie Maľcovskej Zelená fatamorgána z pohľadu kompozičnej a významovej funkčnosti epizódy, ako jednej možnej stratégie analýzy diela. Epizódu vnímame ako základnú jednotku v sujetovo-fabulárnom konštrukte epického diela/textu. Jej analýza v jednote s motivickou výstavbou textu nám umožňuje pomerne detailne sledovať realizáciu ontologickej látky, východiskového plánu pre rozvíjanie textu a napĺňaní primárneho komunikačného zámeru v súvislosti s poetikou a idiolektom autora. Týmto príspevkom sledujeme aj pedagogicko-metodické ciele.

Kľúčové slová

umelecký text, téma, idea, kompozícia, epizóda

*„Заражение читателя чувствами и мыслями
является главной задачей художника.“*

Л. Н. Толстой

Analýza epizódy vyžaduje od bádateľa schopnosť vysvetliť mikrotext umeleckého diela, vidieť za jednotlivými scénami problémy života, vzájomné medziludské vzťahy, dramatizmus situácií, neopakovateľnosť charakterov, musí zdôvodniť, prečo sa autor rozhodol zaradiť tú alebo inú scénu do svojho diela. Je to podmienené tým, že nie je možné zmocniť sa témy a ideí diela, t. j. pochopiť dielo ako celok, ak nepochopíme jeho jednotlivé, dielčie časti. Čitateľ/študent musí vycítiť, predvídať v mikročasti to hlavné, podstatné, vystihnúť to, čo autor sleduje svojou výpoveďou, resp. postrehnúť to, čo sa spisovateľovi nie príliš vydarilo.

Najprv sa pozastavíme na pojme „epizóda“. V slovníkoch literárno-vedných pojmov sa stretneme s takýmto vysvetlením: epizóda je úryvok,

fragment, scéna akéhokoľvek umeleckého textu, ktorý disponuje určitou samostatnosťou a ukončenosťou. Motív (dej v texte) na rozdiel od epizódy vnímame ako základnú vlastnosť umeleckého textu, ktorý tvorí podklad pre rozvíjanie diela.¹

S epizódou sa stretávame po prvýkrát v starogréckej dráme, ktorú vnímali ako časť deja medzi vystúpeniami chóru. Teda pojem epizóda má grécky pôvod a v origináli znamenala ako niečo dodatočné, vedľajšie, „привходящее“, „привносить“. A práve slová „privchod’aščee“ a „priv-nosit“ sú pre nás veľmi zaujímavé z lexikálnej stránky. Stoja v nich vedľa seba predpony -pri- a -v-, ktoré dodávajú obom slovám veľmi zaujímavé zafarbenie. V skutočnosti práve ony nám poskytujú rozlúštenie toho, čím v skutočnosti epizóda v umeleckom diele je. Na to, že epizóda je časťou textu, poukazuje predpona -v-, ale ona súčasne aj vnáša niečo nové, zvláštne, ktoré z jednej strany predstavuje relatívny uzavretý celok, a z druhej – podieľa sa na rozvíjaní témy celého diela. Z povedaného vyplýva, že pri analýze umeleckého textu je žiaduce odhaliť epizódy pomocou „zväčšovacieho skla“, lebo len vďaka nim sa postupne „ukazujú“ podstatné črty diela ako celku. V kvapke vody musíme postihnúť celý oceán.

Epizóda v umeleckom diele ďalej vystupuje nielen ako časť fabuly, udalosti v živote protagonistov, ale je neoddeliteľnou súčasťou a nositeľom podstatných črt ideovo-umeleckej neopakovateľnosti umeleckého diela ako celku, je akýmsi „magickým kryštálom“, ktorý spája minulosť s budúcnosťou.

Cesta postavy spravidla je spojená s reťazou epizód, v ktorých sa „roztvárajú“ jej podstatné črty. V nich v tej či onej miere sa realizuje autorský zámer. Preto pri analýze umeleckého diela musíme určiť obsahovú a kompozičnú rolu epizódy, určiť ako ona prehlbuje informáciu o protagonistovi pre čitateľa, určiť dominantné motívy, ako aj kľúčové slová, ktoré zreťazujú dej textu/diela. Ak chceme byť dôslední, musíme vždy vyhodnotiť podiel danej epizódy na rozvíjaní deja a konfliktu diela ako celku. Ďalej je potrebné venovať pozornosť svojráznosti jazyka, kľúčovým slovám, ako aj zvoleným umeleckým postupom a prostriedkom, ktoré v konečnom dôsledku budú vyjadrovať autorský idiolekt. Nesmieme si nevšimnúť rozostavenie postáv v epizóde, ako aj to, kto vedie, a v mene koho nám rozpráva príbeh/dej. A v neposlednom rade treba si všimnúť účasť postavy

1 Vid’ podrobnejšie ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava: Vydavateľstvo Tatran, 1987.

v stvárňovaných udalostiach, čo nakoniec ovplyvňuje status toho alebo iného hrdinu (hlavná alebo vedľajšia úloha). Preto v tomto zmysle, t. j. v zmysle postupného prehlbovania významu postavy, epizóda je veľmi dôležitý samostatný prvok umeleckého diela.

Nemusíme zdôrazňovať, že umelecké dielo vystupuje ako „frazologizmus“, t. j. celkový jeho obsah sa nerovná sume významu jednotlivých slov či epizód, z ktorých sa skladá. Prvky umeleckého textu sú medzi sebou pospájané zložitým systémom s pohyblivou funkčnosťou ich väzieb, v ktorých každý prvok organicky vstupuje do vzťahov s inými, vytvárajúc takto významovo zložitý organizmus. Preto práca s epizódou nás privedie k problému o motívoch, ideách, umeleckých prostriedkoch celého diela, privedie k tvorivej maniere samotného autora, k štýlu.

V diele môžeme stretnúť epizódu – popisnú, epizódu – rozprávanie, epizódu – dialóg a pod. Čisté epizódy neexistujú, ale aj tak je nutné určiť dominantu fragmentu, čím analýza nadobudne zreteľnejší charakter. Epizódy môžu byť hlavné a vedľajšie, ale pri ich analýze je potrebné venovať veľkú pozornosť detailom a výrazovým prostriedkom. Ak máme do činenia s fragmentom menej významným, netreba sa s ním veľmi zdržovať a hľadať v ňom niečo, čo skutočne neexistuje.

Analýza epizódy ako samostatného fragmentu umeleckého diela. Táto činnosť by mohla vyzeráť takto:

- stanoviť späťosť scény s predchádzajúcim dejom,
- stanoviť účasť protagonistov v udalostiach stvárňovaných autorom.

Tu sa predpokladá analýza udalostí od začiatku epizódy cez jej kulmináciu až do skončenia. Dalo by sa povedať, že epizóda, tak ako veľké dielo, má svoj začiatok, rozvíjanie deja, kulmináciu a nakoniec záver/vyvrcholenie. Bádateľ sleduje náznaky konfliktu, duchovnú disharmóniu, bezradnosť, vznikajúce napätie vo vzťahoch medzi ľuďmi, vníma akési „zauzľovanie“ charakterov, ktoré nás skôr či neskôr privedú k téme diela,

- vyhodnotiť v epizóde charakterové vlastnosti, mravné hodnoty, ideály, životné ciele protagonistov a vysvetliť pozíciu autora,
- vysvetliť úlohu danej scény pre ďalší rozvoj diela, konfliktu, všímať si, či v nových epizódach sa objavuje niečo nové, čo prehlbuje naše vedomosti o postavách, alebo len potvrdzujú už známe vlastnosti charakteru,
- stanoviť problém, ktorý je stredobodom pozornosti, krátko skomentovať reč účastníkov dialógu/-ov, pozastaviť sa na prípadných poznámkach autora na adresu hrdinov, vysvetliť umelecké detaily a určiť ich význam,

vysvetliť dôležitosť jednotlivých motívov v texte (portrét, príroda, interiér), pochopiť autorskú pozíciu k hlavnému konfliktu, úspešnosť stvárnenia ideí epizódy (diela) a pod.

Sekundárnym ukazovateľom autorových postojov môžu byť aj tzv. „kľúčové slová“. Pojem „kľúčový“ pomerne často sa vyskytuje v literárnej vede na určenie epizódy, repliky, protagonistu alebo samostatného slova, ktoré sa nám javí ako principiálne dôležité. Tie všímavý čitateľ/bádateľ spravidla určuje intuitívne a pojem „kľúčový“ sa používa ako synonymum slov „vážny“, „určujúci“ a pod. Vonkajším príznakom „kľúčového“ slova je jeho výskyt. Výstižne o tom napísal v *Romantickom umení* Charles Baudlaire, ktorý je toho názoru, že aby sme pochopili dušu básnika, aby sme sa dozvedeli, čo ho najviac trápi, poľahčejšie, aké slovo alebo slová používa najčastejšie. Slovo privedie nás k myšlienke... Slovo nám „zvýznamňuje“ celkový obsah diela a jeho umelecký zámer a spätne „vysvecuje“ jeho menšie jednotky.

Na aplikáciu uvedených teoretických úvah sme si vybrali posledné uverejnené umelecké dielo Márie Maľcovskej *Zelená fatamorgána*.² Pri analýze epizód sme sa sústredili len na hlavné, na tie, ktoré nám poskytovali dostatočnú informáciu na určenie témy, problému a idey diela.

Prvá kapitola novely – „Россыпаны рядкы“ je určujúca pre ďalší vývin deja v diele. Stretávame sa tu so všetkými zápletkami a zauzleniami novely. Prvý úvahový motív uvádza čitateľa do vnútorných hodnôt rozprávača („Даколи стачить ся неограбаным способом дотулити білого домику, такой ся пораниш, што ті буде тякнути на цілый живот. А кідь ся народиш в теплі, обколесены ласков, розвиваш ся в добрых условіях, выпадеш із скаралуці, як міцна істота. Таким потім буде і твій далшыи живот“, s. 9).³ Úvodná úvaha-konštatácia vyznieva mierne fatalisticky, je pomerne triviálna až priamočiara a neposkytuje pre čitateľa dostatok informácie o ideovom smerovaní novely. Hlbšie „filozofovanie“ tu nenájdeme, čo je príznačné aj pre ostatný dej novely, ktorá sa rozvíja len v rovine ľudového rozprávania/myslenia. Ale o tejto problematike sa zmienime neskôr.

Druhý motív je venovaný protagonistke Val, druhoradej postave novely, nositeľke mestských hodnôt, presnejšie je to dieťa šťasteny, ktoré

2 МАЛЬЦОВСКА, М.: *Зелена фатаморгана*. Ужгород: Видавельство В. Падеяка, 2007.

3 V zátvorke uvádzame strany vyššie uvedeného diela M. Maľcovskej.

vyrastalo v usporiadanej rodine, obkolesené láskou a všetkými nevyhnutnými hmotnými statkami. Bez problémov ukončila právnickú fakultu a po novembrovej revolúcii sa tiež nestratila. Po otcovi zdedila rozhodnosť a chlapské konanie a zbytočnými emóciami sa veľmi nezaťažovala. Jednoducho máme pred sebou až tuctovú predstaviteľku priemerne nadanej mladej generácie v ženskom podaní. Je to typ „модерной эмансипованой жены“. A prívlastok „emancipovaná“ vnímame aj s určitou dávkou irónie už aj preto, lebo Val kompozične stojí proti Il'ke (s. 11).

Za prvými motívmi nasleduje prvá epizóda: pomenovali sme ju – stretnutie Val s Il'kou v meste. Bolo to stretnutie dvoch už takmer päťdesiatničiek, bývalých konškoláčiek na vysokej škole. V ich živote sa za ten čas veľa zmenilo, žiaľ, ich predsavzatia sa zďaleka nenaplnili. Val je ešte stále pekná a takmer sa nezmenila, ale Il'ku výrazne poznačil zub času. Presnejšie v čase stretnutia chýbalo jej niekoľko predných zubov, vyzerala vyziabnuto, zhrbená, tvár mala vráskavú, slovom vyzerala dosť zúbožená a oveľa staršia ako v skutočnosti bola. Vďaka ich spomienkam čitateľ sa všeličo dozvedá o ich študentskom živote, osobných manierach, o charakterových vlastnostiach, ktoré im neumožnili, aby sa z nich stali dobré priateľky. Nemyslíme si, že ich disharmonický vzťah zapríčinilo mesto (Val) a dedina (Il'ka), ako sa nám snaží vnútiť rozprávač. Z našich východoslovenských rusínskych dedín, a ukázali to predovšetkým 50. a 60. roky minulého storočia, vyletelo do života toľko schopných a nadaných mladých ľudí, že by nám mohli závidieť aj iné slovenské regióny. Len ich cieľavedomosť, schopnosti a vytrvalosť im (a nielen im) zabezpečili v živote dôstojné miesto. Il'ka od samého začiatku svojej životnej cesty bola „postihnutá“ skromnosťou, v škole sa musela „bifľovať“, nevedomosť a neistota ju stále zneisťovali, slovom spoločensky na svoj vek bola nevypelá a pre náročnejší život nepripravená. Bola to bytosť, ktorá prírodou nebola príliš obdarená. Skromnosťou je možné prikrývať aj hocikaké nedostatky. Niet divu, že Valike išla čoskoro na nervy. Il'ka bola jej protipólom, a preto nie dedina bola príčinou, že Il'ka predčasne ukončila vysokoškolské štúdiá, ale jej priemerné či dokonca podpriemerné schopnosti. Príroda nebola k nej veľmi štedrá.

V závere tejto epizódy Il'ka s radosťou, presnejšie až škodoradostne prezrádza Val, že má syna, čím chce jej akoby dokázať určitú prevahu nad ňou („Гей, мам сына, – подупловала Илька и переможно ся позерала на

Бал...“), pričom naša biedna Il'ka nemohla ani tušiť, na akú tragédiu v jej živote sa obráti táto škodoradosť.

Koniec tejto úvodnej časti patrí tretiemu motívu, ktorý je venovaný protagonistke Val. Dozvedáme sa o nej ďalšie podrobnosti z jej osobného i pracovného života, ale aj to, že sa chtiac-nechtiac musela vrátiť k Il'ke, k stretnutiu s ňou a znova sa zamyslieť nad osudom svojej bývalej spolužiačky, ktorý neveštil nič dobré do budúcnosti.

Na základe tejto prvej časti cítime, že Il'kin príbeh sa bude rozvíjať v „súboji“ so svojou nadanejšou spolužiačkou Val, v pozadí udalostí sa bude tu i tam implicitne objavovať konflikt medzi mestom a dedinou, otcom i mamkou, tragickú podobu nadobudne konflikt matky a syna, ale dominantný konflikt bude sa naďalej vyvíjať v duši samotnej hrdinky. Z hľadiska lineárnej výstavby textu – predovšetkým kompozície – ako vidieť, autorka mala dobre premyslený postup, lebo dostatočne jasne naznačila vektor ďalšieho rozprávania. Preto úvodná epizóda je veľmi dôležitá pre pochopenie ostatných častí novely.

Druhou nie menej vážnou epizódou v životnom príbehu Il'ky je kapitola „Очко на пунчах“, kde sa čitateľ dozvie o jej strastiplnom príbehu v hoteli Slovan s následným otehotnením a neskôr aj abortusom. Skôr ako sa to stane, dozvieme sa o jej prijatí na strednú školu, na ktorú jej otec dáva súhlas len s nevôľou a s prorockým varovaním: „Дітино моя, запам'ятай ці, што ті повім. Світ широкий, але зрадний“ (s. 26). Do nového prostredia a kolektívu vstupuje bojazlivo a s neistotou, mesto sa Il'ke javí ako niečo veľké a neznáme, vzbudzujúce neistotu a nedôveru. Čitateľ sa dozvie o jej nepríjemnej príhode s mocou za porušovanie verejného poriadku, začo si od dobrého riaditeľa vyslúži odmenu v podobe: „Вызерате, як курва. Што то має значіти?“ (s. 30). Pravdu povediac, nie veľmi rozumie tejto charakteristike našej hrdinky. A rovnako s nepochopením som čítal nasledujúce riadky: „А я, кідм ем была маленька, мати ня взяла до церькви. Кідь ся ішли міровати, свербіла ня голова. Но, представте собі, по проділі мі лізли уши, а една впала на святы хрест. Чула ем, як там цупла...“ (s. 33). Triviálny a dodajme nechutný naturalizmus do umeleckého textu nepatrí. Je to priam deklasovanie duchovných hodnôt postavy.

Ďalej sa čitateľ dozvedá, že bez problémov dokončila „esvéesku“ a bola prijatá na prestížnu vysokú školu – na právnickú fakultu. Na novom mieste ju opäť prenasleduje neistota zo zmeny v živote („Ледва ся розлучіла з

едным містом, а теперь має наступити зась донезнама?“, s. 37; „Мам, повідь вам, барз ся бою...“, s. 38). V novom internáte sa stretáva s novou spolubývajúcou „fiflenou Valikou“ a s novým harmonogramom študentského života. Ale nielen Valikine slová, ale všetko ostatné ju irituje, a aj keď už ubehlo pol semestra, ona stále sa nemôže adaptovať. O vážnejšom sústredení sa na štúdium nemohlo byť ani reči. Znásilnenie a mini interrupcia tragicky zavřšili jej strastiplné hľadanie sa v začínajúcom mladom živote.

Іпчина немоснічна епізода је оһніском в јей духовном вүвојі („Ільку заставив жывот напівдорозі. Неприготовлену, розболену, нечекано вдарив. Як видно, скінчила ся ей високошкольска етюда“, s. 57). Od tejto chvíle sa začína jej pád, ktorý sa snaží ešte zachrániť materstvom, presnejšie ničím nepodloženou myšlienkou (o vedeckosti nápadu tu nemôže byť ani reči), že „такой по вышкрябі треба мати діло з хлопом, лем так ся то прийме“ (s. 59). Jurko, známy zo svadby dedinský mládenec, teraz už ženatý muž nevediac splnil jej aj túto túžbu, túžbu, ktorá ju mala očistiť od spáchaného hriechu. Mala. Ale až cynické zbavenie sa Jurka ako „spoluvinníка“, otca jej vysnívaného syna, bolo aktom jej nezodpovednosti, ľahkomyselnosti a egoizmu, ktorý onedlho prinesie svoje plody a zavřši jej „modernú epepeju“.

V rodičovskom dome, do ktorého sa Іľка vrátila, ju čakal ochrnutý otec, ba ani „valal“ sa nestal pre ňu „міцнов кріпостїв“. Jej situácia je výstižne vyjadrená oxymoronom – „бескровна істота“. Syn, Svat'ko, spočiatku prebudil v nej nielen materinský cit, ale dodával jej aj energiu a vieru vo vlastné sily. Ale v minulosti chlapci prinášali do rodiny len samé nešťastie, prorocky upozorňuje dcéru chorý otec („Ой, не скічить ся то добрі, не скінчить... Кідь дїтвак плаче, шось го тр-р-апить“, s. 84). Syn rastie a s rokmi rastie aj jeho sebavedomie, aj keď sem-tam vyparatí niečo, čo pohoršuje susedov. Ako prvák gymnazista už otvorene matke vyčíta, že je neschopná („Ани школу сьте не скінчили. Теперь уж ани роботу не мате. З чого будеме жыти?“, s. 86) a „obdaroval ju pl'uvancom do tváre“. Zvieracie pudy Svat'ka začínajú naberať na razantnosti a mamka је чораз безрадnejšia. „Высмїх, ароганція, пониження ей і околитого світа – то была ёго одповідь на ей снагу“ (s. 87). Milovaný syn mňal mamkine príplatky, ušetrené peniaze a neskôr aj peniaze starých rodičov. Pred matkou stála pomaly živá мртвола (epizódka pri kontajneri), ktorá sa nezdráha vyhodit' matke na oči, že všetkému је len ona na vine už aj

preto, že ho vôbec porodila. O práci 25-ročný synáček nechcel ani počuť, školu zanechal a k matke bol čoraz bezočivejší, vulgárnejší. V živote Iľky prichádza chvíľa, kedy si začala uvedomovať, že jej to opäť nevyšlo, že by najradšej syna vyhodila z domu. On síce odišiel sám do Prahy, ale nie naddlho a ona si nemala kedy odpočinúť od synových tortúr, ako sama spomína. Naopak. Bola už bezradná a nepomáhali ani modlitby pred synom na kolenách. A matka, ako ju začína čoraz protivnejšie oslovovať, môže sa až do vysilenia namáhať: „Сын ся сміая, а мати не могла встати з колін. Ни жыва, ни мертва, Ілька ся не могла кинути з місця“ (s. 111). A Svaťo „bujakovav“ ďalej bez ohľadu na starého otca, starú mamu či vlastnú mamu. A epizóda s dvomi ikonami, ktorých sa chcel Svaťo zmocniť, nám tak trochu pripomína scény z románu F. M. Dostojevského *Diabľom posadnutí*. „Порозуміла, же сын ся перед нічим не заставить, же уж не має сына. Же є то обычайный злодій, який патрить до ба-сы“ (s. 118). Nepomohla si ani s políciou či lekárom. Svaťo v priebehu krátkeho pobytu na psychiatrii sa zázrakom zmenil (!?) a zachránila ho aj myšlienka na otca. To bol stručný obsah príbehu.

Pre celkové pochopenie sujetovo-fabulačnej výstavby diela má rozhodujúci význam posledná epizóda, s ktorou sa stretávame v časti „Slzy matere“ („Слызы матери“). Epizóda – nazvime ju spoveď pred smrťou. Je to dialóg Iľky so svojím druhým „Ja“, ktoré nemilosrdne obnažilo jej duchovnú prázdnotu. Sama si priznala, že „нихто ей так дотеперь не отворив очі“ (s. 131). Bola to jediná vážnejšia, ale aj posledná sebareflexia. Zbytočne piekla pirohy, zbytočne čakala na syna. Ako matka urobila všetko, aby navždy stratila syna. Preto Iľkin úmysel „Из цалком яснов головов, ясными мыслями приправила сі мотузок, попробовала ці міцный, ці ся не урве, облекла ся до темно-синіх шат, з білым галіриком, обула ся до чорних мокасин, на шыю наділа чорный шал місто чорных пацеровк“ (s. 135) a odišla do stodoly... Tu sa mal skončiť Iľkin príbeh. Bolo by to logické ukončenie jej útrap a trápení asi tak, ako vraveli starí Gréci: aký charakter, taký osud. Dielko by takto získalo na architektonickej ucelenosti, sujetovo-fabulačnej precíznosti a idea by bola jasne postrehnuteľná. Stretli by sme sa takto v podobe *Zelenej fatamorgány* s nevel'kou, ale ozajstnou súčasnou modernou drámou.

Lenže dvere sa nechceli otvoriť, a keď sa otvorili, stála tam Valika, ktorá ako anjel strážny to zariadila tak, že všetko sa skončilo ako v tuctovej rozprávke: aj syn, aj jeho otec sa vrátili – akoby sa predtým nič také zá-

važné v ich živote nestalo. Aj Il'ka (to si môžeme len domyslieť) zrazu sa premenila na šťastnú matku a možno neskôr aj manželku. A z drámy zrazu máme pred sebou tragikomédiu, ktorá zdegradovala a znehodnotila celý predchádzajúci Il'kin príbeh. V sujetovo-fabulačnej výstavbe textu došlo k skratu vo fabule, presnejšie povedané, záver novely bol nedomyslený a nebol dotiahnutý do logického vyústenia. To, čo sa Il'ke v živote prihodilo si priam žiadalo koncovku, o ktorej sme hovorili vyššie. Idea diela zostala zahmlená a nejasná. Koncept M. Maľcovskej je celkom príťažlivý, ale vo výsledku problematický. Cítiť z neho umelý konštrukt a napriek dobrému východisku sa v koncovke zasekáva. Aj preto novela sa nestala suverénne vyrozprávaným príbehom s prirodzeným, aj keď tragickým koncom.

Po prečítaní novely *Zelená fatamorgána* si v závere dovoľíme vysloviť niekoľko záverečných postrehov na adresu poetiky tohto textu. Literárni vedci, pri všeobecne známej rôznorodosti ich názorov na umelecký text, sa zhodli pri stanovení funkcií literárnych textov. Je to funkcia informatívna, funkcia formatívna a funkcia estetická. Funkcia *informatívna* poskytuje čitateľovi určitý okruh sémantickej informácie o reálnej skutočnosti, ktorú čitateľ vníma. Z tohto pohľadu len ťažko môžeme povedať, že nám novela poskytla nejaké nové informácie. Areálový priestor rusínskeho života je nám pomerne dobre známy už aj preto, že sme viac ako o desať rokov starší a možno aj skúsenejší ako naša hrdinka. Uvádzané množstvo rôznych detailov z reálneho života niekedy sa javí ako málo funkčné a príbeh sa rozvíja predovšetkým v horizontálnej rovine na úkor roviny vertikálnej. Funkcia *formatívna* – je to vplyv literárneho diela na formovanie postojov čitateľa a na následné jeho myslenie a konanie. Uvažovať o pozitívnom smere vplyvu novely na čitateľa je dosť problematické, a ak áno, potom len ako odstrašujúci vplyv Il'kinej ľahkomyselnosti, bezmocnosti a životnej tragédie. Pre nás je najdôležitejšia funkcia *estetická*, ktorá vytvára podmienky pre estetický zážitok a zanechávajúca v čitateľovi určité (predovšetkým) pozitívne emócie. Takto hodnotu diela učil už Aristoteles vo svojej *Poetike*, ktorý tvrdil, že hodnota diela je to, čo sme už prestali vnímať, alebo nám umožňuje vidieť to, čo sme nevideli, nevedeli, aj keď to už dávno existovalo. Ak by sme použili ako hodnotový meter Aristotela na novelu *Zelená fatamorgána*, zistili by sme, že sme už všetko vedeli, o čom sa pojednáva v texte. Nič objavné, ale máme do činenia len z jedným z množiny tragických tuctových príbehov včerajších dní. Text

nám neprináša nič nové, prekvapujúce, neposkytuje nový uhol pohľadu na stváňovanú skutočnosť. Za našim tvrdením stojíme už aj preto, že text niekedy sklzáva až do naturalizmu, je chudobný na výrazové prostriedky a figúry, o lexikálnych vrstvách nemôže byť ani reči – všetci hovoria jedným a tým istým jazykom: nevidíme rozdiel medzi rozprávačom a ostatnými protagonistami. V niektorých prípadoch sme sa stretli s prirovnaniami, ktoré sa nám zdali až hrubé a nemiestne, ba dokonca nesprávne. Tak napríklad na strane 79 a 80 autorka použila na zabalenie dieťaťa výraz: „го запавузила...“, teda zabalila dieťa do perinky. Nesprávne použitie tohto slova je preto, lebo voz so senom, aby sa nerozletovalo počas prepravy sa „запавузив“ odpredu dozadu, ale dieťa sa balí z boku nabok. Porovnanie činnosti s dieťaťom a s vozom sena...? Na strane 80 čítame, že „...дїтвак досправды лем рычав і рычав“. Tu máme porovnanie dieťaťa s dobytkom... Na strane 51 sme našli malú raritu: „Вал од зачудованя аж затрепала ногами по перині, од чого ся зняв невидимый порох.“

Určité výhrady máme aj k samotnému názvu novely. Názov *Zelená fatamorgána*, ako uvažuje Ivana Džundová,⁴ môže mať niekoľko významov, čo môže vnášať určitú nejasnosť do celkového vnímania idey novely. Z filozofie duálneho vzťahu názov diela a samotné dielo vieme, že názov umeleckého diela vystupuje ako jeden z hlavných komponentov kompozície a je vždy symbolom určitého zmyslu. Je to meno diela, manifestácia jeho podstaty. Meno diela je jeho hlavnou energiou a je neoddeliteľné od jeho podstaty, t. j. musíme ho považovať za samotné dielo. Inak povedané – názov diela je jeho prvým návodom na jeho interpretáciu a nakoniec, názov diela je prvým momentom stretnutia čitateľa s dielom, ktoré by malo uľahčiť komunikáciu čitateľa s dielom a autorom. Tento názov sa vzťahuje predovšetkým na syna Svaťa, ale hlavnou protagonistkou je Il'ka asi tak, ako Anna Kareninova je hlavnou protagonistkou rovnomenného románu L. N. Tolstého. Preto názov považujeme za nepresný, lebo vyjadruje len určitý výsek problematiky novely a nie je spoločným menovateľom obsahovej celistvosti diela.

Na základe našich pripomienok novelu M. Maľcovskej *Zelená fatamorgána* nepovažujeme za veľmi vydarené umelecké dielo. Umelecké dielo modeluje isté životné situácie, ktoré by mali byť odrazom reálneho života.

4 ДЖУНДОВА, І.: Зелена фатаморгана Марії Мальцовской. In *Русинський літературний алманах на 2010-ый рік*. Пряшів: Сполук русинських писателів Словенська, 2010, с. 128-136.

Dej novely sa odohráva v nám dobre známom prostredí – dedina a mesto, t. j. autorka sa rozhodla pre naturalizačný princíp tvorby. Ona si zrejme neuviedomila, že tento princíp tvorby si nárokuje výber a stvárnenie postáv, ktoré by najvýstižnejšie charakterizovali mentalitu v našom prípade rusínskeho etnika. Preto literárny subjekt – Il'ku vnímame ako typ (aj ženy), ktorý ani zďaleka sa nepriblížil k tomuto ideálu. Dej celej novely je vyrozprávaný v negatívnej tónine – stretávame tu len samé negatívne postavy – výnimkou sú len drobné pre vývin deja až tret'oradá postavičky. Tento spôsob nazerania na svet je zrejme spojený s duševným stavom autorky, jej svojráznym a neopakovateľným vnímaním okolitého sveta a nachádzanie v ňom katarzie svojej duše. Ale novela je prozaické dielo, je časť veľkého umenia, ktoré je organizáciou nášho správania sa v budúcnosti, je to orientácia na zajtrajší deň, je to požiadavka, ktorá nemusí byť nikdy zrealizovaná, no ktorá nás núti dosiahnuť to, čo leží až za hranicou života. Preto umenie, aj dobrú knihu, môžeme nazvať v skutočnosti odloženou reakciou, lebo medzi činnosťou a jeho naplnením vždy leží časový odstup (L. Vygotskij). V novele len veľmi málo nájdeme výraznejšie pozitívne impulzy pre čitateľa dnešných plných spoločenského napätia dní. Tento negativizmus diela sa nám nepozdáva aj preto, že v minulosti o Rusínoch sa ostatná spoločnosť vyjadrovala viac-menej pejoratívne. Tak prečo to „potvrdzovať“ ešte aj na papieri?

Napriek uvedeným kritickým poznámkam na adresu novely M. Maľcovskej *Zelená fatamorgána* si uvedomujeme, že ona už zaujala svoje pevné miesto nielen v tvorbe autorky, ale sa zaradila do kontextu rusínskej umeleckej literatúry na Slovensku a je jej neodmysliteľným vývinovým stupienkom. Musíme len veriť, že sa čoskoro na literárnej rusínskej scéne objaví nový výrazný talent, ktorý by sa svojim umením zaradil medzi ozajstnú umeleckú elitu nielen na Slovensku.

An analysis of the role and location of the short story *Zelená fatamorgána* (The green mirage)

Summary

The article analyses a novella „*Zelená fatamorgána*“ (The Green Mirage) by Mária Maľcovská and we focus on the composition of the text, especially on its sujet-fabula development as it is one of the possible ways how can a strategy of the literary work be analysed. This approach provides

us with an adequate space for following up the author's method in generating the text and ultimately it provides us with the possibility to state the successfulness of realization of the idea of the work. However, in the sujet-fabula development a short circuit in the fabula happened and the novella's ending was not followed through its logic conclusion. The idea of the work remained foggy and vague and that's why the novella has not become a masterfully narrated story with a natural but tragic ending.

LITERATÚRA

ДЖУНДОВА, I.: Зелена фатаморгана Марії Мальцовской. In *Русиньскый літературный алманах на 2010-ый рік*. Пряшів: Сполок русиньских писателїв Словеньска, 2010, с. 128 – 136.

МАЛЬЦОВСКА, М.: *Зелена фатаморгана*. Ужгород: Выдавateľство В. Падяка, 2007.

ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava: Vydavateľstvo Tatran, 1987.

Kontaktná adresa:

doc. PhDr. Andrej Antoňák, CSc.

Ševčenkova č. 6

066 01 Humenné

e-mail: antonak@unipo.sk

ŽENA V TVORBE MÁRIE MAĽCOVSKEJ TYPOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA ŽENSKÝCH POSTÁV V *RUSÍNSKYCH ARABESKÁCH*

Ivana DŽUNDOVÁ

Anotácia

Príspevok hľadá odpoveď na otázku aká je typická ženská postava v tvorbe Márie Maľcovskej. Typologická charakteristika ženskej postavy vznikla na základe teoretických faktov a interpretácie zbierky poviedok *Rusínske arabesky*. Členenie typických postáv M. Maľcovskej je dôsledkom porovnania oboch spomínaných zložiek.

Kľúčové slová

Mária Maľcovská, Rusínske arabesky, ženská postava, typologická charakteristika

Mária Maľcovská sa prostredníctvom ženských postáv vo svojich dielach stáva ženou mnohých tvárí. Raz takou, raz onakou. V zbierke poviedok *Rusínske arabesky*, rozdelenej do viacerých častí (*Дітьске, Молода муза, Дань воїні, Моя іншпiрація*) sa stretávame s rôznymi typmi ženskej postavy, ktoré sú hybnou silou takmer všetkých príbehov. Poetika tvorby M. Maľcovskej je vystavaná na výrazných postavách, na ich psychologizácii a na hľadaní životného šťastia nešťastnými ľuďmi. Jej postavy sa realizujú v motívoch priamej charakteristiky, alebo sa ich hodnota a funkcia v texte prejavuje nepriamou charakteristikou, čiže v ich činoch. (podľa Žilka, s. 69)

Na vytvorenie typologickej charakteristiky ženskej postavy v krátkych prózach M. Maľcovskej som si vybrala *Rusínske arabesky*, pretože ich členenie na detské texty, príbehy z mladosti, smutno-vážne texty s vojenskou tematikou a pre autorku najviac inšpiratívne momenty, umožňuje viacero pohľadov ako na poetiku autorkinej tvorby, tak i na charakter ženskej postavy.

V prvom tematickom okruhu, dotýkajúcom sa detského sveta sa stretá-

vame so štyrmi príbehmi, ktorých hybnou silou je ženský, resp. v tomto prípade skôr dievčenský svet. V poviedke *Маминка* (Maminka) je hlavná postava chlapčenská, malý Jančo opúšťa svoju matku a z chudobnej, ruskínskej dediny prichádza za leskom lepšieho života do Prahy. Ženský element v tomto príbehu stojí naoko naboku, avšak iba naoko. Práve vzťah hlavného hrdinu Janča k jeho dvom matkám má kľúčový vplyv na chlapcovo rozhodnutie žiť radšej v biede, ale doma. Do opozície sa tu dostávajú Jančova matka z dediny, ktorá je vždy jednoducho upravená, pracovitá a čistotu jej duše symbolizujú jej priehľadné, hlboké modré oči. A česká maminka, divadelná herečka s umelo pôsobiacimi blond vlasmi a narúžovanými perami, pre ktorú je dieťa skôr rozmarom ako poslaním. V poviedke *Геленчино кабатя* (Helenkin kabát) nesie na pleciach životné rozhodnutie tiež muž, otec 7-ročnej Helenky, ktorá ide do služby, aby pomohla svojim rodičom uživiť početnú rodinu a tým zlepšila aj svoje materiálne pomery, ktoré tu symbolizuje nový kabát. Helenka pokorne prijíma rozhodnutie svojich rodičov, v službe si plní svoje povinnosti dôsledne a keď sa otec na radu učiteľky¹ rozhodne zistiť ako sa jeho dcére darí a či by jej náhodou nebolo lepšie doma, tak Helenka neplače, nežiada, neprosí a len prijíma otcovo rozhodnutie. Našťastie správne. Malá Helenka je prototypom ženskej postavy M. Mal'covskej – je pokorná, poslušná, pracovitá, ale aj ustráchaná a rozhodnutá vytrpieť si všetko pre dobro iných.

Tretia postava z detského sveta, pri ktorej sa chcem pozastaviť sa objavuje v poviedke *Материна правда* (Matkina pravda). V tomto texte stoja vedľa seba dve ženské postavy – matka a dcéra. Pekné, ale zlostné a rozmarné dieťa žijúce iba s matkou sa rozhodne vyúčtovať si každú prácu, ktorú doma vykoná, pretože túži po materiálnych veciach, chce sa krajšie obliekať. Situáciu vyrieši múdrosť zralej ženy, ktorá opačným efektom, zvýraznením toho, že dcéra jej nie je dlžná nič za oveľa väčšie a komplexnejšie služby, otvorí oči dieťaťu, ktoré sa ocitlo na hraniciach sebeckosti: „Же ем тя до рока на руках носила – не довжна есь мі ніч. Же ем тя годовала до сім років, помы есь зачала до школы ходити – не довжна есь мі ніч. Же ем ті до десять років куповала шматы, давала-м ті їсти, ментовала од вшеляких хворот – не довжна есь мі ніч... Лем есь мі довжна, дітино моя, материньску любов.” (s. 11 – 12)

1 Učiteľka je tiež zaujímavá ženská postava, síce vedľajšia, ale predstavujúca inteligenciu a zadarmo ponúkajúca dobrú radu. Symbolizuje klasické vnímanie morálnej autority v dedinskom prostredí.

Podobná kombinácia zrelej a nezrelej postavy sa objavuje aj v poslednom zo štvorice detských príbehov, v poviedke *Пото́чина* (Potočina). Rozprávkový príbeh o zlej babe² a jej dcére Lisane, ktorá túži stať sa najkrajšou a preto otrávi lesný prameň, čím zničí život viacerým. Zákerná Lisana je na základe vonkajších charakteristík a opisov vykreslená ako veľmi negatívna postava, ktorú nakoniec postihne spravodlivý trest. Detské postavy v textoch M. Maľcovskej sú vystavané na estetike naivných stvorení, ktoré jednájú priamočiaro, sú malicherné a povrchné a nesamostatné do takej miery, že je nevyhnutné pridať k nim zrelú postavu, ktorej vzťah k spomínaným naivkám vytvorí príbeh a zrealizuje žiadúce motívy.

V časti *Rusínskych arabesiek* pod názvom *Молода муза* (Mladá múza) sa ukrývajú rôznorodejšie príbehy. Preskočím charakteristiku hlavnej postavy v poviedke *Пукнута струна* (Prasknutá struna), pretože je to rýdzo mužská postava, reagujúca na vzťahy v mužskom svete a konflikty v nich vznikajúce, a pozastavím sa pri azda najtypickejšej postave M. Maľcovskej, emancipovanej, ale nešťastnej žene, docentke Vasiline (poviedka *Медведко*). Vasilina je múdrou, úspešnou, uznávanou a zároveň vystrašenou staršou ženou, ktorá sa zľakne mladej a ambicióznejskej asistentky Ziny, ako sa neskôr ukáže jej konkurentky nielen v práci, ale aj v súkromnom živote. Docentka Vasilina je úspešná. Darí sa jej v práci, získala si uznanie vedeckých kruhov, postavila sa na vlastné nohy, má vedúcu funkciu. Avšak v živote je chýba spriaznená duša, milovaný človek, s ktorým by sa mohla doma porozprávať po návrate z práce, s ktorým by mohla zdieľať svoje radosti i starosti. Vek zrelej ženy ju núti uvažovať nad príčinami jej samoty a zamýšľať sa nad spôsobmi ako tento stav, prirôvnávaný k chorobe, zmeniť: „Самота зрілої жінки – то велике, неперестанне нещасття, яке не мож нічим виповнити. А ку тому приходить подразненість, буркотливість, часто ся така жінка керує не розумом, але чуттями.” (s. 31) A ďalej: „Самота чим далі, тим веце розжерала єї вутро. То хворота, од якої ся не вмерать, лем трапити ся треба дуже довго. Гірше, як раковина.” (s. 31) Po príjemnom zážitku s kolegom na meninovej oslave sa jej vlieva do žíl nádej, zrazu má chuť žiť a zmeniť svoju pozíciu osamelej intelektuálky na pozíciu po-staršej rebelky, ktorá si užíva s mladším mužom. Autorka vykresľuje cez

2 V podaní M. Maľcovskej ide o tzv. medovú babu – ženu s medom na jazyku a jedom v srdci, čo je veľmi efektná a vydatená slovná hračka a symbol v jednom.

postavu Vasiliny vnútorné rozpory ženskej duše, ktorá bojuje nielen sama so sebou, so svojimi nenaplnenými túžbami, ale aj s očakávanou reakciou okolia. Dôraz na psychologizáciu postavy ako autorský rukopis M. Maľcovskej je ľahko čitateľný práve na postave Vasiliny, ktorá najprv presviedča samú seba, že má nárok na šťastie a úspešne sa vyburcuje k činu, osloveniu muža, a následne sa krivka jej duševného stavu pustí prudko smerom nadol, keď zistí, že bola naivná a jej vysnívané miesto už patrí inej, mladšej a navyše ešte aj jej obáwanej konkurentke Zine. V tomto momente sa z prekľatej samoty stáva samota sladká: „Ох, солодка самота!” (s. 33). Rezignácia ženy-bojovníčky a návrat ženy-trpitelky predurčenej na pokorný život úspešnej, ale osamelej a smutnej vedkyne.

Smútok a melanchólia charakterizujú aj ďalšiu postavu z poviedky *Покустове горнятко* (Smaltovaný hrnček). Maria, Meri, Marja – to sú tri mená pre jedno šikovné, dobre vychované dievča, ktoré zostalo samo, napospas životu po smrti chudobných rodičov. Žije utiahnutým životom v starej drevenici, bez radosti, bez chuti zmeniť čokoľvek na svojom utrápenom postoji a výzore. Jedinou útechou a spojením s reálnym svetom, ktorý sa aj naďalej točí, sú pre ňu susedovie deti. Meri symbolizuje tradičný, spravodlivý a pokorný svet dediny. Je krehká a zraniteľná, ale zároveň silná, vyformovaná krutým životom. Zaľúbi sa do neznámeho cudzinca a napriek tomu, že sa jej láska nenaplní, nevzdáva sa. Ubráni sa susedovínásilníkovi a verí, že práve toto je jej životná výhra: „Была щастна, же звiязила. Звiязила нелем над Гелём, але ай над людьсков злобов. Так ci думала она. А то ищи не знала, што ей чекать...” (s. 38) Ohrdnutý, urazený chlap sa jej pomstí, z pozície moci ju pripraví o dom a nechá zavrieť do ústavu. Meri prichádza o všetko. Opäť. Už druhýkrát stráca všetko čo má. Len susedovie dcéra, ktorá jej bola oporou po smrti rodičov, sa stane jej oporou aj po druhý raz. Dievča jej pomôže nájsť stratenú studničku symbolizujúcu živú vodu, nadčasovú čistotu a spravodlivosť, pri ktorej Meri aj umiera. Na svojej rodnej zemi, odkiaľ ju vyhnalo sebecstvo a pýcha iných. Meri je silná žena, životom bitá a nespravodlivosťou odsúdená na život v samote, ktorá modeluje príbeh poviedky vlastnými charakterovými črtami.

Emancipovaná samotárka je hlavnou postavou aj ďalšej poviedky *Жупан* (Župan). Antónia je workoholička, ktorá si vo svojej práci na príbehoch iných dennodenne uvedomuje aký smutný je ten jej príbeh. Opustené ženy hľadajúce lásku cez inzerát ju núti premýšľať nad tým,

prečo je ona sama, prečo obetovala život prozaickému hľadaniu dobrej práce, vlastnej strechy nad hlavou a jej následného zveľačovania, hromadeniu materiálnych hodnôt. Je nešťastná, cíti sa byť nepeknou a osamelou. Kríza osobnosti sa prejaví, keď sa jej mladá kolegyňa opýta komu sa chce zapáčiť v novom župane. Antónia sa cíti byť urazená, aj keď to zo strany kolegyne bol len nevinný žart a práve táto „urážka“ jej otvorí oči. Viac sa čitateľ v poviedke M. Maľcovskej nedozvie a môže len dúfať, že s otvorenými očami hrdinka zmení svoj život.

V tretej časti knihy poviedok venovanej vojnovej tematike sa objavuje tiež jedna výrazná ženská postava Julka: „Мовчкова, таємна, одлюдна, без усміху... Юлка.” (poviedka *Таємна Юлка*, s. 49) Stretli sme sa so starou Julkou, ktorá nosí zásadne iba čiernu farbu, ktorej šediny symbolizujú pokročilý vek. Avšak hrdinkou príbehu je „biela Julka“ z minulosti, mladá dievča plné ideálov a lásky k svojmu vyvolenému Jurkovi, ktorý zahynie vo vojne. Mladá manželka sa vyberie po jeho stopách a na fronte porodí ich spoločné dieťa. Zachráni ju dobrí ľudia, ale dieťa sa stratí. Julka sa vráti do rodnej obce, ale dieťa ostane jej tajomstvom pred celým svetom dobre ukrytým. Síce Julku ťaží tajomstvo, ale nie beznádej. Nevzdáva sa a stále svoju dcéru hľadá. Až raz príde list, v ktorom sa dozvedá pravdu a šťastnú novinu, že jej dcéra žije a chce sa s ňou stretnúť. Vtedy sa Julka prezlečie do svetlých šiat a hra farieb je autorským zámerom presvedčiť čitateľa, že svet nemôže navždy ostať čierno-bielym, že šťastie a nešťastie idú ruka v ruke a existuje aj čosi medzi nimi, a to je život. V príbehu o Julke sa objavuje ďalšia vedľajšia postava, analogická so susedkou v príbehu o smutnej Meri, susedka Aňa, ktorá je pre Julku dôverníčkou, priateľkou, dcérou..., ktorá je vždy nápomocná, aj keď nepozná najväčšie tajomstvo tajomnej Julky.

Autobiografickej postave autorky a jej vzťahu k matke v poslednej časti *Rusínskych arabesiek* *Моя інспірація* (Moja inšpirácia) sa na tomto mieste venovať nebudem, pretože chcem zachovať odstup od autorkinho života pri typologickej charakteristike jej postáv. Niet pochyb, že na spôsob jej písania a výber postáv mal vplyv jej osobný život – i v resumé knihy sa píše: „Predkladaná kniha Rusínske arabesky je výberom poviedok zo spomínaných kníh a predstavuje panorámu života Rusínov na východnom Slovensku. Niektoré sú autobiografického charakteru.“ (s. 96), ale azda možno hovoriť o žene v tvorbe autorky, aj bez jej autobiografie.

Aká teda je ženská postava v tvorbe M. Maľcovskej?

Väčšina zo žien v prózach M. Maľcovskej sa pasuje so životom. Sú to smutné, nešťastné a opustené ženy, ktoré síce dosiahli dosť veľa v kariére, ale ich vnútorný život je nenaplnený. Do popredia sa dostáva vnútorný svet postavy, viac ako svojimi činmi ovplyvňujú postavy dej svojimi charakterovými vlastnosťami. Priemerný vek ženy v tvorbe M. Maľcovskej je stredný, ide skôr o staršie ženy, resp. ich príbeh graduje skôr vo vyššom, než mladšom veku. Z hľadiska povolania a zamestnania sú to buď ženy vo vyššom postavení (Vasilina, Antónia), alebo tradičné dedičanky žijúce v prostom, ruralistickom prostredí. Nielen v tejto zbierke próz povolanie symbolizuje charakter postavy ako napr. docentka etiky Vasilina, ktorá morálne zlyháva; právnička Val symbolizujúca spravodlivosť (Zelená fatamorgána). Najvýraznejšou charakteristickou črtou ženských postáv v diele M. Maľcovskej je zobrazovanie psychického stavu postavy, vnútorného boja, hľadania, nespokojnosti a zmesi pocitov, ktoré sa kumulujú hlboko v postave, ukryté pred okolím. Veľký vplyv na tento fakt majú aj okolnosti, v ktorých sa postavy ocitajú. Autorka často využíva kritické situácie, ktorými predurčuje konanie postavy, resp. to, že postava je nútená prežívať vnútorný boj.

Zaujímavou súčasťou typologickej charakteristiky ženských postáv v tvorbe M. Maľcovskej sú vedľajšie ženské postavy, ktorých úlohou je v akýchkoľvek podmienkach podporiť hlavnú postavu a zároveň tieto postavy často reprezentujú stret generácií (susedova dcéra Marka, suseda Aňa, učiteľka).

Pestrosť ženských postáv zaručuje aj to, že Maľcovská zvykne vo svojich hrdinkách kumulovať viaceré pozície ženy. Hrdinka jedná ako žena – matka, žena – dcéra, žena – milenka, žena – šéfká atď., čo umožňuje viacvrstvový príbeh, keďže vzťahy medzi jednotlivými postavami sú obohacované vzťahom hlavnej postavy k sebe samej.

Women in the works of Mária Maľcovská. Typological characteristics of female characters in *Rusínske arabesky (Rusyn arabesques)*

Summary

The paper searches for an answer to a question about the typical female image in creative works by Mária Maľcovská. Typological characteristics

of a female image emerged on the basis of theoretic facts and interpretations of the collection of short stories entitled *Rusyn Arabesques*. Separation of typical characters by M.Malcovská is the result of comparing both the above-mentioned components.

LITERATÚRA

MAĽCOVSKÁ, M.: *Rusínske arabesky*. Prešov: Rusínska obroda, 2002.

ŽILKA, T.: *Poetický slovník*. Bratislava: Tatran, 1984.

Kontaktná adresa:

Mgr. Ivana Džundová, PhD.

Katedra slavistiky – Inštitút rusistiky, ukrajinistiky a slavistiky

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra č. 1

080 01 Prešov

e-mail: ivana.dzundova@zoznam.sk

ІДЕЯ СЛУЖЕННЯ, АВАДЬ «ВЛАСТНА КРОВ» У ТВОРЧИХ РОЗДУМОВАНЯХ МАРІЇ МАЛЬЦОВСЬКОЇ

Валерій ПАДЯК

Анотація

Стаття аналізує прозові твори Марії Мальцовської, інспіровані епох Третєго русинського відродження, то значить русинськоязычні оповідання і роман у новелах «Зелена фатаморгана». У творчих роздумованях письменниці нароблять ідею служення, місіонарства, котру позначає дефініцію «власна кров».

Ключові слова

днешня карпаторусинська література, проза, творчість

Кидь говориме за днешню карпаторусинську літературу, її на світ валувшность, усе в першій ряді думаєме за прозу Марії Мальцовської (1951 – 2010) – май виразного прозаика на Словакії, лавреатки Межинародной літературної ціны ім. Александра Духновича. Талантом позначені її оповідання і повісті, што ся указали в книжках «Юлчина тайна» (по українськы, 1988), «Поточина» (по українськы, 1989), «Манна і оскоми́на» (1994), «Приповідкова лучка» (1995), «Під русиньскым небом» (1998),¹ «Русиньскы арабескы» (2002),² «Зелена фатаморгана» (2007).³ Тоты і другі книжки, сюжеты до котрых авторка черяла из жытя рідного їй од народження русинського села Руський Потік і ёго округы, принесли їй славу прозаика, зануреного у проблемы простых сілських быванців, письменниці из добрым знанням психології жінчовкы (русначкы-русиночкы-рускыні-русочкы), из серцем, што болит за каждов скаліченов ци скламанов

1 МАЛЬЦОВСКА, М.: *Під русиньскым небом*. Братіслава: Выдав РІР-АТ, 1998, 152 с.

2 МАЛЬЦОВСКА, М.: *Русиньскы арабескы*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002, 100 с.

3 МАЛЬЦОВСКА, М.: *Зелена фатаморгана: Новела*. Ужгород: Видавельство В. Падяка, 2007, 148 с.

душов, за каждым недожытым жытям.

Взяти ся писати – на такое чоловіка нарадити ци й посиловати не мож, не даст ся. И лем чин жертвовности веде того чоловіка, направляе го на благі діла, мобілізує ушыткі ёго фізичні и моралні сили, спікає їх у талант, у дар Божый, и дає розуменя, што из тым талантом чинити – свої сили (до послідної капкы!) оддати народу. Тоту истину, же жыєш и мусиш жыти за чином жертвовности, Марія Мальцовська добрі знала и смиренно ся тримала того правила. Знаєме, же поезія не была її стихієв; ци не єдиный стих, котрый остав по Мальцовській, а то стих «Іста істина» як мотто до книжки «Під русиньскым небом», што, гибы камертон, настроює читателя на долю єдної русинської жоны, дає нам и знак розуменя Марієв Мальцовськов своєї высокої місії у літературі. Вона пише:

Небо – азы першы, першы крокы

Дар од Бога страстный

Роздала на вишыткы бокры

Жывот дарованый.

Мало пониже, у пролозі, писательниця ищи раз пояснює и конкретизує смысл служеня, кидь пише:

«Пережыти свій жывот повноцінно, не позераючи на жертвы, які треба приносити – то є велика заслуга того чоловіка, кому жывот дарованый».

(«Під русиньскым небом», с. 5)

Набізувно, писала тоты шорикы Марія Мальцовська, роздумувучи за своє жытя, хоть и не были то її мемоары, а суть то художні творы; и пише вона позеравучи на періпетії долі своїх літературных персонажів, котрых пустила у жытя, але и наділила їх внуторнов логіков поведінкы.

У творчих роздумованях писательниця цілоє своє жытя пораз ся вертала до ідеї служеня. У часы політичных трансформацій у Централно-Восточній Європі тота ідея нагнала ї на своє рідне – русинське. Факт, же из часу Возроджіня писательниця нараз перейшла на основы русинської бесіды; и уж нигда ся веце не вертала до українського, чужого. Факт, же ідея служеня визначила и тематичну палітру її творчости – указати читателю Русинський світ и Русинську душу; зато иншакі темы про писательницю были, гибы из властной

волі заказані. Факт, же за прозов ишла публіцистика, дале и научно-популярні статі, а ищи скорі – діточі повідкы – всягды ся писало лем за своє, рідне.

Ідея служення, місіонарства у творчих снагах писательниці концентрує ся на дефініції «властна кров». Авторка, мож повісти, из головов ся занурила у світ русинства, так што уж не выстало їй часу (и охоты), припозерати ся до ідеї служення, приміром, через християнські традиції авадь через класово-соціалні мотивації. (Бо и священник, котрый індеферентно позерат на національні проблеми своєї паствы, и революціонер, котрый заоберат ся скорі соціалнов проблематиков, можут быти інтересні писателю у контексті ідеї служення). Тым май цінні суть про днешні и будуці покоління русинів її творчі роздумованя за жертву на вівтарь свого народа – того етноса, котрый через вікы выношує ідею мати свою державу – Русинію, айбо котрый, видав, усе буде народом бездержавным... Народа, котрый у себе дома мусит ся приспособлєвати ид май успішным – титулным націям и терпіти асиміляцію, подаколи и выселєня, етноцид, айбо уперто ся тримати свого провінційного карпатського коріня – нашого русинського села, де у горах му и вітцюзнина, и схованка, и щастя, и лік, и природна лабораторія русинської бесіды... Народа, што уж противостоит не лем асиміляції, айбо и глобалізації, глядаючи отвіт на тяжкий вопрос: «Тадь де підеш из тов своєв русинськов бесідов?» И на другый вопрос, што ся капчає ид першому: «Де задіти свої руки, кидь дома ние роботы?»

Операвучи ся скорше на властну інтуїцію, бо апеловати ид научным доказам природного права русинів на жытя, авадь ид основам справедливости, и гуманізма, и християнської моралі туй нішто (світ тоты доказы ігнорує! Вони суть платні лем про тоты другі – успішні нації!), Марія Мальцовська глядат рецепты будучности русинства. И так приходит ид розуменю важности даякого універсального природного засобованя, котре мож бы означити як «властна кров». Иншак повідджено – «люб своє!»

Як туй не припомянуги выслов першого будителя Александра Духновича, котрый писав: «Люби род твой не про то, что он славный, но для того, что он Твой.»⁴

Опреділення «властна кров» многократно ся стрічат у творах Марії

4 ДУХНОВИЧ, О.: *Твори*. В 4-х томах. Т. 1, Пряшів, 1968, с. 557.

Мальцовської у вшеляких варіаціях и градаціях. Приміром:

– [Ци] «може быти штось страшнішого, як кедь родичі пережыють властного сына, свою властну кров?!» («Русиньскы арабескы», с. 85);

– «Так, так, властна кров двигать руку на свою матір» («Під русиньскым небом», с. 12);

– «Ілька ся настрашила, же го перестане любити, і зненавидить го. Але ці то мож? Ці ся то дасть? Властну кров? Властну дїтину?» («Зелена фатаморгана», с. 88);

– «Так сі думала Ілька, і зо страхом ся ближыла ку своїй властній кровли, к своєму «ангеликови» («Зелена фатаморгана», с. 123).

Тото опредїлення – «властна кров» – пак перейде через многі творы писательниці, стане ся мотиваціов поступків персонажів. Набізувно, «властнов кровлїв» будут ся потовмачовати и жертвы, на котрі идут її любимі герої. Подагде у творах тым ся будут оправдовати вулгаризовані одношеня межи родаками, членами єдної родини, родичами и дїтьми; старшов и молодшов генераціями а т. д. Подагде «властна кров» обяснит причини себепринижованя – материнський інстинкт. Айбо подагде уж жертва (жертвовность), што оправдана «властнов кровлїв», дістане иншакый смысл, підойме ся на ровінь філософського осмысленя екзистенції русинського народа, стане тов ци ни єдинов спасительнов можностїв мати будучность. Спасеннов буде не лем мати Ілька (из «Зеленої фатаморгани»), котра цінов свого несеренчливого жытя постарала ся про властного двадцятп'ятьрічного сына (Сватька), многократно спомагавучи го, кидь ся му не давало стати на свої ноги. Спасенный буде уж цілый народ, кидь в основі єго екзистенції є розуменя, же сьме ушыткы – «властна кров».

Общество не може не уважати на «властну кров», бо из того ся зачинат кодекс моралности – жыти подля вручанія предковщины. И тот кодекс бере своє начало у канонах християнської морали, бо є то и в Апостолі (Новому завіті) – «добро творіте ненавидящим вас, паче же домашнім». И кидь розпыщенный Сватько (из «Зеленої фатаморгани») твердит, же ненавидит свою матір, вона му и так поможе, бо любов материнська безмірна – туй говорит «властна кров». За вто ся признає несчастна матір своїй студентській цімборащці Вал.

Цїтата:

«Вірь мі, же єм зробила вишытко, што єм могла. А ніч ся не діє. Вишытко є на своїм місті. Не мож рушити моїм сыном. Не мож. Ці

таке камяне сердце має? Тадь я бы му дала своє, кібы хотів.»

(«Зелена фатаморгана», с. 138)

У книжці «Під русиньським небом» авторка описує діалог, котрый учула у Снині на автобусовій остановці, де бесідовали межи собов дві постарші жоны. Єдна ся признає другій, же її сын Мішко, што нигде не робит (може, зато и пе!), прийшов просити даякі коруны, а кидь не дала му, бо не мала коло себе тільки, кілько просив, думав, же не хоче дати, так ї вдарив по лицю.

Цітата:

— *Та лем дайте і дайте, а як єм не дала... Геле, якої мав(у) око. Так ня вдарив, же ня заморочив... Пробаторила єм ся аж десь вечур.*
<...>

— *Та-сь го не дала на шандарю?*

— *Н'и, та де бы я такой робила? Властна кров... Вун не хотів. То палінка... Мав выпитой. Аде був, тай йойкав коло мене, одпрошовав ня. Вже єм мала коруны, та єм му даякі дала.*

— *Та ты шалена, та ты шалена! Я бы на нього шандарю закликала!.. Вун, твоя кров?.. А вун на тебе руку зняв? А ты ци му гроши даєш?.*

(«Під русиньським небом», с. 12)

Никус не оправдувучи того сына Михайла, што зняв руку на матір, ани ся не занурювучи до економічного и соціального контекста тої проблеми, коли безробітність и слаба просвітна політика роблят свою жертву доста агресивнов, из розуменём можеме попозерати на тоту матір. Вона жые по законах «властной кровли», є носительков того кодекса, и тота мораль оприділят и буде в ушыткуму оприділяти и надале її жытя.

Важне, же у творчих роздумованях Марії Мальцовської тота мізансцена од книжки до книжки буде ся повторёвати у вшелияких варіаціях. Так то было и у новелі (фактично, у романі) «Зелена фатаморгана», коли мати, выстата, сконана многорічныма звладами из своїм сыном, и сама зачинат глядати оправданя собі, кидь выжене го з дому, де уж давно через нёго не має спокій и людське жытя.

Цітата:

Люде не были сліпы у валалі. Не раз сі выслухала:

— *Я бы му їсти не дала холем тыждень. Няй бы ся ішов пасти.*

Такий хлопець, а нигде не робить.

– Добрі ся вам гварить. Не знам, не знам, што бы сьте вчинили на моім місті.

– Вышмарити го! Няй сі іде!

Вышмарити, зохабити... Вышмарити... Та ці то даяке смітя? Ці то даяка річ, жебы сй вышмарити до контайнера? Або лем так на уліцю. Є то хрістіан. Рядно похрещений в церькви. Має руки, ноги і голову. Выштыко на місті, лем єдна є хыба, же то затля не знає поужывати. Доколи то потримать, Ілька не знала.

(«Зелена фатаморгана», с. 102)

Кулмінаціов у романі «Зелена фатаморгана» є сцена, де ся Свасько наміряє посягнути на святі образы. То уж послідное цінное, што ищи оставало у хыжы, и то на бабиній половці. Образы му треба, обы їх пак продати, бо мусай вертати гроші за дрогы. Се наисто драматична сітуація, годна у кліп ока перерости в людську трагедію, у котрій психологічне напруження росте подля геометричної прогресії. Выштыко ся змішало докопы: образ Ісуса Христа из тернёвым вінцём на голові и Ильчині муки од властного сына; Божа Матірь, што мала переколоте шаблём серце, залляте кровлём, и ножик у руках шаленіючого од своей бессилности Сваська; баба, што позеравучи на тоту зваду дівкы и онука, нияк не годна помочи біді, и дідо-інвалід, што у тот момент лем стогнав на постели, и Ілька, котра переломила в собі страх и заступає своїм тілом (и цінов свого жывота!) святі образы. Сітуація гет ся електризує и радикалізує, бо нихто не хоче, и главно – не може ся одступити. Сынові, што уж агонізує, треба гроші, бо годні го «пестователі дрог» за довгы скалічити; мати видит в образах послідній островик надії и смысл далшого жытя. Война за спасеніє сына переросла у войну за спасеніє Божой Матері и Ісуса Христа. Ілька – заступниця; у сесь миг лем од неї, од її незломности зависит ушытко на Землі – ци буде тот світ надале екзістовати, ци то уж апокаліпсис?! Хоть лем русинський апокаліпсис? Заступити ся за Божу Матірь и Ісуса Христа – значило спасти сесь світ, захранити порядок и кодекс моралности, подля котрого (и лем подля котрого) сесь світ екзістує и у котрому руснак обстає руснаком.

Годно быти, же даякий читатель увидит туй дашто такое, што иде протів творчеськым принципам авторкы романа Марії Мальцовської. Бо Ілька твердо іде проти своїй «властной кровли» – сына Сваська.

Так то выпозірує лем на першый погляд. Кидь ся припозерати, мож видіти, же авторка рішає тоту проблему май шыроко, у морально-філософському контексті: бо Ісус Христос пролив «властну кров» во спасеніє людей. Він і єсть тота «властна кров» народа. Туй спасти, заступити ся за «властну кров» – значит засобити будучность своему народу.

Цітата:

– Няй ся діє воля Божя. Можеш робити, што хочеш, але тоты образы не дістанеш! Іці єсь мав мало того? Коли поверташ? – позерала на Божу Матір'ю і Ісуса Хріста, і наберала силу, котрой уж не мала ани за мацінькый мачок. Оперла ся на образы і чула, як ся до нёй вертає сила. Здало ся ёй, же конечно переможе ай сына. Першыраз.

Послідній роман Марії Мальцовської «Зелена фатаморгана» не лем дотуляє ся до проблеми «властной кровли», як то было у перешых творах письменниці. Твір є глыбоко символічний. Авторка выношує ідею многопасмового, многоступнёвого розуменя тої проблеми. Здрулявучи характеры дієвых особ, доводячи антагонізм їх одношень до высшой міры, письменниця усе піддвигне читателя на далшый ступень філософських роздумовань: ОД інстинкта кровного довга сокотити свою родину, свій род, не зашкодити му, ЧЕРЕЗ сво-яцтво як бытові правила повагы єден перед другим у даякій родині, бо сьме ушыткі родина, и аж ДО високого розуменя русинської родини як «властной кровли» про каждого русина.

Тото послідне роздумованя – за свій русинський народ – збігло ся у часі из падом тоталітаризма и Третім русинським возродженём. Ци й май точно: пад тоталітаризма інспіровав інтерес письменниці будити свій русинський народ од літаргічного сна, етнічного безпамнятства. І хоть авторка у романі не може одверто декларовати принципы самоорганізованя народа, бо іде за умелецькый твір, и так за каждым образом-символом легко ся даст видіти авторські інтерпретації. Иншак повіджено: мож видіти тужбы Марії Мальцовської прислужыти ся властному народу. Бо для истинного писателя свій народ – то є «властна кров».

The notion of service or “one’s own flesh and blood” in Mária Maľcovská’s creative contemplations

Summary

Mária Maľcovská was the most significant Rusyn prose writer in Slovakia and a winner of the Alexander Duchnovič International Prize for Literature. In her artistic contemplations, she dealt with the idea of service and missionary work, which she defined as “own flesh and blood“. The interest in the idea of serving was, in Maľcovská’s works, inspired by the period of the 3rd Rusyn revival. The paper analyses those of Maľcovská’s prose works which were written in the revival era, where the author not only moved from writing in Ukrainian to Rusyn, but also achieved a level of philosophical contemplation on the existence of the Rusyn nation.

ЛІТЕРАТУРА

МАЛЬЦОВСКА, М.: *Під русиньським небом*. Братіслава: Выдав РІР-ART, 1998, 152 с.

МАЛЬЦОВСКА, М.: *Русиньскы арабескы*. Пряшів: Русиньска оброда, 2002, 100 с.

МАЛЬЦОВСКА, М.: *Зелена фатаморгана: Новела*. Ужгород: Выдавательство В. Падыка, 2007, 148 с.

ДУХНОВИЧ, О.: *Твори*. В 4-х томах. Т. 1, Пряшів, 1968, с. 557.

Kontaktná adresa:

Mgr. Valerij Paďak, CSc.

Výskumné centrum karpatisťiky

ul. Gagarina 14/3

88006 Užhorod

Ukrajina

e-mail: padiak.valeri@gmail.com

ЯЗЫКОЗНАТЕЛЬСКА СЕКЦІЯ
(ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ)

К ПРОБЛЕМАТИЦІ НОМІНАТИВНЫХ ФОРМ І ДЕКЛІНАЦІЇ ДАКОТРЫХ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВЗЯТЫХ СУБСТАНТИВІВ

Василь ЯБУР

Анотація

В русиньскім літературнім языку не суть дотеперь становлены крітерії зачленіня перевзятых слов к єднотному з трёх граматічных родів, што выкликує в текстах велику неєднотность. Не суть тыж норматівно становлены змінны і незмінны группы перевзятых слов. У змінных перевзятых невластных слов і властных мен їх зачленіня к єдному з родів має за дослідок становліня їх номінативной формы.

Ключовы слова

чужоязычны (перевзаты) субстантiвы, граматічний род перевзятых субстантiвiв, змінны і незмінны чужі слова

О правописі чужоязычных ці перевзятых невластных слов і властных мен маєме в правилах русиньского правопису цілу капітолу (Правила з р. 1984, с. 27 – 30; Правила з р. 2005, с. 26 – 29), але о прінціпах їх заділлєваня к єднотливым граматічным родам субстантiвiв (мужскому, женському і середнєму) і о проблематіці їх деклінаціі або незмінности ниякы правила ці прінціпы не суть спомянуты ани в капітолі формотворіня правил правопису (ці в першых, або других), ани в учебниках русиньского языка, котры дотеперь у нас по кодифікаціі были написаны. На рїшіня *того problemu* (або *той проблемы?*) сьме якось призабыли, і зато в русиньских текстах ушыткых жанрів ці штiлiв находиме шыроку плеяду форм чужіх слов. З єдного боку то суть формы близкы формам словацького і чеського языкiв, т. є. языкiв западославянських, а з другого боку близкы формам українського і російського языкiв, т. є. языкiв восточнославянських. Є то проблематика дость обшырна і што до категорії роду, і што до склонєваня ці несклонєваня тых субстантiвiв, котру не мож обсягнути до вшыткых

подробностей в єднім виступлінню на конференції, зато її поспробуємо ілюструвати лем на дакількох выбраних прикладах ці групах слов.

Як приводить проф. А. В. Ісаченко (с. 169), во вшыткых славянських языках суть группы субстантивів (невластных і властных) перевзятых з інших языків, з котрых многы зістають незмінныма, але многы ся змінюють з орьєнтаціов на тенденцію приспособлїня їх змін домашній декліначній системі. Про русинський язык нашого словацького варіанту ту настає *проблем* (або *проблема*?) в тім, же восточнославянськы языкы омного веще таких субстантивів зохабяють незмінныма, а западославянськы языкы (конкретно і словацькый язык) векшыну з тых субстантивів склонює. А мы жыєме в словацькім оточіню, што має і на тот проблем великый вплив. А то саме (як увидиме пізніше) має вплив і на проблем категорії рода.

Вернийме ся назад к проблематиці склонёваня і укажме сі того, што сьме выше спомянули, на немногих конкретных прикладах груп слов:

Не маєме проблемы з тым, же не будеме змінёвати субстантивы на -у, -ю типу: *марабу, какаду, кенгуру, інтервю, меню* і т. п., але і властны мена типу: *Перу, Мартіну, Яну, Петру* і т. д. Лемже в далшій групі слов уж проблемы настають, бо тота група слов у восточнославянських языках (конкретно в російскім) є незмінна, але в словацькім языку є тенденція їх склонёвати. Говориме о перевзятых словах на -і, -е типу: *кулі, муфті, денді, грізлі, поні, Верді, Ганді, Россіні, Шкултеті, Маточі, Кочі, Медічі, Чарлі, Гері, Банді, абє, Гете, Данте, дуче, Грабе, Пупе, Прістлі, Гакслі* і т. п. Каждый з нас, што жыєме в Словакії, знає, же в словацькім языку тоты субстантивы мужского роду ся склонюють: *kuli, kuliho, kulimu; grizli, grizliho, grizlimu; Verdi, -ho, -mu; abe, -ho -mu; Goethe -ho, -mu; Kočí -ho, -mu; Hrabě -ho, -mu* (хоць в чеськім языку – *Hraběte*) і т. д.

Як накладати з тыма словами в русиньскім языку? Змінёвати їх – не змінёвати? Приставме ся при призви́ску *Марочі*, котре ся в русиньскых текстах, главно в публіцистичнім штілі, споминать дуже часто і нікому не треба близше высвітлєвати чом. З якыма вселякыма формами того призви́ска сьме ся уж стрітили, то ся може ани выраховати не дасть, напр. в ген. – *Марочія, Марочіго, Мароча* а може і інших; в дативі – *Марочіови, -ёви, Марочіму, Марочови* а може і ін. Тото вшытко є резултат того, же не маєме нормов установлене, ці ся такы слова в русинь-

скім языку мають склонёвати і як, або зістають незмінныма. Знаєме сі представити, же бы хтось написав або повів: *опера Вердія, лекція проф. Кочія, роман Гетея* і т. п.? Чудую ся професорови Магочі, же іщі не протестовав за таке перекичування свого призви́ска. Найліпше мі звучить, кідь чую од многих людей із Підкарпатя, як красно звучить їх споїня: *од професора Магочі, професорови Магочі* і т. д. Думам сі, же тот спосіб незмінёваня таких субстантивів бы ся мав стати нормов і у нас. Также в даній групі слов бы сьме ся мали приклонити к восточнославянським языкам.

Інше бы было, кібы того призви́ско было закінчене йотом тіпу: *Ревай, Матулай, Калай, Папгаргай* і т. п. Тогды бы сьме го без проблемів могли причленити к другій деклінації тіпу *край* а лем тогды бы справныма формами были: *Магочія, Магочіови, о Магочіови, з Магочіом*.

Іншый тіп приклонїня ся к нормам западославянських языків суть субстантиви на *-о* тіпу: *метро, кіно, кіло, депо, дінамо, какао, Гюго, Русо* і т. п., котры ся в нашім языку (так як і в словацькім) склонюють без даяких тяжкостей. То значить, же опроти російському языку ся у нас тыж склонюють як українськы, так і нашы призви́ска на *-о* тіпу: *Шевченко, Франко, Шафранко* і т. п. Міджі нашим і українським языками ту є розділ лем в тім, же в українськім языку женьскы призви́ска такого тіпу зістають незмінныма а в нашім языку подля прикладу словацького к ним звичайно придаєме *-ова* (як і к нашим домашнім женьським призви́скам). Ту бы-м але рекомендовав задумати ся над тым, ці бы сьме у українських і російських призви́ск не мали радше решпектовати їх норму, напр.: *Тамара Бузенко, Тамары Бузенко, Тамарі Бузенко* і т. п. і включіти їх до наших норм в такій формі, включно незмінности і остатніх женьських призви́ск на согласный тіпу: *Іріна Затовканюк, Вера Малевич* і т. д. В ниякім припадї к тому але не приспособлєвати нашы женьскы призви́ска, што хочу указати на прикладї моєй теты: в Стащїні, в Празї, в Старинї, в Колонїці і в Гуменнім – всягды была *Анця Ябурова*, лем в публікації о ній мого честованого колеги і на фолклорнім фестивалї на ей почесть з нєй зробили *Анцю Ябур*. То не лем в Стащїні, але і в остатніх русинських селах звучить неприродно, як неприродно звучить наше *-ова*, придаване женьським призви́скам тых языків, де оно абсентує.

А тепер ся кус подробніше заставме при категорії роду. Кідь з того

погляду позераме на славянські мови, так в рамках основного словарного фонду між ними скоро ніт розділів, але в зложіню (в групі) перевзятих слів можемо позоровати значні розділи в заділїню тых слів к єдному з граматичних родів. Тоты розділы ся в лінгвістичній літературі высвітлюють тым, же єдны мовы ся при становлїню рода перевзятих слів орьєнтують на граматичный род оригінала, заховують го, причім му (тому перевзязаному слову) додають граматичны указателі свого мовы. А. В. Ісаченко то в споминаній публікації документує напр. перевзятём до словацького мовы слова *die Semmel* з німецького мовы в подобі *žem'la*, т. зн. заховав ся ту род мовы істочника, але придал ся словацькому слову тіпичный указатель граматичного жєньского роду – флексія *-a*. Кідь ся але тото слово ужє в русиньскім мову (*жемлик* або *землик*), такой видиме, же было переберане на основі іншого прінципу, т. є. вонкашнєго формального признаку перевзязаного слова, закінчїня основи на твердый согласный – зато є в нашім мову мужского роду. А іщі к тому му був приданный суфікс *-ик*, тіпичный указатель чогось малого (*столік*, *куфрік*, *строік* і т. д.).

Інший приклад другого способу перебераня – формально-граматичный: французьке слово *la classe* (*klas*) є жєньского роду, але перевзязте до російского мовы має значіня мужского роду, бо є формально закінчений на твердый согласный, што одповідать подобным російським словам мужского роду. До нашого мовы было але перевзязте тото слово на основі родового прінципу мовы оригінала в подобі – *класа* (*перша класа*, *друга класа* і т. д.), т. зн., же у нас є жєньского роду а має приданный і формальный граматичный признак того роду.

Тым не хочу твердити, же сьме тоты вшыткы слова переберали прямо, не через даякий філтер інших мов, лем єм хотїв підтвердити, як фунгують два главны прінципы росходжїня між родами перевзятих слів.

У нас є тота проблематика іщі комплікованїша нєлем тым, же сьме не мали донедавна кодифіковану подобу літературного мовы, але і тым, же сьме переберали чужді слова як через філтер западославянських мов (словацького, чеського, польского) і восточнославянських мов (українського і російского), што ся одбивать на формах перевзятих слів. Зато, же і наш мов є восточнославянський, чекало бы ся, же бы сьме мали преферувати форми фунгованя чужжих слів в тых мовах, але жыєме в оточіню западославянським, што ся одби-

ло і одбивать і на формах хоснованя перевзятых слов. Окрем того є знаме, же російський язык переберав переважно французькы слова, або з інших языків т. зв. „европеізмы“ через французький філтер. Наспак, языковы „европеізмы“ до словацького языка переходили переважно через німецький філтер. Зато, наприклад є розділ в роді таких слов як: *адрес, метод* – *adresa, metóda* і под., або *банк, майонез* – *banka, majonéza* і т. д. Зато і у нас – *адреса, банка, майонеза* (переважать словацький філтер).

Укажме собі на пару групах слов (котры мож найти і в лінгвістичній літературі), де суть міджі перевзятыма словами родовы розділы в російскім і словацькім языках, а де сьме ся зачленили мы нашыма еквівалентами в наших словниках, без теоретічного підкладу:

1. Субстантывы на *-ém*:

- в словацькім языку мужський род: *system, emblém, problém* і т. п.;
- в російскім языку женьський род: *система, эмблема, проблема* і т. п.;
- в нашім языку: *система, емблема* – женьський род, але *проблем* – мужський род (чом – не знаєме высвітлити, бо не є нигде становлене – што треба преферовати, який прінцип).

2. Субстантывы на *-óza*:

- в словацькім языку женьський род: *diagnóza, hypnóza, skleróza, tuberkulóza* і т. п.;
- в російскім языку мужський род: *диагноз, гипноз, склероз, туберкулез* і т. п.;
- в нашім языку сьме ся ту цалком приклонили к словенчині – правдоподобно з практичних причін. Але так як мы, мають підкарпатці, хочь в українськім языку є – *склероз, туберкулез*.

3. Субстантывы на *-za, -sa*, в російскім языку – *-зис, -сис*:

- в словацькім языку женьський род: *báza, téza, kríza, skepsa* і т. д.;
- в російскім языку: *базис, тезис, кризис, скепсис* і т. п.

Словенчіна ту заховала женьський род грецького оригінала, російський язык заховує грецьке закінчення *-зис, -сис*, зато подля фонетічного признаку зачленює тоты субстантывы к мужському роду.

Мы сьме ся в данім припаді цалком приклонили к словенчині – але не знаме чом? Підкарпатці тыж мають: *база, криза*, – хочь в українськім языку є: *базис*, але – *криза*.

4. Найвеце нас заінтересовали з практичних причін субстантывы творены помочов латиньскых флексій *-ит, -ium*:

– в словацькій мові є середнього роду: *minimum, maximum, fórum, plenum, prezídium, vákuum* і т. д.;

– в російській мові є чоловічого роду: *пленум, президиум, вакуум* і т. д.

В нашій мові в цій групі то маємо досить пестре, напр.: *мінімум, форум* – середнього роду – як в словацькій мові; *максимум, пленум, вакуум* – чоловічого роду – як в російській мові, а *prezídium* маємо уведене у формі – *президія* – жіночого роду – як в українській мові.

На цих прикладах наочно видно, як в цій області треба вводити порядок.

В російській мові тут о роді рішає формальний ознак, бо в номінативі єдиного числа є тоти слова закінчені на твердий согласный, зате є чоловічого роду, але потім ай при склонёваню ся флексії надають к формі номінатива (*на форуме, в пленуме, от президиума* і т. д.). В словацькій мові ся заховує род латинського оригіналу а падові флексії ся припоюють к латинській основі (*plén-a*), або як ся говорить в академічній морфології словацького мови „sa koncové -um pri skloňovaní odsúva“ (MSJ, с. 127): *prezídium – prezídia, fórum – fóra* і т. д.

В нашій мові таку неєдинозначність, як при становленю рода цих субстантивів, позоруємо і при їх деклінації: попри формі *мінімуму*, хоснуємо і *мініма*, попри формі *на форумі* находимо і форму *на форі* і т. п. (то мі приходить кус смішне – як форма од слова *fór – жарм*).

В многих припадах латинська флексія *-um, -ium* ся в російській мові тиж не заховує, але тогды ся трактує як субстантив чоловічого роду на *-ей, -ий*, лемже словацький мови і чеський мови заховує все форму і род оригіналу, т. є. середній род: *lýceum – ліцей, múzeum – музей, kritérium – критерій, sanatórium – санаторій, krematórium – крематорій, rádiu – радий, aluminium – алюміній, bárium – барій, kálium – калій* і многы далшы.

В нашій мові ся в цій групі слов нащастя досить принципно притримуємо словослов'янської інтерпретації, хоць спочатку і ту ся часто висловлювало і писало: *санаторіум, критеріум* і т. п. Лем не розумлю, чом при слові *крематорій* є уведжений середній род!

Є іщі далша група слов на *-um, -ium*, де словацьким і чеським субстантивам середнього роду відповідають в російській мові субстантиви жіночого роду на *-а, -ия*, напр.:

— в словацькій мові: *publikum, vízum, gymnázium, auditórium, ambulatórium*, де колись належало і слово *dátum* (тепер у чоловічого роду) і т. п.;

— в російській мові їм відповідають: *дата, публіка, віза, гімназія, аудиторія, амбулаторія* і т. д.

В русинській мові з уведених прикладів слово *datum* є в такій самій подобі і зачислюється до чоловічого роду (як в словацькій мові), рештні слова введемо в східнослов'янській подобі, ай кідь слово *vízum* – *віза* нам в словнику хибує.

5. Словацьким субстантивам жіночого роду на *-ta, -ita* відповідають в російській мові субстантиви на *-тет, -итет* чоловічого роду, напр.:

— в словацькій мові: *fakulta, univerzita, imunita, neutralita, autorita, suverenita* і т. п.;

— в російській мові: *факультет, університет, імунитет, нейтралитет, авторитет, суверенитет* і т. д.

В даній припадці про род в словенщині був існуючим мовою прямо латинський (*facultas, universitas*), зато суть жіночого роду. Існуючим про російський мову був німецький мову (*die Fakultät, die Universität, die Autorität*). Непозераючи на факт, же в німчині суть тоті субстантиви жіночого роду, до російського мову були прияти як субстантиви чоловічого роду на основі свого закінчення (твердий согласный на кінці основи).

В нашій мові в тій групі слів є субстантиви *факулта, універзіта, авторіта* перевзяли із словенщини (не знаю чом), *авторіті* є про істоту придали і другу форму чоловічого роду – *авторітет*, а рештні указані субстантиви в нашій словнику цілком хибують, також іші не знає, к якому роду їх треба зачислити.

6. Група субстантивів із суфіксом *-áž* (з французького *-age*) суть в словенщині жіночого роду, напр.: *garáž, sabotáž, inštruktáž, metráž, pejsáž, etáž, ekipáž, vernisáž, bagáž* і т. п. В російській мові суть зачислені до чоловічого роду, напр.: *гараж, саботаж, инструктаж, метраж, пейзаж, этаж, экипаж, вернисаж, багаж, пляж* і т. д. До російського мову суть перевзяті з французького, де суть переважно чоловічого роду, але до словацького мову перешли через німецький фільтер, де дістали подобу жіночого роду.

В нашій мові знову род тих субстантивів даного типу, котрі най-

деме в словнику, був фактично завісний од погляду автора, о чім свідчать приклади: *пейзаж, тараж, саботаж, вернісаж, метраж* суть зачленені к мужському роду, але субстантиви *інструктаж, плаж* к женьському роду, а такы слова як *етаж, екіпаж, багаж* в словнику не маєме.

Зачленіня ку категорії роду перевзятых субстантивів той групи знову свідчить о тім, же проблематику роду чужжих перевзятых слов треба чім скоріше рішати становлїнем даяких критеріїв подобных тым, які фунгують в інших славянських языках. Бо од становлїня граматичного роду перевзятото субстантива буде залежати становлїня ёго номінативной форми і цілої ёго парадігмы.

Таких груп перевзятых слов екзістує омного веще як є уведжене в нашім выступлїню. Їх повніше перечіслїня і з рекомендацій зачленіня к єднотливым формам граматичного роду, а тыж з пропозицій становлїня їх парадігм хочеме представити на діскузію на найближше засідання языковой комісії.

On nominative forms and the declination of selected words borrowed from foreign languages

Summary

Similarly to all Slavonic languages, Rusyn also uses a fair number of proper and common nouns borrowed from other languages. All these foreign words must have a grammatical gender and their declination, in most cases, is assimilated to the native declination system. A minor group of borrowings is indeclinable. In Rusyn, no theoretical principles or criteria with regard to this area have been defined. In practice, this results in considerable problems and great inconsistency when using foreign words, which the author proves by providing a great number of examples. In present-day Rusyn, the attribution of a grammatical gender to a borrowed noun and the way it is declined depends on each author's opinion. Based on the above facts, the author of the presented paper has concluded that it is vital to define the rules as soon as possible, as the grammatical gender of each borrowed noun will also determine its nominative form and the whole paradigm.

ЛІТЕРАТУРА

Morfológia slovenského jazyka. Red. Jozef Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.

ORAVEC, J., BAJZÍKOVÁ, E., FURDÍK, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: SPN, 1984.

Русская грамматика. Т. I. Ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Изд. „Наука“, 1980.

Грамматика современного русского литературного языка. Ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Изд. „Наука“, 1970.

Современный русский язык. Ред. В. А. Белошапкова. Москва: Изд. „Высшая школа“, 1981.

ИСАЧЕНКО, А. В.: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология I*. Bratislava: Vyd. SAV, 1965.

ЯБУР, В., ПАНЬКО, Ю.: *Правила русиньского правопису*. Пряшів: Русиньска оброда, 1994.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Сучасный русиньский списовный язык*. Пряшів: ПУ ІРЯК, 2008.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньский язык про I. – 4. класу середніх школ*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

Орфографічний словник русиньского языка. Ред. Ю. Панько. Пряшів: Русиньска оброда, 1994.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А., КОПОРОВА, К.: *Русиньска лексіка на основі змін у правилах русиньского языка (Правописный і граматічний словник)*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

КЕРЧА, І.: *Словник русинсько-руський. Т. I, II*. Ужгород: ПоліПрінт, 2007.

KOLLÁR, D., DOROTJAKOVÁ, V., FILKUSOVÁ, M., VASILIEVOVÁ, E.: *Slovensko-ruský slovník*. Bratislava – Moskva: Vyd. SPN a Vyd. „Ruský jazyk“, 1976.

Словарь иностранных слов. Ред. И. В. Лехин и Ф. Н. Петров. Москва : Изд. иностранных словарей, 1949.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M., MANÍKOVÁ, Z.: *Slovník cudzích slov*. Bratislava: SPN, 1979.

Русско-украинский словарь. Ред. М. Я. Калинович. Киев: Изд. Академии наук Украинской ССР, 1956.

ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братіслава – Пряшів: СПВ, 1991.

Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Ред. І. К. Білодід. Київ: Вид. „Наукова думка“, 1953.

Kontaktná adresa:

doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc.

Krošnianska 31

040 22 Košice

e-mail: docentja@gmail.com

НАЙФРЕКВЕНТОВАНІШЫ СЛОВОТВОРНЫ ПОСТУПЫ СУБСТАНТИВНЫХ ДЕРИВАТИВ

Анна ПЛІШКОВА

Анотація

В русиньскім языку найпродуктивнішым словотворным поступом є дерівачный а в рамках нёго найпродуктивніша є суфіксація. Суфіксація як простый синтетичный дерівачный поступ абсолютно домінує в творіню субстантивів. В нїм ся вживають шырокий інвентар суфіксів і їх варіантів. Окрем десяток домашніх суфіксів через процес переберання і адаптації чужіх слов до сучасного русиньского языка таксамо динамічно проникають до нёго і їх словотворны форманти.

Ключовы слова

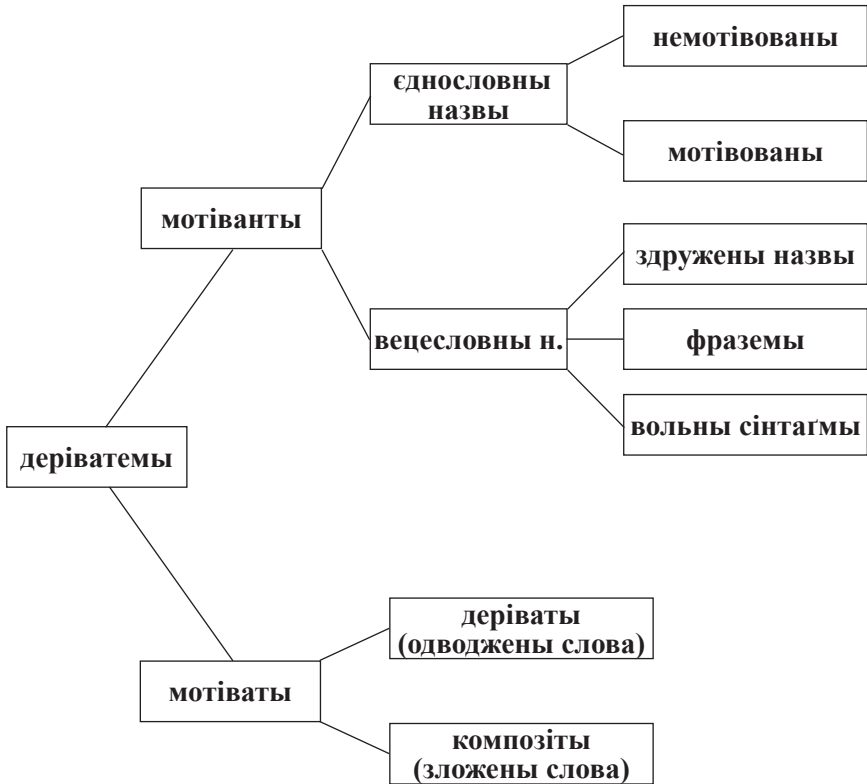
русиньський язык, деріватологія, словотворный поступ, суфіксація, словотворный формант

Наука о творіню слов ся традиційно розумить як наука о взнику новых слов на основі інших, в данім языку уж ествуючих слов. Така характеристика ся але вказує як неповна, бо цілём лінгвістичной дисципліны, о котрій говориме, не є лем предписовати правила творіня новых слов, але і штудовати, *як суть слова утворены*.¹ Тым ся область ей інтересу практично росшырює на цілу словну засобу. В такім припадї ся мусив найти зєдиняючий принцип про вшиткы єдиніці словной засобы. Тым принципом ся став принцип словотворной мотивації, на основі котрого мож точніше дефіновати предмет науки о творіню слов, а тым є словотворна мотивація. В лінгвістичї ся тота наука зве тыж деріватологія, бо центром словотворной сїстемы є проблематика одводжованя слов, т. є. деривації. Тогды мож повісти, же предметом деріватології є словотворно-мотивачна, респ. словотворна сїстема языка.

Основнов єдиніцїв деріватології є деріватема. На основі высшеповідженого мож конштатовати, же деріватема є лексикална єдиніця,

1 FURDÍK, J.: *Slovenská slovotvorba*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004, с. 29

котра є інтегралнов частёв словотворной мотивації. Словотворна шструктура деріватемы є все двойчленна, ділити ся на: словотворну основу (тотожну з мотивантом без ёго граматічних морфем), і на словотворный формант. Окремы тіпы деріватем назначує слідующая схема:

Зо схеми видно, же за деріватемы ся поважають нелем одводжены і зложены слова, але і їх мотіванты без огляду на то, ці суть самы словотворно мотивованы або ніт, а докінця без огляду на то, ці суть то єднословны або вещесловны лексікальны єдиніці.

Творіня єднословных словотворно мотивованых слов ся реалізує двома основными словотворными поступами:

а) одводжованѐм (деріваціов),

б) складанѐм (композиціов).

При них ся вжывать дакілько словотворных поступів:

а) дерівачный – к єдній словотворній основі ся припоює єден або веце словотворных формантів: *писа-тель, Під-карпат-я*,

б) композиційный – спуюють ся звичайно дві словотворны основы або слова: *благожеланя, лїт-о-пис, кул-є-мет, камін-є-лом; чорно-білый, кіловат-година*,

в) комбінований – композиційно-дерівачный – в єднім словотворнім актї ся спуюють дві словотворны основы ведно з формантом: *сто років → сто-роч-а, лапати мухы → мух-о-лап-ка*.

В русиньскім языку найпродуктивнішим словотворным поступом є дерівачный. Окремы дерівачны поступы ся класіфікують подля тіпу словотворного форману, який ся припоює к словотворній основі.

Подля кількості словотворно релевантных морфем розознаєме просты і комбінованы поступы. При простых ся деріват одлишує од свого мотиванта єднов словотворно релевантнов морфемов (*стіл-Ø – стол-ик*), при комбінованых ся деріват лишить од свого мотиванта двома або і трёма словотворно релевантными морфемами (*голов – за-голов-ок*).

В рамках простых і зложених поступів розознаєме синтетічны і аналітічны поступы. Выслідком синтетічных поступів є єдно фонологічно самостатне слово (*сісти – присісти*), выслідком аналітічных поступів суть дві фонологічно самостатны слова, котры творять єдну лексему (*сісти – засісти ся*).

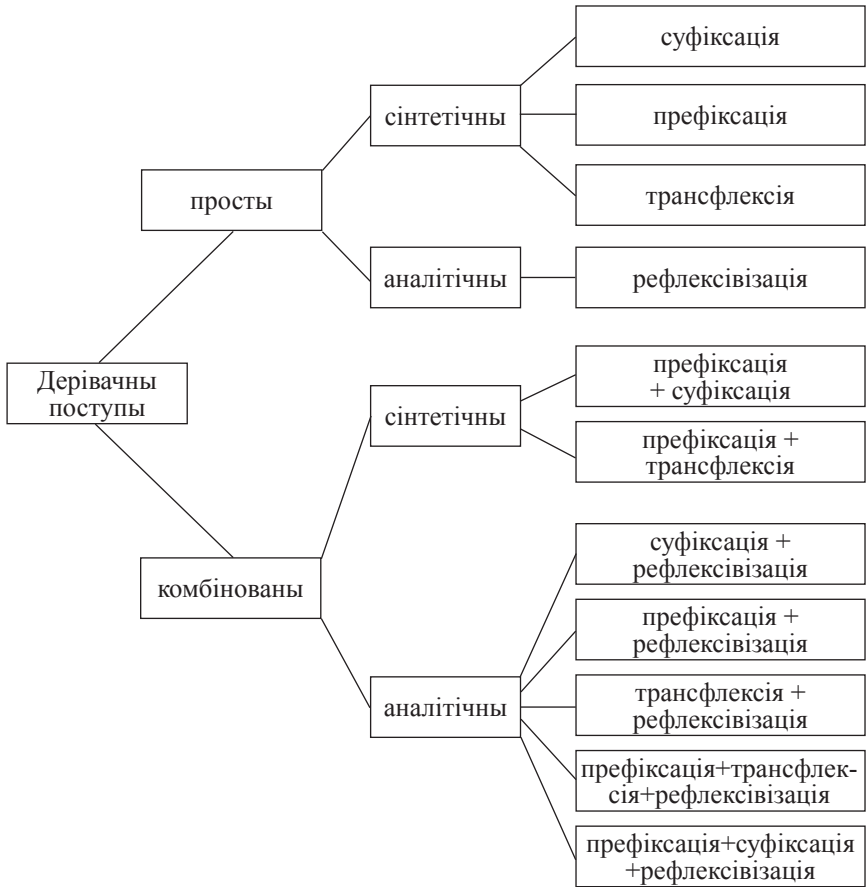
Выходячі з теорії творїня слов подля Юрая Фурдіка,² дерівачны словотворны поступы бы ся дали назорно назначіти слїдуючов схем (стор. 71).

Найпродуктивнішы словотворны поступы

З дерівачных словотворных поступів к найпродуктивнішим в русиньскім языку належить **суфіксація** – творїня деріватів з pomocов словотворных припонок – суфіксів. Суфіксація як простый синтетічний дерівачный поступ абсолютно домінує в творїню субстантівів. В нїм ся вживать шырокий інвентар суфіксів і їх варіантів, о чім будеме говорити ниже.

Зо сінхронного погляду мож повісти, же русиньський язык на творїня субстантівных деріватів вшытких родів вживать окрем десяток домашніх суфіксів, таких як: *-ок, -ар', -ач, -ак, -ик, -ник, -ан (-ч'ан)*,

2 FURDÍK, J.: *Slovenská slootovorba*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004, с. 65.

-еу', -тел', -іц'(а), -к(а), -іч'к(а), -ба, -ко, -а, -ч'а, -ин(а), -иск(о), -ишч'(е) і многих других, через процес переберання і адаптації чуждніх слов таксамо і їх словотворні форманти, напр. такы суфіксы, як: -іста, -ант, -ат, -ер, -ор, -ія і др., респ. і префіксы: антї-, архї-, діс-, де-, віце- і др.³

3 ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовний язык*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові - Інштїтут русиньского языка і културы, 2009, с. 125-135; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005, с. 100-108; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: II. Літературный язык. Пряшівска Русь. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2007, с. 179-190.

З інших деривачних словотворних поступів при словотворінню субстантивних дериватів в русиньскім языку мож увести такы, як:

а) префіксація – творїня дериватів префіксами, котре хоч є домінантне при часословах – главно в процесі їх видотворїня і творїня способу часословной дії: *писати* – **на-писати**, *спати* – **пере-спати**, *летіти* – **вы-летіти**, але продуктивне є тыж при субстантивних дериватах: *під-плуковник*, *екс-пріматор*, *не-шофер*, *перед-слово*, *при-спів*, *над-вага* і др.;

б) трансфлексія – словотворїня з помочов комплексу граматичных (релачных) морфем, котры ту мають роль словотворного форманту; в літературі ся стрічає і з такыма назвами про тот словотворный поступ, як конверзія, творїня нуловым суфіксом або безафіксне словотворїня.

Найпродуктивнішый є тот способ при творінню девербативных, десубстантивных і деадъективных субстантивів:

– **девербативны**: *біг-а-ти* → *біг-Ø* *Р* (*Р* – релачна морфема), *крич-а-ти* → *крик-Ø*, *плак-а-ти* → *плач-Ø*, *гр-а-ти* → *гра-Ø* і др.;

– **десубстантивны**: *кум-Ø* → *кум-а*, *сусід-Ø* → *сусід-а*, *камінь-Ø* → *камін-я*, *географ-ія* → *географ-Ø* і др.;

– **деадъективны**: *край-н-ій* → *край-Ø*, *міц-н-ый* → *міць-Ø*, *демократ-ічн-ый* → *демократ-Ø* і др.

Самособов, продуктивный тот способ є тыж при творінню інших частей речі:

– **десубстантивных адъективів**: *злат-о* → *злат-ый*, *здрав-ый* → *здрав-я*;

– **десубстантивных часослов**: *кос-а* → *кос-и-ти*, *жаль-Ø* → *жал-ї-ти*;

– **деадъективных часослов**: *біл-ый* → *біл-и-ти*, *ясн-ый* → *ясн-ї-ти*;

– **девербативных часослов**: (при творінню вида) *зароб-и-ти* → *зарабл-я-ти*, *одда-ти* → *оддава-ти*;

– **деадъективных адвербій**: *красн-ый* → *красн-о*, *прост-ый* → *прост-о*;

– **денумералных порядковых числовників**: *вісем-Ø* → *восьм-ый*, *десять-Ø* → *десят-ый*;

в) універбізація – з помочов суфікса ся з вещесловной назвы стає єднословна: *мінерална вода* → *мінерал-ка*, *учитель математики* →

математік-арь і др.;

г) рефлексівізація – створіння семантично нового часослова з помочов рефлексівізачного компоненту *ся/собі, сі*. Тот аналітичний деривачный поступ може быти простый: *стратити* → *стратити ся*, *любити* → *любити ся*, або комбінований: *бавити* → *за-бавити ся*, *повісти* → *од-повісти собі/сі*;

г) конфіксація – комбінований деривачный поступ, при якім ся вживають двоякы, даколи аж троякы форманти при єднім словотворнім актї. Подля комбінованых формантів розознаєме:

– **префіксално-суфіксалный словотворный поступ** (комбінація префікса і суфікса): *грудь* – *по-груд-ниця*, *путь* – *рос-пут-я*;

– **префіксално-трансфлексный поступ** (префікс і граматічна морфема): *червен-ый* → *с-червен-ї-ти*, *садити* – *по-сад-и-ти*;

– **префіксално-рефлексівізачный поступ** (префікс плус самостатна морфема *ся/собі, сі*): *жыти* → *до-жыти ся*, *бісїдовати* → *по-бісїдовати собі/сі*;

– **суфіксално-рефлексівізачный поступ** (суфікс плус самостатна морфема *ся/собі, сі*): *лижы* → *лиж-овати ся*, *білый* → *біл-и-ти собі/сі*;

– **трансфлексно-рефлексівізачный поступ** (граматічна морфема плус самостатна морфема *ся/собі, сі*): *приятель-Ø* → *приятел-и-ти ся*, *воле-н-ый* → *вол-и-ти собі/сі*;

– **префіксално-трансфлексно-рефлексівізачный поступ** (префікс, граматічна морфема і самостатна морфема *ся/собі, сі*): *крив-ый* → *с-крив-и-ти ся*, *роб-и-ти* → *по-роб-и-ти собі/сі*;

– **префіксално-суфіксално-рефлексівізачный поступ** (префікс, суфікс і самостатна морфема *ся/собі, сі*): *співати* → *по-спів-овати собі/сі*, *хмара* → *за-хмар-и-ти ся*.

Суфіксалне словотворіння в русиньскім языку

Суфіксація в русиньскім языку є основным способом словотворіння при штирєх повнозначных частях речі: назывниках, придавниках, часословах, присловниках. Найпродуктивніша є але при творіню субстантивных дериватів.

Субстантивы творять словотворно найрозвинутішу часть словной засобы. Система словотворных суфіксів є дость стабілізована, але поступно і до русиньского языка ся з новыма лексемами переберають

суфікси „європейського“ характеру, напр. **-ант** (*практик-ант, ділет-ант*), **-ент** (*діріг-ент, абон-ент*), **-ер** (*діскупт-ер, менеж-ер*) і др.

Словотворні суфікси ся сполучають до груп подля семантичних критеріїв, зато і вшитки словотворно мотивовані слова ся ділять подля семантичних критеріїв і втворюють тзв. *ономазіологічні категорії*. В нашій рефераті ся приставиме коло суфіксальних дериватів з наслідуючих ономазіологічних категорій:

– **назви діючих особ або назви особ подля їх властностей, враховано назв женьських особ**

– **назви предметів і настроїв,**

– **зобшуючі і абстрактні назви,**

– **назви місця,**

– **назви властностей,**

– **назви дії,**

– **назви з новим одтінком у значіню – здрібнілы (демініутівы) і збівшены (аугментатівы),**

– **громадні назви.**

В русиньскім языку називники в уведжених ономазіологічних категоріях ся творять найчастіше од часословных, придавниковых і називниковых основ посередництвом таких суфіксів:

А. Суфікси, з помочов яких ся творять назви діючої особи або назви особ подля їх властностей, і сполучають ся з:

1. Часословными основами – к продуктивним і фреквентованым ту мож зараховати суфікси:

-ар’: *писарь, пекарь, малярь, тесарь, бубнарь*; **-тел’**: *учитель, кормитель, діятель, збератель, выхователь, читатель, писатель*; **-ч’**: *гасіч, голіч, куріч, воліч, родіч* і др. К менше продуктивним належать суфікси: **-ак**: *жобрак, бабрак, гудак*; **-ач’**: *копач, сіяч, грач*; **-ец’**: *косець, стрілець, плавець*; **-ц’-а**: *судця, заступця*; **-ыр’**: *пастырь, командырь*; **-ник**: *мурник, працювник, полёвник*. Періферні суть тіпы із суфіксами: **-ал’**: *коваль*; **-ун**: *шпегун, ёйкун*, перевзяты з мадярьского языка **-аш, -ош**: *варташ, баброш*. Споміджі тіпів з перевзятыма суфіксами потенціально продуктивными суть: **-атор**: *агітатор, оператор, організатор*; **-ер**: *монтер, менежер, тренер*; **-ант**: *шпекулант, проєктант, матурант*.

2. Придавниковыми основами – к фреквентованішым належать суфікси: **-ак**: *добрак, бідняк, середняк, чудак*; **-ан**: *вышнян, нижнян, середнян*; **-ик (-ник)**: *робітник, гамішник, ненасытник*; **-ец’**: *сліпець,*

щастливець, мішанець, чужінець.

3. Назывниковыма основами – к найпродуктивнішым належать суфікси: **-ар'**: *дрітарь, поштарь, коминарь, корчмарь, рыбарь*; **-ан** (**-л'ан, -ч'ан**): *парохіан, Дарян, Києвлян, Пчолінчан*; **-ак**: *силак, родак, вояк*; **-ник** (**-овник, -евник**): *путник, помічник, урядник, дражник, плуковник, дружественник*; **-ец'** (**-овец'**): *Українець, вдовець, шпортовець, народовець*; **-ік**: *сатірик, академік, крітик, математик*. К непродуктивним аж периферным належать: **-ц'-а**: *жалобця, дозорця*; **-ір**: *касір, канонір*. Потенціально продуктивныма суть і ту перевзяты суфікси: **-ант**: *музикант, фабрикант, проєктант*; **-ер**: *боксер, промоутер, коронер*; **-ент**: *конкурент, абонент, штудент*; **-іст-а**: *клавіріста, карікатуріста, менталіста*; **-іт-а**: *гусіта, бандіта*; **-ат**: *Азіат*.

Од уведжених назывників мужского роду ся творять **назвы женьских особ** найчастіше суфіксом **-а**: *кума, сусіда, свекра, нанашка, Маріана*. Продуктивны суть словотворны суфікси: **-іц'-а/-ніц'-а**: *помічниця, служниця, красавиця, робітниця*; **-к-а**: *учителька, дохторка, інжінірка, крайчирка*; **-ічк-а**: *хірургічка, філологічка, правнічка, доїчка*; **-ын'-а** (**-кын'-а**): *газдыня, шовтрыня, колегыня, Грекыня, шпортовкыня, плавкыня, судкыня*. Периферныма при тім словотворіню суть суфікси: **-х-а**: *сваха*; **-ад'-а**: *попада*; **-ан'-а**: *тещаня*; **-овн-а**: *кралёвна, царёвна*; **-езн-а**: *прінцезна*; **-овка**: *бачовка*. Дакотры субстантивны дериваты женьского роду в русиньскім языку функціонують з паралелныма суфіксами: *старост-ка – старост-кыня – старост-иха*; *председ-нічка – председ-кыня*; *пряд-ка – пряд-кыня – пряд-илниця*.

Далшов групов суфіксів суть тоты, з помочов котрых ся од мужских призви́ск творять женьскы. В офіціалнім контактованю іде о додавання закінчіня **-ова**: *Галташова, Головачова, Крайнякова*, респ. настає зміна в роді, поky іде о призви́ско у формі придавника: *Сухый – Суха, Мальцовский – Мальцовска, Старый – Стара*. В говорівім языку або тыж в умелецькій літературі ся стрічають і суфікси: **-ан'-а**: *Галташаня, Гавриланя, Плішканя*; **-к-а**: *Крайнячка, Марковічка, Зозулячка*; **-ул'-а**: *Баникуля, Вовкуля, Станкуля*.

Б. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы предметів і настрів, які ся споюють з:

1. Часословныма основами – к фреквентованішым ту належать: **-ак**: *держак, маяк, вертак, шрубовак, вішак*; **-ик** (**-ник**): *лівик, дій-*

ник, прайник; **л-о** (під впливом западославянських мов **-дл-о, -адл-о**): *шело, глядило, терло, світо, мыло, черпадо, літадо*; **-нок**: *пакунок, малюнок, рахунок, фасунок, трафунок*; **-ч' (-ач')**: *дїрковач, пекач, почитач, каляч*; **-к-а (-ач'к-а)**: *сїчка, ворожка, утерка, скушачка, вертачка, молотячка*; **-арн'-а**: *друкарня, пекарня, вударня*; к непродуктивним **-н'-а**: *сушня*. Таксамо під впливом словацького мови ту функують менше продуктивні суфікси **-лн'-а**: *спалня, ідалня*; **-ан**: *стоян*. К менше продуктивним аж периферним можемо в тій категорії зараховати суфікси: **-анк-а**: *ховзанка, валянка, стеранка, мачанка*; **-іц'-а**: *терліця, гребліця*; **-ін'**: *поломїнь, гребїнь*; **-ив-о/-ів-о**: *пиво, паливо, печїво*.

2. Придавниковыма основами – ту іде о суфікси переважно мало продуктивні: **-іц'-а**: *окенїця, чорнїця, мурованїця, сонячнїця*; **-ак**: *округляк, тучняк*; **-ин-а**: *студенина, змерзлина*; **-изн-а/-ізн-а**: *дїдовизна, отчїзна*; **-анк-а**: *круглянка, довжанка*; **к-а (-енк-а)**: *паценка, повненка*; **-ок**: *жовток, білок*; **-ул'-а**: *кривуля*; **-ец'**: *камінець*; перевзятий **-ін-а (-чїн-а)** в словах: *англічина, русчина, словенчина*.

3. Називниковыма основами – міджі фреквентоваїшыми мож увести суфікси: **-ак**: *ребриняк, драбиняк, стружляк*; **-іц'-а (-ніц'-а)**: *ременїця, баранїця, кружнїця*; **-ник**: *смітник, квітник, чайник, словник, ложник*; **-анк-а**: *землянка, склянка, солянка*; **-ок**: *валок, кілок, зубок, покладок, валёк*. К мало продуктивним в даній категорії належать суфікси: **-ар**: *кошар, кочар*; **-ин-а/-ін-а**: *свинина, кочанина, поточїна*; **-енк-а**: *часенка, подобенка, піняженка*. К непродуктивним ту належать: **-ан'**: *гартань*; **-ар'**: *букварь*; **-ін'**: *перстїнь*; **-ічк-о**: *топорічко*; **-арн'-а**: *сїчкаря, молокаря*; і перевзяті **-адл-о**: *зубадо*; **-нічк-а**: *леднічка, морознічка*.

В. Суфікси, з помочов котрых ся творять зобшуючі і абстрактні назви, які ся припоюють ку:

1. Називниковым основам – к найпродуктивнішим належить суфікс: **-ств-о (-овств-о)**: *братство, дїтинство, кралївство, рабство*; к непродуктивним **-к-а**: *дрїтарька*. Потенціально продуктивними суть ту перевзяті суфікси: **-їзм**: *русинїзм, патріотїзм, соціалїзм*; **-їад-а**: *олїмпїада, спартакїада*; **-аж**: *літраж, метраж*; **(-ов)не**: *вступне, поштовне*.

2. Придавниковым основам – продуктивними суть ту суфікси: **-ін-а/-ин-а**: *величина, далечина, давнина, старина, свяченина*; **-ост'**:

щіроість, смілоість, гордоість; -от-а: доброта, теплота, брыдото. Мало продуктивныма суть: **-об-а:** *староба, хвороба, довжоба;* **-к-а:** *шырька, довжка, грубка.*

3. Часословным основам – к продуктивнішым суфіксам належать: **-н'-а (-ін'-а):** *спаня, писаня, ходжіня, саджіня, сиджіня;* **-'а:** *битя, пия, латя, витя, рытя, шытя;* **-б-а:** *стрільба, служба, ганьба, кісьба, орьба.* К мало продуктивным: **-от-а:** *робота, правота;* **-тв-а:** *жешитва, молитва, -к-а:* *вандровка, памятка.*

Г. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы місця, які ся припоюють ку:

1. Часословным основам – з вынятком суфікса **-арн'-а:** *пекарня, конзерварня, клеярня,* іде переважно о непродуктивны або перевзяты суфіксы ведно з лексемами: **-к-а:** *сыпка, складка;* **-л-о:** *мочіло.*

2. Назывниковым основам – к продуктивным суфіксам ту належать: **-иск-о/-іск-о (-ениск-о, -аниск-о):** *смітиско, гріско, ставениско, бандурчаниско, конопляниско;* **-анк-а:** *жытнянка, бандурчанка, кендерічанка, стернянка;* **-ніц'-а:** *книжніця, пивніця, винніця;* **-н'-а (-арн'-а):** *котелня, сінарня, винарня.* К мало продуктивным аж непродуктивным в тій категорії належать: **-ник:** *березник, дубник;* і перевзяты **-овн'-а:** *прачовня, строевня;* **-инец':** *старобинець, сиротинець.*

При дериватах назвы місця є призначне поширене функціонування суфікса **-иск-о**, шпецифічного і домінуючого при творіню назв поля спід польногогосподарської културы (*конопляниско, бандурчаниско*). Призначный є скоріше про западославянські языки, зато окраёво фунгує в западных русинських діалектах, причім у виходных діалектах є фреквентованіший суфікс **-анк-а** (*жытнянка, коноплянка, вівсанка, кендерічанка*). Подобно, під впливом словацького языка до русинських діалектів проникають слова зо словацького языка з призначныма формантами в дериватах на означіня місця: **-арен'** (*лекарень, конзерварень*), **-арк-а** (*бетонарка, дрыварка*), які часом вытісняють домашній суфікс **-арн'-а**.

Г. Суфіксы, з помочов яких ся творять назвы властностей, які ся припоюють главно ку:

1. Придавниковым основам – к найфреквентованішым ту належить суфікс: **-ост':** *слабость, малость, безпечность, підлость, скромность;* менше продуктивныма суть суфіксы: **-об-а:** *староба, гнилоба, хвороба, довжоба;* **-от-а:** *доброта, густота, частота, бід-*

нота, дурнота; **-ств-о**: шаленство, ліниство, лукавство. К непродуктивним належать: **-ін'**: широчінь, височінь, далечінь, студінь; **-ава**: чорнява, горячава, гуцава.

Д. Суфікси, з помочов яких ся творять назви дії, і споюють ся з:

1. Часословными основами – к фреквентованішым ту належать: **-н'-а (-ін'-а)**: бігання, доїня, броїня, коїня, млоїня; **-от**: бухот, вискот, регот, рипот; **-б-а**: орьба, плавба, лічба. К менше продуктивним належать суфікси: **-ач'к-а**: полёвачка, рабавачка, забиячка. К непродуктивним належить: **-от-а**: правота, дримота; **-ив-о**: жниво. Часте є в тій категорії словотворіня трансфлексіов: біг, скор, рев, плач...

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назви з новим одтінком у значіню.

Іде о суфікси субективного і негативного оціневаня, причім основны значіня дериватів з нима суть:

- а) зменшеность, здрібнілость і позитівне субективне оціневаня;
- б) збішеность (згрубілость, зневажливость) і негатівне субективне оціневаня.

а) Суфікси на означіня здрібнілости і позитивного субективного оціневаня ся звязують лем з назывниковыма основами.

К продуктивним ту належать: **-ик/-ік (-ч'ік)**: братик, столик, плотик, мостик, гачік, ключік, хлопчік, зайчік, палчік; **-ок (-оч'ок)**: вершок, образок, дзвінок; вершочок, дзвіночок, количок; **к-а (-оч'к-а, -он'к-а, -іч'к-а)**: головка, головочка, головонька, мамка, мамочка, мамонька, рыбка, рыбочка, рыбонька; сестрічка, мамічка, сукнічка, Ганічка; **-к-о (-еч'к-о, -іч'к-о)** : ушко, перко, сердечко, селечко, словічко, сонічко; **-а**: кача, мача, гача, гуся, куря, горня; возича, ножича, столича; **-атк-о**: качатко, мисятко, курятко, горнятко; **-ч'-а**: виглядча, папірча, танірча. К непродуктивним: **-енк-а**: студенка, зоренка, стаєнка.

б) Суфікси на выражіня негативной субективной оцінки ся споюють переважно з назывниковыма а рідше – з часословными і придавниковыма основами:

1. З назывниковыма – к продуктивним належать суфікси: **-иск-о**: дїдиско, бабиско, псиско, стромиско, носиско; **-ишч'-е**: стромище, долище, бородище, головище; **-ал'**: носаль, горбаль, вухаль, вокаль. Мало продуктивны суть: **-уг-а**: пиячуга, циганюга; **-изн'-а**: бабизня; **-ив-о**: мясиво, желізиво.

2. 3 часословныма – суть переважно непродуктивны: **-ан:** *лежан*; **-ун:** *ёйкун*; **-ух:** *валух*.

В даній групі словотворіня і русинський язык ся визначать варіантностёв характерістичных суфіксів, значіть, же слово із семантиков збівшености мож творити паралелныма суфіксами: *головач* – *головаль*; *дідиско* – *дідище*; *мясиво* – *мясиско* – *мясище*.

Є. Суфіксы, з помочов яких ся творять громадны назвы, ся припоюють ку:

1. Назывниковым основам – найфреквентованішым є ту суфікс: **-ств-о (-тв-о):** *людство, школство, учительство, ставебництво*; **-’а:** *прутя, скаля, папіря, быля, терня, шматя*; **-ин-а (-овин-а):** *звірина, грабина, дубина, вербина, садовина, сяговина*; менше продуктивныма суть: **-ич’-а (-нич’-а):** *малинича, ягоднича*; **-ник:** *березник, дубник*; **-ін’-а:** *бандурчіня, фасоліня*. К непродуктивным належать: **-івл’-а:** *конарівля, копачівля*; **-ив-о:** *прядиво*; **-ав-а:** *молоджава*.

2. Придавниковым основам: -ин-а: *ярина, озимина*.

Як релевантний словотворный элемент при творіню громадных назв в русиньскім языку мож означіти і притиск (акцент): *скáла* – *скáлы* – *скалѣ*, *пáпірь* – *пáпірі* – *папіря*, *кáмінь* – *кáміні* – *каміня*, *кóрінь* – *кóріні*, – *коріня*...

На основі высшеуведженого можеме конштатовати, же русинський язык є пестрый што до інвентара словотворных суфіксів вжываных при творіню субстантивных дериватів. Покры інвентар словотворных основ є россыглый, отвореный і мінливый, словотворны форманты хоць творять богатый комплекс, але релативно ограниченный і скоріше довгодобо ся міняючий. Їх кількость ся не дасть точно пораховати, бо даколи не мож ани єднозначно становити, коли іде о веце самостатны форманты а коли о условны варіанты. К тому до увагы треба брати таксамо дінамічний процес перебераня і здомашнёваня чужжих формантів ведно з новыма лексемами.

The most common word-forming techniques in noun derivatives

Summary

Derivation, and suffixation as part of it, is the most productive word-formation process in Rusyn. Suffixation completely dominates word-for-

mation of noun derivatives (derived adjectives, verbs, and nouns), where a great inventory of suffixes and their variants is used. The paper focuses on suffixed derivatives and the inventory of suffixed word-forming formants in the following onomasiological categories: names of action bearers, names of quality bearers, names of female persons, names of objects and instruments, general and abstract names, names of locations, names of action and quality objectification, diminutives, augmentatives and collective names.

ЛІТЕРАТУРА

ВИХОВАНЕЦЬ, І. Р., ГОРОДЕНСЬКА, К. Г., ГРИЩЕНКО, А. А.: *Грамматика української мови*. Київ: Радянська школа, 1982.

FURDÍK, J.: *Slovenská slootovorba*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовний язык*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інштітут русинського языка і културы, 2009.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі нових правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: II. Літературний язык. Пряшівська Русь. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2007, с. 179 – 190.

Kontaktná adresa:

doc. PhDr. Anna Plisková, PhD.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Prešovská univerzita v Prešove

Nám. legionárov 3

080 01 Prešov

e-mail: anna.pliskova@unipo.sk

К ДАКОТРЫМ ФОРМАМ ВЖЫВАННЯ ЧАСОСЛОВ В РУСІНЬСЬКІМ ЯЗЫКУ

Кветослава КОПОРОВА

Анотація

В рефераті вказуємо на часослова, котры в кодифікованій подобі русинського языка роблять вжывателям проблем при творіню їх правилных форм. Формы творять неправилным способом, переважно під впливом словацького языка і выходословацькых діалектів, або і під впливом русинського діалекту села ці области, з котрой походять. В тім одношіню приближуємо і дакотры формы часослов, котры суть одлишны од українського списовного языка, котрый був в минулости присуджений Русинам як їх материнський язык. Хочеме вказати на факт, же розвиток вжывання часослов в русиньскім языку ся реалізовав під впливом двох языковых і діалектних ареалів (западного і выходного), міджі котрыма ся етнічна територія Русинів находить, і заедно маємо намір фіксувати у вжывателїв русинського языка правилны формы часослов.

Ключовы слова

формы часослов, кодифікована подоба часословных форм, завершений вид, незавершений вид

Часослово в русиньскім языку є частёв речі, котра є значно комплікована што до творіня правилной формы, але і односно правилного вжывання даной формы в контексті. Кодіфікаторы русинського списовного языка мали нелегку задачу. Окрем того, же мусили зробити штандартну категорізацію часослов, подобно як то є в других славянських языках, притримуючі ся моделу выходных славянських языків, таксамо мусили акцептовати шпеціфічності русиньських діалектів, котры ся находят на граніці двох языковых ареалів – выходного і западного, акцептуючі притім архаічний характер многих ёго форм (доднесь у вжывателїв на даній території фреквентованых, докінця часто у векшій мірі, як їх новішы еквіваленты), котры было треба закомпоновати до русинського списовного языка. В нашім рефера-

ті поспробуємо вишпечіфікувати дакотры не цалком єднозначны про вжывателів русиньского списовного языка формы часослов і їх правилне хоснованя в розлічных контекстах, вкажеме і на дуалны формы часослов, бо старшы варіанты тых часослов вжывателі русиньского списовного языка не все знають. Приклады будеме черьпати з богатою літературной творчости Марії Мальцовской – єдною з першых русиньскых писателёк на Словакії, котра зачала писати свої творы кодифікованов подобов русиньского языка. Ёй *Манна і оскоми́на* (1994) і *Приповідкова лучка* (1995) были властно першыма творами русиньского краснаго писменства, котры ведно з кодифікачныма приручниками положили основы русиньского списовного языка на Словакії. Мали сьме тоту честь быти участниками зроду таких літературных творів Марії Мальцовской, як *Русиньскы арабескы*, *Під русиньскым небом*, *Зелена фатаморгана...* Їх авторка была дуже щастна, же ся дожыла можности писати своїм родным языком і была то єдна з єй немногых малых радостей, котры ся в жыво́ті чоловіка спорадично обявляють може і зато, жебы нам помагали дале жыти, пасовати ся з каждоденныма проблемами.

Вернийме ся але к проблемати́ці часослов. З общі́х інформаци́й ся можеме дізнати, же часословны формы ділиме з двоякого аспекти: а) подля граматичного значі́ня (фіні́тны і інфіні́тны), б) подля зложі́ня (просты – сінтетичны, зложены – аналі́тичны). В центрі нашого інтересу буде першы́й аспекти ділі́ня, а то дакотры формы фіні́тны (формы выражаючі́ граматичны катеґорії способу і часу) і дакотры з інфіні́тних форм (выражаючі́ секундарны функції часослова, котры суть іден́тичны з прімарныма функціями остатніх основных частей речі – субстантíвами, адъектíвами, адвербі́ями.¹ Часослова, котры сьме сі выбрали, суть шпечіфі́чны з дакі́льких аспекти́в:

1. Дакотры тым, же в кодифікованій подобі русиньского языка мож їх вжывати в двояких формах без того, жебы ся змінив контекст бодай лем в найменші́м одті́нку змыслу.

2. Многы з часослов сьме выбрали зато, же при творі́нню дакотрых їх форм вжывателі́ кодифікованой подобы языка роблять найчасті́ше хыбы, ці то уж під впливом виходословацькых діалектíв, або творять

1 Василь ЯБУР рядить ку інфіні́тным формам часослов: інфіні́тíвы, трансґресíвы (часоприсловники), парті́ципії пасíвны і актíвны, тепері́шні і минулы, і часословный назывник (вербалный субстантíв).

формы аналогічно з подобныма формамі часослов.

3. Вкажэме на формы часослов, котры суть одлішны ад форм украінскага списовага языка як найблізшага з выхадной групы славянскіх языків к русиньскаму языку.

4. Вкажэме на часослова, котрых інфінітны формы суть еднакы (суть омонімамі), но іх фінітны формы ся міняць в завісласці ад семантыкі слова.

5. Вкажэме на дакотры інтэресны про русиньскій язык алтэрнаціі пры творэнню часопрыдаванняў, в котрых вжывателі языка звыкнуць робіць хыбы.

Першов з намі аналізаваных груп ё група часослов з суфіксам (рэсп., подля В. Ябура з прыпонкаў) **-ну-**, котра подля класіфікаціі патрыць до другой класы часослов. Суть то часослова тэпу *копнуці, махнуці, обернуці, вернуці, дзвигнуці, минуці, счэзнуці, помякнуці, звькнуці...* В тых часословах ся найчасцішэ стрэчае з неістотав або з ваганьнем пры творэнню форм мінулага часу, в дакотрых прыпадах і пры творэнню імператыву.

Кідь ся попозераме на словотворну будову даных часослов, можеме іх раздзіліць до двух асновных груп:

а) тоты, в котрых **-н(у)-** ё частэв асновы слова, напр. *погнуці ся, гнуці, підогнуці, зогнуці, минуці ся, одсунуці, обернуці, вернуці...*;

б) часослова, в котрых **-ну-** ё суфіксам: *счэзнуці, махнуці, глухнуці, хавкнуці, стукнуці, кывнуці, пискнуці, свиснуці, клёпнуці, дуркнуці, торгнуці, джмурыкнуці, усміхнуці ся, спустнуці, оддыхнуці сі, одпочінуці сі...* Паслédнэ з уведзеных часослов мож вжываць у двух формах: *одпочінуці* і *одпочіці* (*Русиньска лексіка*, с. 172), причём ё нам ясна, же перша форма ё подобна з формавыходасловацкых діалектв (*одпоцінуці*).

На тых двух группах можеме збачіць, же абідвэ азначаюць завершэный від. На аснове того ділэння часослов подля виду бы сьме могли вытворіць правіло адносна творэння од них мінулага часу, а то: мінулы чась од часослов другой класы творіме так, же прыпонку **-ну-** в жэньскім і сярэднім роді выпушчае (без огляду на факт, ці она належыць до асновы слова, або ё суфіксам), напр.: *луснуці* – *лусло* (*Віділо ся, же ёго черево уж-уж лусне.* – „Русиньскы арабескы“); *спустнуці* (*Хыжа вже спустла.* – „Русиньскы арабескы“); *счэз-*

нути (Ілька счезла за дверями... – „Зелена фатаморгана“); **махнути** (Махла на нёго, чекаючі, же ся верне... – „Русиньскы арабескы“); **звыкнути/привыкнути** (За тоты роки сі уж привыкла... – „Русиньскы арабескы“); **стиснути** (Стисла в руках покустове горнятко. – „Русиньскы арабескы“). В послідніх двох припадах норма толерує двоякы формы минулого часу в мужскім роді, то значить **стис/стиснув, звык, привык/звыкнув, привыкнув**,² придали бы сьме ку тій групі і часослово **счезнути** (счез і счезнув). Якраз в тых припадах роблять вживателі кодифікованої подобы русиньского языка найвеце хыб, котры vznikають під впливом выходословацькых діалектів (звыкнула, махнула, выроснула, счезнула..., што не корешпонує з нормов русиньского языка). Наспак, при часослові **одпочіти** (одпочінути) суть толерованы і при творіню минулого часу дві форми – **одпочіла** і **одпочінула** праві зато, же і інфінітив, як сьме высше увели, має дві форми (з припонков **-ну-** і без нёй).

Кідь бы сьме порівнали ситуацію з часословами того типу в українськым списовнім языку, мож сконштатовати, же русиньскый язык має припонку **-ну-** в бівшій фреквенції, главно при девербатівных деріватах, утворених за помічі префіксів, напр.: **прибігнути, одбігнути, вибігнути, добігнути** (пор. укр.: *прибігти, одбігти, вибігти, добігти*), **притягнути, одтягнути, вытягнути, зтягнути** (укр.: *притягти, відтягти, зтягти*), што корешпонує з формами у выходословацькых діалектах, причім русиньскый язык не фіксує в никотрім із своїх діалектів форму, яка є в українськым языку. Але русиньскый язык має мімо форм завершеного виду і форми часослов незавершеного виду, в котрых платить то саме правило (выпадованя припонки **-ну-** в минулім часі женьского роду). Кідь сьме собі дакотры з тых часослов выписали, можеме їм дати общу характерістіку – **інхотівны**, то значить такы, котры означують переход з єдного ставу до другого, напр.: **бліднути, мокнути, мерзнути, кыснути, гіркнути, усміхнути ся, выкрикнути, стиснути, схуднути, схнути (сохнути)**, причім в посліднім припаді при творіню минулого часу, на розділ од україньского языка, выпадує вокал **-о-**, респ. настає ёго алтернація з нуловым звуком: **схнути** – **схнув, схла, схло** (В роті ей vysхло... – Дівчата, – з

2 Позерай ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанём русиньского языка. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2005, с. 76.

нічого ніч выкрикла *Таня. Меря цалком схудла. В тоту зиму страшно мерзло.* — „Русиньскы арабескы“; *Вода в поточінці уж давно vysхла.* — „Приповідкова лучка“). В тых часословах але вжывателі русиньско-го языка хыбы не робляць, бо такы формы ся хоснують і в околितых славянських языках (словацькім і україньскім).

Нашли сьме але пару часослов, котры ся вымыкаюць з общого правила, котре платить про часослова завершеного виду, як і про інхоатівны часослова, або про часослова, в котрых *-ну-* є частёв корня слова. В тых часословах припонка *-ну-* при творіню женьского і середнёго роду минулого часу не выпадує. Не є їх аж так много, парадоксно, дакотры вжывателі русиньского списовного языка (під впливом свого діалекту) і в тых часословах выпускають дану припонку. Таким є часослово *вернути*, од котрого минулый час буде: *вернув, вернула, вернула* (*Была рада, же ся ку нёму вернула.* — „Русиньскы арабескы“), або і часослова *одсунути* — *одсунула, обернути* — *обернула ся* (*Ташку одсунула набік і змучена сіла на лавку.* — „Приповідкова лучка“; *Обернула ся і повіла вырівнаным голосом: Тот жупан сі куплю.* — „Русиньскы арабескы“). Вжывателі з области лемківських діалектів і в тім часослові припонку *-ну-* при творіню формы минулого часу женьского роду выпускають — *вернути* — *верла*, што не корешпонує з нормов русиньского списовного языка (*Она мі не верла ніч з того, што єм їй пожычіла*). Суть і дакотры другы припады, в котрых припонка *-ну-* при творіню минулого часу женьского і середнёго роду не выпадує, но ту треба мерьковати на контекст, то значить, на семантику часослова, напр. минулый час часослов *розвити* і *розвинути* в споїню із назывниками *ружса* і *діскузія* буде вызерати тыж двояко: *розвила ся ружса*, але *розвинула ся діскузія*. Таким вынятком є і часослово *горнути*, *розгорнути* — *горнула, розгорнула*, в котрім, подобно як в часослові *вернути*, припонка *-ну-* при творіню минулого часу женьского роду не выпадує. (*Розгорнула листя, жебы набрати до долони воды.* — „Русиньскы арабескы“). Далшыма часословами, котры бы сьме могли зарядити к выняткам, суть часослова *минути ся, гнути* од котрых і минулый час женьского і середнёго роду буде: *минула ся, минуло ся, гнула ся, гнуло ся* (*Ніч не є таке, абы ся не минуло. Ани ся не гнула з місця.* — „Русиньскы арабескы“). В тім припадї але вжывателі языка не робляць звычайно хыбы, лем при выберї часослова і під впливом словацького языка творять минулый час од

часослова **погнути ся** (*pohnúť sa – pohla sa*): *Ani sa nepohla z miesta. – Ани ся не погла з місця*, – што є тыж справно, подля нормы. Уж менше хоснують другу форму **гнути ся – гнула ся**.

Интересныма суть утворены новы часослова од коріня **-гну-** де припонка **-ну-** тыж выпадає: *підогнути сукню – підогла сукню, выгнути ся – выгла ся* (му), *загнути направо – загла направо, двигнути очі – двигла очі* (Ілька двигла очі і застовпіла... – „Зелена фатаморган“), *ростягнути руки – ростягла руки* (Марька Варголєва *ростягла руки*. – „Русиньскы арабескы“). Подобно ся справує і часослово **спустнути – спустила** (*Хыжа вже спустила*. – „Русиньскы арабескы“). І в тих припадах роблять дакотры вживателі хыбы під впливом виходословацькых діалектів (*spustnula, vihnula, divhnula...*).

З припонков **-ну-** то але не є аж таке просте, як бы ся на першый погляд віділо. Нашли сьме і часослово, котре тоту припонку не має ані в єднім з видів (завершенім і незавершенім), но она ся обявлять в утвореных часопридавниках: *рости – выроснутый, зароснутый, прироснутый* (Думала сі, же кідь ся ту верне, найде стары незароснуты пішники, студники повны ледовой воды, недотулену природу... – „Русиньскы арабескы“). Интересне є, же при подібных часословах (заряджених до той самої – до першої групи, із закінчінєм основи на согласный), уж словорворіня фунгує цалком інакше: *пасти – але выпашеный, плести – выплетеный, бости – поботый, скубсти – выскубений, мести – выметеный, красти, впасти – украдженный, впадженный*, де, як видно, настають розлічны історічны алтернації. Вопросом про нас є, ці будеме поважовати і надале за кодифіковану форму **рости**, або, як то є в дакотрых западных русиньскых діалектах – **роснути** (з припонков **-ну-**), або будеме толеровати обидві? І в тім припадї видно вплив двох языковых ареалів (укр. *рости*, але *виращений*, но в значіню – „выпестованый“³).

Часослова з епентетічним **-л-**

Вставне **-л-** є характернов рисою русиньскых діалектів і є історічним явом, зато го будеме решпектовати і в часословах, або дакотрых їх формах. Суть то часослова тіпу: *давити – давлю, любити – люблю, сла-*

3 ПОПЕЛЬ, І.: *Українсько-словацький словник*. Bratislava: SPN, 1960, с. 52, тыж ЖОВТОБРУХ, М. А.: *Українська літературна вимова і наголос*. Київ: Наукова думка, 1973, с. 86.

вити – **славлю** (так є в українськім языку)... Менше знамы суть але формы часослов, де є епентетичне -л- уж в інфінітиві, напр.: **забавляти, одлупляти, прославляти, приліпляти, выхабляти, заступляти** (не *забавяти, оправяти*...). Многы з тых часослов маюць і дуалны формы незавершеного виду, котры суть еднак фреквентованы і маюць цалком тотожну семантику, напр.: **выставляти і выставлєвати, приліпляти і приліплєвати, зачіщати і зачіщовати, высловляти і высловлєвати, выхабляти і выхаблєвати**... Суть і часослова, в котрых маєме лем другу форму, із вставным -л-, напр.: **выховлєвати, выбавлєвати** (*Дітину треба одмала выховлєвати і вести ку порядку. Вышытко треба повыбавлєвати на урядї.*).

Часослова копати і копати

Интересныма суть розлічны формы часослов подля семантикы, в котрых тыж дакотры вжывателі языка роблять хыбы в їх правилнім ужываню. Такыма суть часослова **копати** і **копати**. Кажде з них має інакшы формы презента. Перше з них – **копати** (з мотыков) – **я коплю, ты коплеш, він копле, мы коплеме, вы коплете, они коплять**, напроти того друге – **копати** (з ногов) – **я копам, ты копаиш, він копать, мы копаєме, вы копаєте, они копають**. Также не можеме творити речіня типу: *Цілый день копають в загородї*, але правильно має быти: *Цілый день коплять в загородї*. Або не *Дітвак копле до лопты*, але *Дітвак копать до лопты*. Словацькый язык таку розлишность не має (*корет, кореж, коре*), а український язык семантику слов розлишує помочов акценту (*копаю – копаю, копаєш – копаєш, копає – копає*...).

Часослова купати і купити

Даколи у вжывателів кодифікованой подобы русиньского языка vznikать проблем при двох часословах – **купати** і **купити**, котрых правилны формы главно молода генерація уж не знать правилно творити, бо суть позначены впливом словацького языка і діалектів. Также презентна форма на розділ од попередніх двох часослов ту буде еднака: **я ся куплю – я сі куплю**, хоч є нам яснє, же в першім припадї іде о незавершений, а в другім о завершений вид (*Тот жу-пан сі куплю. – „Русиньскы арабескы“; Подь, Сватьку, до ваны, най ты выкуплю. – „Зелена фатаморгана“*). Дакотры вжывателі, главно із

западного русинського діалектного ареалу (Бардеїв, Свідник, Стара Любовня...) під впливом словацького мови презентні форми того часослова творять несправно: *я ся купам* (слов. *kúpem sa*). І та форма з вставним *-л-* є призначна лем про русинський мову, український таку форму не має (порівнай: *купатися* – *купаюся*).

Часопридавники *выпадженный* (од часослова *выпасти*, слов. *vypadnúť*) і ***выпашеный*** (од часослова *выпасти*, слов. *vypásť*)

Два інтересны што до формотворіння часопридавники, в котрых роблять вживателі мови найчастіше хыбы. Їх творіння є в русинському мови шпеціфічне, одлишне од українського списовного мови, як і од словацького мови. Першый з них: ***выпадженный*** (*Дітину нашли выпаджену з облака на ходнику./ Dieťa našli vypadnuté z okna na chodníku.*). Вживателі мають тенденцію творити неправилну форму – *выпашеный*. Подобна сітуація настає і при творіню часопридавника ***выпашеный*** (*vypasený*), де тыж евідентно під впливом словацького мови вживателі часто творять форму – *выпасеный*. Ту можеме дати до позорности подобны часослова, в котрых настає така іста алтернація: *выкосити* (*vykosit*) – *выкошеный* (*vykosený*), *выкусити* (*vykusnúť*) – *выкушеный* (*vykusnutý*). Треба але конштатовати, же консонант *-с-* при творіню дакотрых часопридавників зістає, то значить, не має алтернанта, напр.: *покусати* – *покусаный*, *пописати* – *пописаный*, *высати* – *высатый*...

On the usage of selected verb forms in Rusyn

Summary

In five points stated at the beginning of the paper, a number of characteristic features of Rusyn verbs are outlined, in which they differ from verb-formation in Ukrainian and verb forms in Slovak. Naturally, language is a living organism, which is why those forms which are fixed and have been accepted as codified, can, over the course of time, succumb to the pressure of language environment (especially the Slovak language and Eastern-Slovak dialects), and change their forms (e.g. the verb form *рости* or *роснути*, or both variants could be kept, such as *одпочити* or *одпочинути*, *выкошеный* or *выкосеный*, etc.). We would like to hope that

the young generation does not give in and keeps their mother tongue in the purest form possible. From these brief notes it can be seen that the Rusyn language is likely to provide the young generation of its users, as well as linguistics, a great many challenges they will have to face.

ЛІТЕРАТУРА

ЛАТТА, В.: *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Братислава – Пряшів, 1991.

ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. З приложением 5 діалектологічних мап. Частина I. Звучня і морфологія*. Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu v Praze. Praha: Orbis, 1938.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: II. Літературний язык. Пряшівська Русь. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Redaktor naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русинський списовний язык*. Пряшів: ПУ ІРЯК, 2009.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про I. класу середніх школ із навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русинська оброда, 2002.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык про I. – 4. класы середніх школ з навчалным языком русинським і з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і народны новинки, 2005.

Kontaktná adresa:

PhDr. Kvetoslava Koporová

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Prešovská univerzita v Prešove

Námestie legionárov 3

080 01 Prešov

e-mail: kvetoslava.koporova@unipo.sk

РОДНЫЙ ДИАЛЕКТ МАРИИ МАЛЬЦОВСКОЙ В ПОРІВНАННЮ З РУСИНЬСЬКИМ СПИСОВНИМ ЯЗЫКОМ

Марта БЕНЬКОВА

Анотація

В статті порівнюємо рідний діалект М. Мальцовой з русиньським списовним языком. Предметом аналізу є менна деклінація субстантивів, на основі якої хочемо вказати на подакотры факты сходження ці розходження рідного діалекту М. Мальцовой з русиньським списовним языком.

Ключовы слова

субстантиви, перша деклінація, друга деклінація, третя деклінація, четверта деклінація

Марія Мальцовска была родачка із села Руський Потік, котре ся находить на території сниньского регіону в северовыходній Словакії. То значить, же народным языком М. Мальцовой был русиньський язык а ей родным діалектом был сниньський або выходоземплінський діалект, границя котрого із западоземплінським была взята за основу кодифікації русиньского списовного языка.¹ При аналізі рідного діалекту М. Мальцовой сьме сі на поміч взяли монографію І.

1 При аналізі русиньского списовного языка сьме выходили з таких жрідел: ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Сучасный русиньський списовный язык*. Пряшів: Пряшівска універзіта в Пряшові - Інштїтут русиньского языка і културы, 2009, с. 65-76; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 4. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005, с. 76-78; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 1. - 4. класу середніх школ із навчалным русиньським языком і з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007, с. 49-66; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 2. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2003, с. 11-22; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005, с. 45-53; ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: II. Літературный язык. Пряшівска Русь. In *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 147-209.

Панькевича *Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей* (Прага, 1938, с. 183 – 242).

Субстантивы літературного языка і порівнєваного з ним діалекту, котры суть предметом нашої аналізы, заділюєме к єднотливим тіпам склонєваня на основі граматічного роду, закінчіня номінатива єднотного чісла і закінчености основы. Тоты крітерії ся можуть споїти доведна і вытваряти шыршы тіпы склонєваня (деклінації). В русиньскім языку, так як в остатніх выходославянських языках, то суть штыри тіпы склонєваня (деклінації). Членіня субстантивів к єднотливим деклінаціям ту не будеме близше указовати, бо їх можеме найти у высше споминаній літературі.

ПЕРША ДЕКЛІНАЦІЯ

А) Єднотне чісло

Номінатів:

Субстантивы І. деклінації м'яжкой і твердої групи мають в літературнім языку і в діалекті в номінативі єднотного чісла єднаку флексію **-а**: *лавка, стїна, хыжа, школа, каша, слуга, тазда, дыня, папуча*.

Генітив:

Генітив єднотного чісла твердої групи хоснує тыж єднаку флексію **-ы**: *лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы, слугы, тазды, нанашкы, тюткы*, а таксамо і м'ягка група субстантивів поужывать в генітиві єднотного чісла єднаку флексію **'-і (-ї)**: *дыні, землі, папучі, недїлі*.

Датів:

Субстантивы мужского роду в дативі єднотного чісла мають в данім русиньскім діалекті флексію **-ові**: *слугові, таздові, старостові*, а в русиньскім списовнім языку ся вжывать флексія **-ови**: *слугови, таздови, старостови*. Єднаку форму закінчіня субстантивів находиме в жєньскім і сполочнім роді: *жені, лавці, душі, доброті, тютці, сестрі, каліці, сироті*. В субстантивах твердої групи, основы яких закінчують ся на [г], [к], [х], можеме позоровати як в укаючім русиньскім діалекті, так в русиньскім списовнім языку перед закінчінєм **-і** чередованя на [з], [ц], [с]: *рука – руці, стрїха – стрїсі, муха – мусі*, як дослідок історічного зм'ягчованя заднєпіднебных согласных звуків перед звуком [ѣ], з якого походить у тых формах сучасный передній

гласный звук [i].²

Акузатів:

В акузативі єднотного числа ся стрічає з еднаков флексією **-у/’-у (-ю)**: *слугу, газду, нанашку, тютку, лавку, стіну, Зужю, Марю, землю, дыню.*

Локал:

Субстантиви І. деклінації твердої і м’якої групи мають в локалі єднотного числа єдинок форму, як в дативі. Розділ знаходимо лем у м’якій групі субстантивів жінського роду, де в уведженім русиньськім діалекті ся хоснує флексія **’-і (-ї)**: *землі, дыні, кухні*, а в русиньськім списовнім языку флексія **-и**: *земли, дыни, кухни.*

Інструментал:

Субстантиви мужского і сполочного роду в інструменталі єднотного числа хоснують єдинок паралелны флексії **-ом/-ов, ’-ов (-ёв)**: *старостом/старостов, газдом/газдов, слугом/слугов, каліком/каліков.* Єдинок форму субстантивів стрічає і в жінськім роді: *женов, лавков, нанашков, сестров, Марёв, Зужёв.*

Вокатів:

У вокативній формі єднотного числа мають субстантиви як в русиньськім діалекті, так і в русиньськім списовнім языку єдинок флексією **-о/’-о (-ё)**: *Зужё! Марё! мамо! бабо!* Таксамо при назвах осіб і властных менах знаходимо попри даній флексії і тзв. стягнуту форму, што є сполочне про русиньський діалект і русиньський списовный язык: *Зужь! Марь! мам! баб!*

Б) Множне число

Номінатів і вокатів:

Субстантиви І. деклінації жінського роду мають в номінативі і вокативній формі множного числа єдинок флексії, а то в твердої групі флексією **-ы**: *жены, дівки, курки, лавки, школы*, а в м’якій групі флексією **-і/’-і (-ї)**: *дыні, землі, папучі.* Таксамо і субстантиви мужского роду хоснують єдинок паралелны флексії **-ы** і **-ове**: *старосты/старостове, газды/газдове, слугы/слугове.*

2 МЕДВЕДЕВ Ф. П.: *Історична граматика української мови. Короткий нарис. Частина перша.* Харків: Видавництво Харківського ордена Червоного прапора державного університету імені О. П. Горького, 1955, с. 130.

Генітив:

Тіпичний яв, корешпондуючий з укаючим діалектом, находиме в мужскім роді в генітиві множного чісла, де в порівнєванім русиньскім діалекті ся хоснує флексія **-ув:** *старостув, газдув, слугув*, а в русиньскім списовнім языку флексія **-ів:** *старостів, газдів, слугів*. Єднаку тзв. стягнуту форму назывників, або з росшыренов основов о вкладны гласны, находиме в генітиві женьского і сполочного роду: *жен, дынь, земель, сестер, тюток, калік*.

Датів:

В датіві множного чісла паралелно з флексіов **-ам** ся в данім русиньскім діалекті при назывниках мужского роду хоснує і флексія **-ум:** *старостам/старостум, газдам/газдум, слугам/слугум*, але в русиньскім списовнім языку ся поважують за норматівны паралелны флексії **-ам/-ім:** *старостам/старостім, газдам/газдім, слугам/слугім*. Субстантівы женьского роду мають єднаку форму: *сестрам, тюткам, лавкам, дыням, землям*.

Розділности в формах генітива і датіва впливають з того, же даный діалект ся рахує к тзв. „укаючим“ діалектам.

Акузатів:

Субстантівы І. деклінації мають в акузатіві множного чісла єднаку форму, як в номінатіві.

Локал:

В локалі множного чісла ся стрічає з єднаков паралелнов флексіов **-ах/-ох** при субстантївах мужского роду: *старостах/старостох, газдах/газдох, слугах/слугох*. Єднаку форму субстантївів находиме і в женьскім а сполочнім роді: *сестрах, тютках, землях, дынях, женах, школах, калїках, сиротах*.

Інштрументал:

В інштрументалі множного чісла ся в порівнєванім діалекті хоснує флексія **-амі/’-амі:** *газдамі, старостамі, слугамі, сестрамі, тюткамі, Марямі*, а в русиньскім списовнім языку ся поуживать давня флексія **-ами/’-ами** (-ями):³ *газдами, старостами, слугами, сестрами, тютками, Марями*.

3 ЖОВТОБРЮХ М. А., ВОЛОХ О. Т., САМІЙЛЕНКО С. П., СЛИНЬКО І. І.: *Історична граматика української мови*. Київ: Вища школа, 1980, с. 131.

ДРУГА ДЕКЛІНАЦІЯ

А) Єднотне число

Номінатів:

В номінативі єднотного числа находиме еднакы форми субстантивів II. деклінації, а то нулову флексію при субстантивах мужского роду (*кум, брат, сват, сын, край, пень, чай, жаль*), флексію **-о** при субстантивах мужского роду, главно із значінём родинних одношінь (*нянько, вуйко, стрыко, нанашко*), флексії **-о, -е, 'а** (-я) при субстантивах середнього роду (*слово, колесо, місто, поле, море, сонце, каміня, листя*).

Генітив:

Субстантиви з конкретным значінём мають в генітиві єднотного числа еднаку флексію **-а/'-а** (-я): *нянька, стрыка, нанашка, кума, брата, пня, стола, воза*. Такісто еднаку флексію **-у/'-у** (-ю) находиме у матеріаловых і у веще абстрактных субстантивах: *жально, болю, гніву, чаю, меду, цукрю*.

Датів:

В дативі єднотного числа ся при живых назывниках мужского роду твердой і мняжкой групи хоснує ся в данім русиньскім діалекті флексія **-ові/'-ові** (-єві): *сватові, синові, дідові, кумові, стрыкові, поштарєві, тестєві* в русиньскім списовнім языку ся поужывать флексія **-ови/'-ови** (-єви): *сватови, синови, дідови, кумови, стрыкови, поштарєви*. Назывники середнього роду поужывають еднаку флексію **-у/'-у** (-ю): *сонцю, полю, морю, місту, колесу, краю, дереву, небу*.

Акузатів:

В акузативі єднотного числа ся стрічає з еднаков флексієв **-а/'-а** (-я) при живых субстантивах: *свата, сына, діда, кума, стрыка, вуйка, поштаря, тестя*. Такісто неживы субстантиви мають еднаку форму, як в номінативі: *слово, колесо, місто, поле, море, сонце*.

Локал:

В локалі єднотного числа мають живы субстантиви еднаку форму, як в дативі. Таксамо і неживы субстантиви мають еднакы флексії **-і/'-і** (-ї), **-у/'-у** (-ю): *дереві, столі, селі, возі, місту, краю, полю, раю*.

Інструментал:

В інструменталі єднотного числа субстантиви II. деклінації хоснують еднаку флексію **-ом/'-ом** (-єм): *кумом, братом, сватом, стрыком*,

містом, селом, краєм, поштарём.

Вокатів:

У вокативній формі єднотного числа ся вживають тыж еднакы флексії **-у/-у** і **-е**: *сыну, няньку, нанашку, діду, вуйку, поштарю, куме, свате, поле*.

Б) Множне число

Номінатів і вокатів:

В номінативі і в вокативній формі множного числа находиме дакілько варіантів флексій при субстантивах II. деклінації, а то еднаку флексію **-ове**, главно при субстантивах із значінём родинных одношін: *нянькове, сватове, вуйкове, сынове*, еднаку флексію **-і (-і)** при субстантивах з основов на м'ягкий согласный: *коні, учітелі, краї, вороблі*, а такісто еднаку флексію **-а/-а (-я)** при субстантивах середнього роду: *міста, села, колеса, слова, моря, сонця, поля*.

Генітив:

Тіпичный яв, призначный про тзв. укаючі діалекты, зась находиме в генітиві множного числа, де в порівнєванім русиньським діалекті ся хоснує флексія **-ув/-ув (-юв)**: *сватув, братув, хлопцув, кумув, нанаикув, вороблюв*, а в русиньським списовнім языку ся поужывають флексія **-ів/-ів (-їв)**: *сватів, братів, хлопців, кумів, нанаишків, вороблів*.

Датів:

В дативі множного числа паралелно з флексіов **-ам/-ам** ся в русиньським діалекті хоснує і флексія **-ум/-ум (-юм)**: *гусярям/гусярюм, вороблям/вороблюм, столам/столум, хлопам/хлопум*, але в русиньським списовнім языку ся поужывають паралелны флексії **-ам/-ам (ям)/-ім/-ім (-ім)**: *братам/братім, хлопам/хлопім, кумам/кумім, нанаишам/нанаишкім, гусярям/гусярїм*. Є то знова підтвердженія конштатції о генітиві.

Акузатів:

В акузативі множного числа мають живы субстантиви в русиньським діалекті флексію **-ув/-ув (-юв)**, а в русиньським списовнім языку флексію **-ів/-ів (-їв)**, як в генітиві. Неживы субстантиви мають флексію номінатива як в русиньським діалекті, так в русиньським списовнім языку.

Локал:

Про локал множного числа є характерістична еднака паралелна флексія **-ах/-ах (-ях)/-ох/-ох (-ѣх)**: *кумах/кумох, няньках/нянькох*,

Юрках/Юркох, братах/братох, гусярях/гусярёх.

Інструментал:

В інструменталі множного числа ся в русиньскім діалекті хоснує флексія **-амі/’-амі** (-ямі): *полямі, морямі, хлопцями, сватамі, кумами, нанашками*, а в русиньскім списовнім языку ся вживають флексія **-ами/’-ами** (-ями): *полями, морями, хлопцями, сватами, кумами, нанашками*.

ТРЕТЯ ДЕКЛІНАЦІЯ

А) Єднотне чісло

Номінатів, акузатів і вокатів:

В номінативі, акузативі і в вокативній формі єднотного числа ся вживають еднакы форми субстантивів III. деклінації з **нуловым закінчінєм**: *морков, церьков, кров, суль, нуч* (але в русиньскім списовнім языку – *сіль, ніч*).

Генітив, датів і локал:

В генітиві, дативі і локалі єднотного числа ся в данім діалекті хоснує флексія **-і**: *ночі, солі, моркві, церькві, постелі*, а в русиньскім списовнім языку флексія **-и**: *постели, кырви, моркви, церькви*, але *ночі*, ак в русиньскім діалекті.

Інструментал:

Інструментал єднотного числа вживають еднаку флексію **-ов/’-ов** (-ёв): *ночов, кровлёв, путёв, солёв* (в русиньскім діалекті – *сулёв*).

Б) Множне чісло

Номінатів, акузатів і вокатів:

Субстантиви III. деклінації мають в русиньскім діалекті в номінативі, акузативі і в вокативній формі множного числа флексію **-і/’-і** (-ї): *ночі, моркві, церькві, постелі, болі*, а в русиньскім списовнім языку флексію **-и/’-і** (-ї): *постели, боли, моркви, церькви*, але *ночі, солі* (мінералны) як в діалекті.

Генітив:

В генітиві множного числа ся в порівнєванні діалекті стрічає з флексіов **-и**: *боли, постели, тіни*, а в русиньскім списовнім языку з флексіов **-ей**: *костей, тіней, мышей*.

Датів:

В датіві множного чісла ся вживать єднака флексія **-ам/’-ам** (-ям): *ночам, церьквам, морквам, мышам, солям, болям*.

Локал:

Єднаку форму субстантивів стрічає і в локалі множного чісла, де ся хоснує флексія **-ах/’-ах** (-ях): *тінях, морквах, церьквах, ночах, мышах*.

Інструментал:

В інструменталі множного чісла ся в русиньскім діалекті хоснує флексія **-амі/’-амі** (-ямі): *тінями, ночами, морквами, церьквами*, а в русиньскім списовнім языку ся поужывать флексія **-ами/’-ами** (-ями): *тінями, ночами, морквами, церьквами*.

ЧЕТВЕРТА ДЕКЛІНАЦІЯ

А) Єднотне чісло

Номінатів, акузатів і вокатів:

В номінативі, акузативі і в вокативній формі єднотного чісла ся при субстантивах IV. деклінації стрічає з єднаков флексіов **-а/’-а** (-я): *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, куря, дівча, потя*.

Генітив:

В генітиві єднотного чісла ся хоснує тыж єднака флексія **-и**, розшырена о суфікс **-ат-/’-ат-** (-ят) або **-т-**: *ягняти, гусяти, теляти, пацяти, гачати, горняти*.

Датів і локал:

В датіві і локалі єднотного чісла ся в порівнєванні діалекті стрічає з флексіов **-і**: *ягняті, гусяті, теляті, пацяті, гачаті, горняті*, а в русиньскім списовнім языку з флексіов **-и**: *ягняти, гусяти, теляти, пацяти, гачати, горняти*.

Інструментал:

В інструменталі єднотного чісла ся в данім діалекті вживать флексія **-ом**: *ягнятом, гусятом, телятом, пацятом, гачатом, горнятом*, а в русиньскім списовнім языку флексія **’-ом** (-ём): *ягнятём, гусятём, телятём, пацятём, гачатём, горнятём*.

Б) Множне чісло

Номінатів, акузатів і вокатів:

Номінатив, акузатів і вокативна форма множного чісла хоснує єд-

наку флексію **-а**: *ягнята, гусята, телята, пацята, гачата, горнята*.

Генітив:

В генітиві множного числа ся стрічає із стягнутов формов як в русиньскім діалекті, так в русиньскім списовнім языку: *ягнят, гусят, телят, пацят, гачат, горнят*.

Датів і локал:

Єднаку форму називників стрічає і в датіві а локалі множного числа, де в датіві ся хоснує флексія **-ам**: *ягням, гусям, телям, пацям, гачатам, горням*, а в локалі флексія **-ах**: *ягнях, гусях, телях, пацях, гачах, горнях*.

Інструментал:

Інструментал множного числа має попри повній формі і стягнуту форму як в порівнєванні діалекті, так в русиньскім списовнім языку. В русиньскім діалекті маєме форми: *ягнятами/ягнятми, гусятами/гусятми*, а в русиньскім списовнім языку: *ягнятами/ягнятми, гусятами/гусятми*.

На основі аналізу менной деклінації субстантивів родного діалекту М. Мальцовой в порівнянню з русиньським списовним языком можеме сконштатовати, же є ту велика міра згоди, кідже сниньский або выходоземплінський діалект, граніця котрого із западоземплінським была взята за основу кодифікації русиньского списовного языка, як сьме спомянули в самотнім вступі статі, але нашли сьме і дакілька розділів, главно при вжыванню флексії **-ув** намісто **-ів** (в генітиві множного числа при субстантивах I. і II. деклінації), котра є характерістична про русиньський списовный язык. Даний яв є дослідок того, же порівнєваний русиньський діалект ся односить к тзв. „укаючим“ діалектам, а русиньський списовный язык ся базує на „ікаючих“ діалектах.

Mária Maľcovská's native dialect as compared to standard Rusyn

Summary

Based on the analysis of nominal declination of the nouns of native dialect of Mária Maľcovská in comparison with the Rusyn literary dialect we conclude that there are many similarities, as a result of the fact that Snina or East Zemplín dialect, which boundary with West Zemplín was taken as the basis for codification, as already mentioned in the introduction. However,

we found there several differences, primarily usage of the words ending in *-iv* (in the genitive of plural nouns in I. and II. declination), which is typical for the Rusyn literary dialect. This phenomenon is a consequence of the fact, that comparing Rusyn dialect belongs to the so-called *ukajúci* dialects, and Rusyn literary language to the so-called *ikajúci* dialects.

ЛІТЕРАТУРА

ЖОВТОБРЮХ, М. А., ВОЛОХ, О. Т., САМІЙЛЕНКО, С. П., СЛИНЬКО, І. І.: *Історична граматики української мови*. Київ: Вища школа, 1980.

МЕДВЕДЄВ, Ф. П.: *Історична граматики української мови. Короткий нарис. Частина перша*. Харків: Видавництво Харківського ордена Червоного прапора державного університету імені О. П. Горького, 1955.

ПАНЬКЕВИЧ, І.: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Частина I. Звучня і морфологія*. Praha: Orbis, 1938.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Сучасний русиньський списовний язык*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інштїтут русиньского языка і културы, 2009.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 4. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 1. – 4. класу середніх школ із навчалным русиньським языком і з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык про 2. класу середніх школ із навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2003.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: *Русиньський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русиньского языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А.: II. Літературный язык. Пряшівська Русь. In *Najnowsze dzieje językov słowiańskich. Русиньський язык*. Redaktor

naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, c. 147 – 209.

Kontaktná adresa:

PhDr. Marta Beňková, PhD.

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Prešovská univerzita v Prešove

Námestie legionárov 3

080 01 Prešov

e-mail: marta.benkova@unipo.sk

Позначкы:

Názov: **Literárna tvorba M. Maľcovej v kontexte súčasnej
rusínskej literatúry**
Zborník príspevkov z Medzinárodného literárneho
seminára k nedožitým 60-tým narodeninám autorky
2. decembra 2011
Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Marta Beňková, PhD.
Recenzent: prof. Dr. Michajlo Fejsa
Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka
a kultúry
Vydanie: prvé, 2011
Počet strán: 102
Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.
Náklad: 200 ks

ISBN 978-80-555-0470-4